

Die Oos-Kaap in die 1860's - 'n gebied wat, nadat dit deur 'n lang reeks grensoorloë geteister is, die toneel van goewerneur sir George Grey se uitbreidings- en konsolidasiebeleid geword het. Die Xhosas se desperate poging tot herstel van hul nasietrots en eiwaarde het uitgeloop op 'n amperse selfvernietiging en ontvolkte streke. Duitse immigrante, grondlose Griekwas en blanke boere is deur Grey aangemoedig om in die "niemandslaan" in te beweeg en dit was te verwagte dat Britse anneksasie van verdere grondgebied tot aan die grens van Natal die volgende logiese stap sou wees.¹

Wat laat 'n mens besluit om in daardie tyd jou plaas te verlaat en daarheen te trek? Dit is wat Wynand Johannes Viljoen gedoen het. Omstreeks 1867 het hy, sy vrou Susanna Magdalena Storm en hul drie dogtertjies die plaas Karpad, tussen Swellendam en Ashton, verlaat en na die grensgebied van die Oos-Kaap getrek.² Wat die direkte aanleiding vir hulle vertrek was, is nie duidelik nie. Moontlik het droogte of misoeste hulle getref, dalk is grondgebrek of afsetprobleme ondervind. Nie die oorsaak van hul vertrek is belangrik nie, maar die keuse van hul eindbestemming: die Oos-Kaap. 'n Dergelike keuse getuig van hul ingesteldheid. Daar mag aanvaar word dat by hulle iets geleef het van die behoefte om oor die einder te kyk, om die bestaanstryd inderdaad as 'n stryd aan te knoop. Die tradisie van die veeboertrekker, sy behoefte aan die ruimte om hom, die uitdaging van die verte, die prikkel van die onbekende en die ongebondenheid van die lewe op die grens, het stellig in die harte van die egpaar Viljoen gelewe. Saam met hul kinders sou hulle "grensposte" bewoon, in die Oos-Kaap, in Transkei, aan die Witwatersrand en ten slotte in Amerika.

Soos daar onsekerheid is oor die oorsaak van hul verhuising na die Oosgrens, bestaan daar ook nie volledige duidelikheid oor hul woonplek nie. In hierdie verband word drie aanduidings gegee: naby Umtata³, in die omgewing van Elliot⁴ en aan die walle van die Tsitsarivier.⁵ Moontlik moet hul blyplek noordoos van Elliot en noordwes van Umtata gesoek word, waar die boloop van die Tsitsa inderdaad kronkel.

Hulle het voorwaar 'n pioniersgees gehad. Van Gnangeliswe, 'n swart kaptein,

1) T. Cameron (red.), Nuwe geskiedenis van Suid-Afrika in woord en beeld, p. 165.

2) H.C. Viljoen (red.), Viljoen-Gedenkboek, p. 91.

3) D.W. Krüger, Boere-generaal maak revolusie in vreemde land, (Die Huisgenoot, 25 Januarie 1974, p. 39).

4) H.C. Viljoen (red.), Viljoen-Gedenkboek, p. 91.

5) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 276).

het Wynand Viljoen grond gekry en 'n suksesvolle boerdery begin. 'n Plaashuis was die eerste jare nie beskikbaar nie en die familie het in 'n groot grot gewoon. Tydens hulle verblyf in die grot is hul vierde kind, hul eerste seun, op 7 September 1868 gebore: Benjamin Johannes Viljoen.⁶ Hierdie periode van die Viljoen-familie se wedervaringe is van belang in verband met hierdie seun se loopbaan en rol in die Suid-Afrikaanse en Noord-Amerikaanse geskiedenis.

Die meeste skrywers wat aan die jeugjare van Ben Viljoen aandag gegee het, het van die standpunt uitgegaan dat hy in die omgewing van sy geboorteplek gebly het totdat die familie na die Witwatersrand getrek het. Daar is egter rede om hierdie veronderstelling krities te benader. Eerstens maak D.W. Krüger die opmerking dat Ben Viljoen tien jaar lank op die plaas Varkiesdraai naby Umtata gebly het.⁷ Indien dit betrekking op sy eerste tien lewensjare het, kan hierdie opmerking in verband gebring word met 'n tweede brokkie inligting. Ben se jongste broer, Johan (Jan) Sebastiaan Viljoen, skryf in die inleiding van sy artikelreeks "Door den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg-Commando" dat hy op 2 Januarie 1879 te Robertson, Kaapkolonie gebore is.⁸ Ten slotte vermeld H.C. Viljoen dat die Viljoen-familie na jare van voorspoed verder die Transkei ingetrek het tot by Pondoland.⁹ Hierdie gegewens kan beteken dat Wynand Johannes Viljoen omstreeks 1878 met sy gesin van hul plaas Varkiesdraai af weggetrek het. Moontlik het hulle, of net Susanna Viljoen, die familie in Robertson gaan besoek waar Jan Viljoen gebore is. Wynand Viljoen het mettertyd die Britse uitbreiding ooswaarts gevolg. In 1879 is Griekwaland-Oos by die Kaapkolonie gevoeg. Saam met die ooswaarts-bewegende grens het Viljoen naby of in Pondoland gekom.

Die verdere verhuising na Transkei skyn, soos die vroeëre trek na die ooste, te getuig van 'n sug na nuwe woon- en werkplek. Die Viljoen-gesin het met die geboorte van die seun Jan tot agt kinders gegroei.¹⁰ Die vooruitsigte het met die verdere trekbeweging nie verbeter nie – inteendeel, die lewensomstandighede het verswak. Die Viljoens is verskeie kere deur lede van die Batet-stam aangeval en hulle het herhaaldelik vee tydens strooptogte verloor.¹¹ Waarskynlik het die swaarkry, die powere kanse om opnuut suksesvol te kan boer en die verantwoordelikheid vir die groot gesin die Viljoens laat besluit om na die Witwatersrandse goudvelde te trek.

6) H.C. Viljoen, Viljoen familieregister, p. 414.

7) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 780.

8) J.C. Viljoen, Door den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg-Commando, (De Goede Hoop, Oktober 1903, p. 36). L.W. Dit is nie duidelik waarom Johan Sebastiaan Viljoen sy artikels as J.C. Viljoen onderteken nie.

9) H.C. Viljoen (red.), Viljoen-Gedenkboek, p. 91.

10) H.C. Viljoen, Viljoen familieregister, p. 414.

11) H.C. Viljoen (red.), Viljoen-Gedenkboek, p. 91.

Net soos daar onsekerheid bestaan oor die presiese tydstip van verhuising na die Oos-Kaap, is daar eweneens twyfel oor die vraag wanneer die familie Viljoen na Transvaal vertrek het. G.S. Preller skryf in sy biografiese gegewens oor Ben Viljoen dat hy in Januarie 1887 na Johannesburg gekom het. Omstreeks Oktober van dié jaar het hy by die Zuid-Afrikaansche Republiek Politie (ZARP) aangesluit. Na ongeveer twee jaar het hy as konstabel bedank en na Umtata gereis om daar in die huwelik te tree. Na sy terugkeer het hy weer by die polisiemag aangesluit.¹² Hierdie siening word ook deur Preller in sy herdenkingsartikel oor Ben Viljoen gehuldig. Dat hy in dié artikel meld dat Ben Viljoen se huwelik in September 1890 voltrek is in plaas van 1889, kan as 'n verskrywing beskou word weens die kort tydjie wat beskikbaar was om die artikel te skryf. Dit het ses dae na die dood van Ben Viljoen verskyn.¹³

Teenoor die siening van Preller staan ander getuienisse dat die Viljoens in 1889 of 1890 die Transkei verlaat het. Jan Viljoen skryf dat hy hom in 1890 in die Transvaal gevestig het;¹⁴ D.W. Krüger meld dat dit in Februarie 1890 was.¹⁵ Die beste getuienis is egter beskikbaar om die eerste helfte van Oktober 1889 as die regte tydstip te kies. Daarvoor pleit eerstens die feit dat Ben Viljoen op 12 Oktober 1889 in die boeke van die veldkornet van Krugersdorp ingeskryf is, soos veldkornet J.C. Bodenstein op 13 Februarie 1892 gesertifiseer het.¹⁶ Dit stem verder ooreen met wat Viljoen self verklaar het. In September 1891 het hy aansoek gedoen vir hertoelating by die polisiemag. In die brief het hy geskryf dat hy agtien maande in die ZARP gedien het voordat hy in April 1891 "voor persoonlike nut" ontslag geneem het. Die datum van sy eerste indienstreding was dus omstreeks Oktober 1889.

Viljoen het 'n probleem ondervind met sy herindienstreding. 'n Nuwe reëling het van krag geword wat burgerskap as voorwaarde vir indienstreding verpligtend gemaak het. Viljoen het toegegee dat hy nog nie twee jaar in die land woonagtig was en gevolglik nog nie vir burgerskap gekwalifiseer het nie, maar hy was bereid om homself twee maande later te laat naturaliseer. Indien hy reeds in 1887 in Transvaal aangekom het, sou hy dié omstandigheid beslis ter ondersteuning van sy aansoek aangevoer het.¹⁷ Aangesien Ben Viljoen op 5 of 6 September

12) TAB, Preller-versameling, 276, lêer 290, p. 2.

13) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 276).

14) J.C. Viljoen, Door den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg-Commando, (De Goede Hoop, Oktober 1903, p. 36).

15) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 780.

16) TAB, SS 3211, R 2103/92, aansoek vir naturalisasie deur B.J. Viljoen.

17) TAB, SS 3023, R 11806/91, brief, B.J. Viljoen, Krugersdorp - Staatsekretaris, Pretoria, 19 September 1891.

1889 in Umtata in die huwelik getree het¹⁸, het die reis van Transkei na Transvaal in die periode September-Oktober 1889 plaasgevind - 'n verhuising wat dus tegelykertyd 'n huweliksreis was.

Met die verhuising na Krugersdorp het Ben Viljoen se rol in die openbare lewe begin; 'n rol waarvoor hy kwalik voorbereid was. Hy het geen formele skoolonderrig gehad nie. Sy moeder het hom tuis les gegee.¹⁹ Aangesien daar binne enkele jare na Ben nog vier kinders gebore is en die meer gevestigde lewe op Varkiesdraai daarna vir 'n heelwat moeiliker bestaan verruil is, kan aanvaar word dat hierdie onderwys beperk gebly het en moontlik met talle onderbrekings gepaard gegaan het.

Sy jeug en vormingstyd, die jare 1868 tot 1889, het hy in die veld en aan die grens deurgebring. Ben Viljoen is gevorm deur die grenstoestande waarin hy grootgeword het, wat beslis 'n groot invloed op sy ontwikkeling en karaktervorming gehad het.²⁰ Sy leierseienskappe, gehardheid in die veld, die sterk familiegebondenheid en individualistiese ingesteldheid is sonder twyfel deur die invloed van die pionierslewe versterk. Die pionier leer in die skool van ervaring dat hy noodgedwonge moet aanpas. Vir hom word die waarde van 'n standpunt nie bepaal deur tradisie of gewoonte nie: 'n saak is goed wanneer dit op daardie tydstip nuttig is. Hy word 'n nonkonformis wat teen konvensies rebelleer. Sy ideaal is persoonlike ontwikkeling, vry van sosiale en goewermentele stremmings. Sy beskawing is dié van individuele mededinging. Die prys is vir die slimste. In dié maatskappy is alles oop vir hom wat weet hoe om die geleenthede te benut.²¹ Die persoonlike vryheid om onbeperk op enige terrein te kan meeding, moes vir die pionier gestalte kry in 'n totale demokratiese regeringsvorm met as eerste prioriteit die beskerming van persoonlike vryhede.²² Geen regering of wet mag met hierdie vryheidsideaal inmeng nie. Die gesag waarmee die owerheidspersoon bekleed is, het hy van die volk ontvang en moet hy gebruik om die volk te dien en die individu en sy regte te beskerm. Hierdie beskouing van 'n Amerikaanse pionier is, mutatis mutandis, ook op 'n bewoner van die Kaapse oosgrens van toepassing.²³

-
- 18) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 276) meld 6 September as troudatum; TAB, ZTPD, WLD 3/54 nr. 165/1905, die verklaring van mev. Els gee 5 September 1890 as troudatum, hierdie jaartal moet wel 'n vergissing wees.
- 19) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 276).
- 20) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 780.
- 21) F.J. Turner, The frontier in American history, pp. 271 - 272.
- 22) R.A. Billington (red.), Frontier and section, p. 161.
- 23) E.A. Walker, The frontier tradition in South Africa, p. 5.

F.J. Turner meld dat die lewenswyse van die grenspionier hom ondervinding gegee het in aggressiewe moed, in dominansie, in direktheid van handeling en in vernietiging. Hierdie laaste aspek word enigsins versag deur die feit dat hy meer as net 'n vernietiger was: "He was a finder as well as a fighter."²⁴ M.J. Swart raak dieselfde aspekte van die gevolge van die grenspionier se leefwyse aan. Hy beklemtoon die patriargale huishouding en die sterk gesinslewe, die pionier se vasberadenheid en verantwoordelikheid. Daarteenoor staan ook destruktiewe kragte. Sy alleenheerskappy kon die pionier prikkelbaar en klein-sielig maak, sy oordrewe individualisme en trotse selfstandigheidsin het dikwels onderlinge botsings veroorsaak.²⁵

Hierdie invloede het ook op Ben Viljoen ingewerk. Sy karakter, die gewoontes wat hy ontwikkel en die insigte wat hy later openbaar het, getuig daarvan. Van nature was hy lewendig, spraaksaam en humeurig²⁶, vlug van gees en vol Franse selfvertroue.²⁷ Hierdie basiese eienskappe van Viljoen is tydens die grenslewe uitgebou tot positiewe sowel as negatiewe karaktertrekke soos vrymoedige optrede, waagmoed, vrygewigheid teenoor dié wat in nood verkeer het, veranderlikheid van standpunt en lojaliteit, selfoorskating en grootpraterij.²⁸

Ekstroverties en vol selfvertroue het Ben Viljoen saam met sy vrou na die Rand getrek. Daar is min inligting oor haar bekend. Sy was Helena Beatrix Els, dogter van Ockert Els van Elliot,²⁹ aantreklik en musikaal begaafd³⁰; ten tye van haar huwelik en verhuising na Transvaal was sy agtien jaar oud.³¹ Dit is opmerklik dat Lenie (Els) Viljoen dwarsdeur haar huwelikslewe beskeie op die agtergrond gebly het. Dit kan verband hou met haar karakter, die tydsomstandighede en haar jeugdige leeftyd. Sy het tog deeglik haar eie wil en oordeel gehad, vernaamlik toe sy gedurende en na die Tweede Anglo-Boereoorlog haar eie pad geloop het. Dit is daarom meer waarskynlik dat haar beskeie rol die gevolg was van die aandag wat Ben Viljoen vir homself opgeëis het.

Daar is aanwysings dat die huwelikslewe nie altyd sonder probleme verloop het nie.³² In 'n sekere opsig is dit merkwaardig. Ben Viljoen was 'n gesinsman.

24) F.J. Turner, The frontier in American history, p. 270.

25) M.J. Swart, Die invloed van die isolasiefaktor op die vorming van die Afrikaner tot 1850, (Hertzog annale V(11), pp. 84 - 95).

26) Land en Volk, 14 November 1902.

27) De Volkstem, 19 Januarie 1917.

28) W.F. Andriessen, Gedenkboek van den oorlog in Zuid-Afrika, p. 246.

29) TAB, Preller-versameling, 276, lêer 290, p. 2.

30) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 780.

31) H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 1.

32) Kyk hieronder, p. 85.

Sy ouers, broers en susters het mekaar altyd ondersteun. Baie van hulle het ook later saam met hom na Amerika getrek, in teenstelling met sy vrou en kinders van wie slegs een hom na die Nuwe Wêreld gevolg het. Dit is moontlik dat juis die sterk binding tussen die Viljoens onderling, die oorsaak was dat Lenie verstote gevoel het en gevolglik ook afsydig gestaan het. Daarby moet in aanmerking geneem word dat die hele familie Viljoen na die Randse goudvelde getrek het, maar dat Lenie Viljoen nie lede van haar eie familie in haar direkte omgewing gehad het nie. Dit was kenmerkend van Ben Viljoen se karakter om 'n situasie van hierdie aard te negeer. Hy was beslis nie egoïsties in die materialistiese sin van die woord nie, maar het tog sy eie rol en betekenis sodanig beklemtoon dat daar alle rede is om hom egosentries te noem.

In die eerste helfte van Oktober 1889 het Ben Viljoen, sy bruid, sy ouers, drie broers en ses susters in Krugersdorp aangekom. Vader Viljoen en die drie broers het as bouaannemer begin werk. Saam met hulle het ook ander mense uit die Transkei vertrek. Preller verwys na Albertus Johannes Peach, Johannes Peach en 'n Nehess.³³ Van die relasie tussen hierdie persone en die Viljoenfamilie is niks bekend nie. Vermoedelik het die gemeenskaplike agtergrond 'n band geskep, 'n verbondenheid wat kennelik bly bestaan het, want Preller meld dat Peach hom meegedeel het dat Vader Viljoen na die Tweede Anglo-Boereoorlog vir 'n kort besoek in Krugersdorp was voordat hy na Mexiko vertrek het. Hulle het dus op hoogte gebly van mekaar se doen en late.

Ben Viljoen het by die ZARP aangesluit waarin hy tot April 1891 diens gedoen het.³⁴ Aanvanklik het hy diens as konstabel verrig, maar in 'n later stadium is hy na die wagkantoor te Krugersdorp verplaas. Viljoen was ongetwyfeld fisiek goed geskik vir die polisie diens. Akademies was sy voorbereiding heelwat swakker. As konstabel in die buiteland was die vereiste skoolse vaardighede dalk nie so groot nie, op die wagkantoor sou 'n redelike hoeveelheid skryfwerk sy verantwoordelikheid wees. Daar was dan ook alle rede om aan hierdie agterstand in skoolopleiding aandag te gee. Ben Viljoen het private onderrig gekry en sy latere neiging tot die joernalistiek bewys dat hy nie skrikkerig vir die hantering van 'n pen was nie. Ondanks sy poging om die vooruitsigte op bevordering te verbeter, was die pad vorentoe in die polisie diens nie eintlik rooskleurig nie. Die hoë range is deur verskeie baie bekwame buitelanders bekleed en Viljoen was beslis nie die enigste wat na bevordering gestreef het nie.³⁵ Die skraal vooruitsigte het sekerlik 'n rol in sy besluit gespeel om uit die

33) TAB, Preller-versameling, 276, lêer 290, p. 2.

34) TAB, SS 3023, R 11806/91, brief, B.J. Viljoen, Krugersdorp - Staatsekretaris, Pretoria, 19 September 1891.

35) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 276).

polisiediens te bedank. Ander faktore kon ook 'n rol gespeel het. Ben en Lenie Viljoen het binnekort gesinsuitbreiding verwag en hulle sou seker uitgesien het na 'n verbetering in die finansiële toestand. As 'n mens sy liefde vir 'n uniform en militêre sake in ag neem, moes Viljoen sekerlik sy werk in die polisiemag geniet het. Dit is natuurlik moontlik dat Viljoen se swak vooruitsigte in die polisie diens sy weerstand versterk het teen die aanwesigheid van baie buitelanders in die staatsdiens van die Zuid-Afrikaansche Republiek (ZAR) versterk het.

Noudat hy reeds geruime tyd in Krugersdorp gewoon het en deur sy werk by die polisie diens met baie mense in aanraking gekom het, het die tyd gunstig gelyk om sy geluk in handel en besigheid te beproef. Hierdie terrein was vir Ben Viljoen nie heeltemal nuut nie. Waarskynlik het hy, terwyl hy nog in die ZARP gedien het, as 'n agent vir die verkoop van boumateriale opgetree en sodoende die familiebedryf ondersteun en terselfdertyd so 'n ietsie byverdien. In hierdie verband kan gewys word op 'n eis wat Viljoen teen N.J. Swart ingestel het en wat op 6 Maart 1891 in die landdroshof van Krugersdorp gedien het. Volgens die getuienis wat ingedien is, het B.J. Viljoen in Junie 1890 aan N.J. Swart seshonderd gebrande stene gelewer en het Swart in gebreke gebly om daarvoor te betaal.³⁶ 'n Ander moontlike verklaring vir die handelsaktiwiteite van polisieman Viljoen is dat hy opgetree het in die belang van sy suster Susanna Magdalena wie se man, Petrus Jacobus Bosman, in dié tyd oorlede is. Op 6 Mei 1890 is Ben Viljoen as eksekuteur van die boedel van sy oorlede swaer aangestel en in hierdie hoedanigheid het hy op 6 Junie 1890 by die landdros te Krugersdorp 'n eis teen F. Rowe ingestel. Viljoen het aangevoer dat sy swaer aan Rowe elfduisend bakstene gelewer het vir die bou van die Standard Bankgebou te Krugersdorp - 'n lewering waarvoor Rowe nog geld aan die boedel van Bosman geskuld het.³⁷

Met baie selfvertroue en die vrymoedigheid van die pionier het Viljoen sy loopbaan as ondernemer aangepak. Daar was blykbaar geen werk waarvoor hy terugge-deins het nie. Daar kan 'n lang lys van aktiwiteite opgestel word waarby hy betrokke was, of waarvan beweer word dat hy betrokke was. In hierdie lys moet twee periodes onderskei word: dié van April tot September 1891 en die tydperk na sy tweede diensverband met die ZARP. In die eerste periode was die aard van sy werksaamhede suiwer handelsgerig; in die latere tydperk was daar 'n duidelike behoefte aan erkenning in 'n openbare of amptelike funksie te bespeur.

Preller is die enigste bron wat vermeld dat Ben Viljoen saam met, of dalk in diens van ene Bezuidenhout, in Johannesburg as vendu-meester of afslaer opge-

36) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerye 1888-1900, band 23, saak 597.

37) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerye 1888-1900, band 21, saak 355.

tree het.³⁸ Die tydstop van hierdie werksaamhede sou Januarie 1887 gewees het. 'n periode toe die Viljoens nog in die Transkei gewoon het, soos aangetoon is.

Daar is ook in 'n mate onsekerheid betreffende Viljoen se aandeel in 'n kantienfirma en drankhandel saam met Hermanus Johannes van Wijk, die eggenoot van Ben se suster Hendrina Catharina.³⁹ Ook in hierdie geval is Preller die ver- naamste bron van inligting.⁴⁰ Daar is egter enkele ondersteunende getuienis beskikbaar. In die eerste plek blyk dit dat 'n dranklisensie op 22 Junie 1895 van H.J. van Wijk aan C.H. Tannenbaum oorgedra is.⁴¹ Oor die aanvangsdatum van Van Wijk (en moontlik Viljoen) se aktiwiteite op hierdie gebied bly onsekerheid bestaan, aangesien geen aanwysing gevind kon word wanneer 'n lisensie aan Van Wijk toegeken is nie.⁴² Dat 'n dergelike kantienbedryf wel bestaan het, blyk uit 'n opmerking in 'n redaksionele kommentaar in 'n opposisie-koerant op berigging in Ons Volk betreffende die handelinge van die Lisensieraad. In die kommentaar word na Viljoen verwys as "one of the present editors of Ons Volk [who] seems to have forgotten that not so very long ago he himself was a canteen-keeper under the selfsame Licensing Board, which granted him and relatives of his as less than five licences (yielding them a good round sum)".⁴³ Tydens die nog latere politieke aktiwiteite van Viljoen het sy teenstanders tydens die verkiesingsveldtogte verwys na Viljoen se vroeëre betrokkenheid by die drankhandel.⁴⁴

Gedurende die periode April tot September 1891 het Viljoen hom egter hoofsaaklik daarop toegelê om as 'n baie veelsydige verteenwoordiger en agent van maatskappye 'n bestaan te maak. In hierdie tyd het hy onder meer as agent vir 'n versekeringsmaatskappy opgetree. Daarby het hy sy aktiwiteite as boek- en papierhandelaar en verteenwoordiger van binnelandse sowel as oorsese koerante ingepas. Sy advertensies uit die tyd gee 'n pragtige opsomming van sy aktiwiteite. Hy het in Junie en Julie in De Volksstem geadverteer as:

38) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 276); TAB, Preller-versameling, 276, lêer 290, p. 2.

39) H.C. Viljoen, Viljoen familieregister, p. 414.

40) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 276); TAB, Preller-versameling, 276, lêer 290, p. 2.

41) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerye 1888-1900, band 155, Mynkommissaris, Register van getransporteerde lisensies, 1894-1899.

42) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerye 1888-1900, band 11, Spesiale Landdros, Indeks op kantien- en hotellisensieboek.

43) The Roodepoort Mail, Florida and Maraisburg News, 8 September 1897.

44) Kyk hieronder, pp. 60 en 62.

"B.J. Viljoen
President Str. Krugersdorp,
P.O. Box 104

Nieuws en Periodicale Agent (Algemeen)

Agent voor de Koloniale Mutual Levensverzekering Maatschappij, Beperkt. Verzekert en Transact alles binnen 8 dagen: daar deze Maatschappij de beste en goedkoopste premien uitgeeft, zou geen persoon de kans verliezen moeten om zich te assureeren. Prospectussen en applicatie formen zend ik op aanvraag gratis. Agent voor Brembridge en Co., Rubber Stamps, orders dagelijks ontvangen en verzonden. Zend voor specimen sheets. Sole Agent voor Ritchie's nieuwe Snelschrijver (New Shorthand instructor). Prijs per post 6s. Daar de eerste assortement per eerste stoomboot zal arriveren en het getal beperkt is, zou een ieder die snelschrijven in 2 weken wil leren zoo spoedig mogelijk orderen. Agent voor Irston en Co. (London) Merrit en Hand press, Typewriters en self inking pads enz."⁴⁵

Hierdie veelheid van aktiwiteite het nie Viljoen se werkdag gevul nie en dalk was die sukses ook nie voldoende om 'n bestaan te maak nie, want hy het ook bestellings vir sy vader en broers se besigheid geneem as "Sanitary Contractor & General Commission Agent".⁴⁶

Viljoen se advertensies in Land en Volk was dalk wel die eerste verbintenis tussen hom en hierdie koerant maar beslis nie die laaste nie. Viljoen het ook vryskutwerk vir hierdie koerant gedoen⁴⁷ en as agent in Krugersdorp opgetree.⁴⁸ Aanvanklik staan B.J. Viljoen se naam slegs in die lys van agente vermeld, maar van 2 Februarie 1892 af tot die einde van die volgende maand het ook die volgende advertensie in Land en Volk verskyn:

"B.J. Viljoen. Agent van Land en Volk voor Krugersdorp en omtrek.
Namen van Intekenaren dadelijk verzonden.
Advertenties enz. achterstallige gelden ontvangen en uitgevoerd.
Alle informatie te verkrijgen bij:
B.J. Viljoen, Agent. Bus 104, Krugersdorp, ZAR."⁴⁹

Nadat Viljoen se onderneming tot niet gegaan het, is die agentskap vir Land en Volk aan sy broer Wynand oorgedra. Die presiese tydstip van die veranderde agentskap kon nie agterhaal word nie, aangesien sowel die lys van agente in die

45) De Volksstem, Junie en Julie 1891.

46) Land en Volk, Mei tot Julie 1891.

47) Kyk hieronder, p. 27.

48) Land en Volk, Lys van agente na 14 Julie 1891.

49) Ibid., Februarie en Maart 1892.

kolomme van Land en Volk, as die opskrif en ondertekening in die advertensie, op verskillende tydstippe aangepas is.⁵⁰

Vasberade het Viljoen aanhou poog om sy besigheid in Nederlands en Engels bekend te stel en sy agentskappe aan te prys. In September en Oktober 1891 het hy saam met ene Dyke min of meer dieselfde aktiwiteite geadverteer – maar by 'n nuwe adres.⁵¹ Dit is moontlik dat hierdie Dyke dieselfde persoon is van wie Viljoen omtrent 'n jaar tevore deur middel van 'n siviele eis geld teruggevoerd het.⁵² In dié geval kan aanvaar word dat daar vereffening en versoening plaasgevind het.

Ondanks al die inspanning het dit inmiddels duidelik geword dat die besigheid nie suksesvol was nie. Op 19 September 1891 het Viljoen aansoek gedoen om weer tot die ZARP toegelaat te word.⁵³ Maar, soos tevore gemeld, was hertoetreding tot die ZARP nie moontlik sonder naturalisasie nie.⁵⁴ Viljoen was nog nie die volle twee jaar in die land nie en kon dus nie onmiddellik naturaliseer nie. Tereg het dr. W.J. Leyds as staatsekretaris in sy aantekening op die minute genoteer dat Viljoen volgens wet nie by die polisiemag benoem kon word nie, tensy die Regering die uitsondering wou toepas wat die Uitvoerende Raadsbesluit in art. 2 toegestaan het.⁵⁵ Waarskynlik is die aansoek om naturalisie deur 'n misverstand op 'n later tydstip ingedien as wat moontlik was. Op 10 Februarie 1892 het Viljoen by veldkornet J.C. Bodenstein offisieel aansoek om burgerskap gedoen. In hierdie brief het hy vermeld dat hy op 12 Desember 1889 in die Veldkornet se boeke ingeskryf is. Bodenstein het egter gesertifiseer dat Viljoen sedert 12 Oktober 1889 ingeskryf is.⁵⁶ Wanneer aanvaar word dat Viljoen waarskynlik die datum uit sy geheue genoteer het en dat die Veldkornet sy boeke

-
- 50) In Land en Volk van 5 April 1891 vermeld die opskrif in die advertensie vir die eerste keer W.J. Viljoen; op 26 April 1891 is ook die ondertekening van die advertensie W.J. Viljoen, soos ook die lys van agente van Land en Volk.
- 51) Land en Volk, 29 September tot 27 Oktober 1891: Viljoen & Dyke, Krugersdorp, P.O. Box 344. Direct Newsdealers. English and Continental Papers imported weekly. Subscribers supplied weekly. 3.6 or 14 monthly (or in parcels). Agents for the best South African Papers, the best Rubber Stamps, Pads and Types. New shorthand Writer (only S.A.Agents), The Colonial Life Ass. Society, Ltd. (Licence) General Collecting and Commission Agents and Brookers, connected with an experienced law Practitioner. Viljoen & Dyke, Krugersdorp.
- 52) Kyk hieronder, p. 21.
- 53) TAB, SS 3023, R 11806/91, brief, B.J. Viljoen, Krugersdorp – Staatsekretaris, Pretoria, 19 September 1891.
- 54) TAB, UR 10, art. 360, 3 Augustus 1891, pp. 439 – 440.
- 55) TAB, SS 3023, R 11806/91, aantekening van dr. W.J. Leyds op minute, 3 Oktober 1891.
- 56) TAB, SS 3211, R 2103/91, brief, B.J. Viljoen, Krugersdorp – Veldkornet, Krugersdorp, 10 Februarie 1892.

moes raadpleeg om die datum van inskrywing te vind. is die laaste datum moontlik die korrekte. Dit was vir Viljoen dus nie nodig om met sy aansoek tot die begin van die jaar 1892 te wag nie.

Die prosedure vir aansoek om burgerskap het sy normale gang gegaan. Die bedrag van £5 is betaal en gekwiteer; die Staatsprokureur het sy goedkeuring verleen en die eedvorm is voorberei. Nêrens is sprake van 'n probleem of vertraging nie. Tog het Ben Viljoen al gou ongeduldig begin raak. Op 12 Maart 1892 het hy (op die pragtige briefpapier met briefhoof van sy mislukte besigheid) aan die Staatsekretaris 'n versoek gerig of hy sal toesien dat sy naturalisasie afgehandel word. As rede vir sy versoek het hy aangegee dat hy op die punt gestaan het om 'n betrekking by die owerheid te aanvaar, waarvoor die naturalisasie die enigste hinderpaal was.⁵⁷ Die proses het egter sy amptelike verloop gevolg. Op 13 April 1892 is die briewe van naturalisasie aan die landdros te Krugersdorp gestuur en is ses dae later, nadat hy die eed van trou afgelê het, aan Ben Viljoen uitgereik.⁵⁸

Die pad na die polisie diens was nou weer oop en Viljoen het ongetwyfeld onmiddellik daarvan gebruik gemaak. Dit is opvallend dat die minute betreffende die naturalisasie van Viljoen nie gebêre is, voordat seker gemaak is dat Viljoen inderdaad in diens van die owerheid getree het nie. Op 15 September 1892 is navraag by die Spesiale Landdros te Krugersdorp gedoen oor watter betrekking Viljoen beklee het. Daarop het J.C. Human gemeld dat Viljoen lid van die Krugersdorpse Berede Polisie was.⁵⁹

Dit is duidelik dat Viljoen haastig was om by die ZARP aan te sluit. Die handelsaktiwiteite het nie genoeg inkomste opgelewer om sy gesin te onderhou nie; 'n gesin wat nou uit drie persone bestaan het. Op 26 Junie 1891 is die oudste seun, Wynand Eugène, gebore.⁶⁰ Trou aan die tradisie is vader Wynand Johannes vernoem, asook Eugène Marais. Hierdie tweede naam dui op Viljoen se bewondering vir die koerantskrywer. Dit is selfs moontlik dat hulle 'n tyd lank boesemvriende was⁶¹; later het hulle bittere teenstanders geword.

Die Viljoens moes die rieme dun sny. Die salaris van 'n polisiebeampte en die inkomste van 'n handelsagent het goeie finansiële bestuur genoodsaak. Dit was

57) TAB, SS 3211, R 2894/91 by R 2103/91, brief, B.J. Viljoen, Krugersdorp - Staatsekretaris, Pretoria, 12 Maart 1892.

58) TAB, SS 3211, R 2103/91, aantekening op minute; Staatskoerant, 11 Mei 1892, Gouvernementskennisgeving no. 128.

59) TAB, SS 3211, R 2103/91, aantekening op minute.

60) H.C. Viljoen, Viljoen familieregister, p. 414.

61) H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 1.

nie karakteriserend van Ben Viljoen om suinig te lewe nie. Hy het graag 'n groot gebaar gemaak en 'n effens sorgelose ingesteldheid teenoor die toekoms gehad. Daar het dus wel 'n keer rekenings uitstaande gebly en ook moes hy self maatreëls tref om sy skuldenaars tot betaling te dwing. In die begin van die negentigerjare het 'n aantal klein siviele sake voor die Speciale Landdros te Krugersdorp gedien waarby Viljoen betrokke was. Op 16 Julie 1890 het Viljoen £4.10 van J.M. Bernardin geëis - die bedrag van 'n skuldbrief.⁶² Op 7 Desember van dieselfde jaar het hy deur middel van 'n siviele eis probeer om £2 van F.W. Dyke, die barbier van Krugersdorp, in te vorder. Die bedrag was nog uitstaande van 'n totale skuld van £5.⁶³ As hy hierdie bedrag ontvang het, kon hy dit op sy beurt weer gebruik om 'n skuld van £2.2.0 aan W.J. Savage te betaal waarvoor hy op 8 Januarie 1892 gedagvaar is. Savage het inderdaad rede gehad om op betaling aan te dring. Die rekening vir 100 Cassandra sigare en 1 000 Old Judge sigarette was sedert 31 Maart 1891 uitstaande.⁶⁴ Of Viljoen dit vir eie gebruik of met die oog op sy handelsplanne van dié tyd aangekoop het, is uiteraard onseker, maar in Januarie 1892 was dit beslis nie meer moontlik om hierdie handelsware terug te eis nie.

Viljoen het nog dagvaardings ontvang na sy hertoetrede tot die ZARP. Op 8 Oktober 1892 het hy vir sy vrou 'n "washingstand" gekoop, maar op 30 April 1893 was die verskuldigde vyftien sjielings nog nie betaal nie. Om Viljoen tot betaling te dwing, het Horopus en Schaffer die Speciale Landdros ingespan.⁶⁵ Dit was 'n moeilike tyd vir die Viljoens. Op 19 Januarie 1893 is hul tweede seun, Ockert Bertrand de Lesseps, gebore wat jonk in Krugersdorp oorlede is.⁶⁶

Soos hy self as polisieman nog ou skulde moes betaal, was daar ook geld wat hy nog as ondernemer moes invorder. Op 20 Junie 1892 het hy die eienaar van die hotel te Krugersdorp, J.G.B. Varley, gedagvaar vir die betaling van £2.10. - die uitstaande balans van 'n rekening vir die "vervoering van Dag en Nacht vuilen" van Varley se hotel.⁶⁷ Viljoen se aktiwiteite as ondernemer het dus inderdaad 'n baie wye spektrum gehad.

Dikwels was dit voldoende om 'n dagvaarding te laat uitstuur. Die meeste hofsake eindig daarmee dat die saak teruggetrek word. Dit was nie die geval op 22 November 1893 nie. Op dié dag is Ben Viljoen, op versoek van E.J. de Wet van

62) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerye 1888-1900, Rolboek van siviele sake, band 98, nr. 407.

63) Ibid., bande 98 en 27, nr. 788.

64) Ibid., bande 98 en 28, nr. 811.

65) Ibid., bande 98 en 35, nr. 1222.

66) H.C. Viljoen, Viljoen familieregister, p. 415.

67) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerye 1888-1900, Rolboek van siviele sake, bande 98 en 31, nr. 978.

Zandvliet in die distrik Robertson in die Kaapkolonie, gedagvaar omdat hy in gebreke gebly het om 'n skuldbekentenis van 12 Mei 1893 te betaal. Saam met die rente en die koste het hy nou £10.17.0 vir die aankoop van rosyne geskuld. Was hierdie groot aankoop vir die familie bestem of het Viljoen se handelsgees ook tydens sy polisieloopbaan lewendig gebly? Hoe dit ook sy, Viljoen se "Good for" het nie so goed geblyk nie. Viljoen het vir hierdie saak (dit het om 'n aansienlike bedrag gegaan) 'n prokureur genader. Advokaat D. Naudé het verklaar dat sy kliënt geen aanmaning ontvang het nie en aangesien De Wet se aanmaning nie met geregistreeerde pos gestuur is nie, kon hierdie bewering nie verkeerd bewys word nie. De Wet se aansoek is dus met koste afgewys.⁶⁸

Viljoen was nie in alle gevalle 'n lakse betaler nie. Die beskikbare belastingregisters getuig dat hy hierdie verpligting getrou nagekom het. Daar is nêrens sprake van agterstallige belasting of laat betaling nie.⁶⁹ Tog bly die indruk bestaan dat hy nie 'n man was wat hom intens met finansiële sake bemoei het nie. Daar was nie net die hier genoemde geldelike aangeleenthede nie; in sy latere loopbaan as koeranteienaar is daar eweneens aanwysings van 'n gebrekkige administrasie. In sy persoonlike lewe was daar partykeer ook groot skulde.⁷⁰ Dit was egter meer die gevolg van gebrekkige beheer as van 'n oneerlike instelling, waarvoor geen aanduiding bestaan nie.

Viljoen se hertoetrede tot die polisiemag in 1892 is ongetwyfeld deur die gebrek aan sukses op die besigheidsvlak beïnvloed. Sy liefde vir 'n uniform en militêre sake het die oorskakeling vir hom vergemaklik. Tog was die polisiediens nie Viljoen se uiteindelijke doelwit nie. Dit het hom van 'n inkomste verseker in die tyd dat sy lewe koers gekry het in die rigting van 'n posisie in die openbare lewe. In hierdie tyd het hy begin met sy aktiwiteite op die joernalistieke, die politieke en die militêre vlak: die drie terreine waarop Ben Viljoen bekendheid verwerf het.

Wat betref die eerste twee sake het sy vriendskap met Eugène Marais 'n sleu-

68) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerye 1888-1900, Rolboek van siviele sake, bande 98 en 37, nr. 1350.

69) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerye 1888-1900, Resident Vrederegter, Register van persoonlike belasting, 1886-1899, band 3, 28 Augustus 1891:

Hoofdbelasting	10.-
Spoorwegbelasting	5.-
Wegbelasting	2.6
Pensioenfonds	1.-
Totaal	18.6

Dieselfde inskrywing verskyn in die Argief Krugersdorpse Delwerye 1888-1900, Mynkommissaris, Register van persoonlike belasting, April 1892 - Maart 1900, band 149, 18 September 1894 en 12 Julie 1895.

70) Kyk hieronder, p. 38.

telrol gespeel. Deur sy koerantagentskap het Viljoen die eerste kontak met Eugène Marais gemaak. Dit het nie net by 'n administratiewe verbintenis geblie nie. Daar het 'n band van verstandhouding en samehorigheid gegroei. Marais was ietwat jonger as Viljoen, maar het omstreeks 1892 al heelwat meer lewenservaring as Viljoen besit. In teenstelling met Ben Viljoen het Eugène Marais 'n deeglike skoolopleiding gehad en het Nederlands, Engels en Latyn geken. Deur sy werksaamhede by 'n prokureursfirma het hy 'n mate van regs kennis opgedoen.⁷¹ Hy het in hierdie tyd, voordat bekommernis sy lewe verwoes het, sy sprankelende persoonlikheid uitgelewe.⁷² Dit het Viljoen bekoor en hy het 'n bewonderaar en volgeling van Marais geword. Hierdie wêreldwyse en nonkonformistiese voorbeeldfiguur het alles gehad wat Ben Viljoen kortgekom het: opleiding, kontakte, selfvoldaanheid, beslistheid van standpunt en 'n antwoord op vrae en probleme; ook op dié wat Viljoen aan homself gestel het. Waarom het hy tot op hede gefaail om 'n sukses van sy lewe en loopbaan te maak? Wat het in die pad van sy sukses gestaan? Deur sy werk as politieke kommentator het Marais oor só 'n skat van voorbeelde, uitsprake en getuienisse beskik dat hy Viljoen maklik kon oortuig het dat hy nie 'n mislukking was nie, maar 'n slagoffer van die swak regeringsbeleid. Die sisteem van die Krugerregering met sy twee doodsondes van Hollanders en konsessies was verantwoordelik vir Viljoen se gebrek aan sukses. Hierdie beleid het die vooruitgang van Transvaler en Kapenaar onmoontlik gemaak. Eers moes die regering vervang word deur voorstanders van die liberale rigting onder leiding van Piet Joubert - dan sou elke regte Afrikaner sy eerlike kans kry en sou daar ook vir Viljoen deure oopgaan. Van Ben Viljoen kon nie verwag word dat hy die hallusinasies van 'n morfinis in hierdie oortuigende redenasie met sy oorvloed aan bewysmateriaal, sou raaksien nie.⁷³

Die gevolge van hierdie oortuigingswerk was spoedig sigbaar. Viljoen het as medewerker en korrespondent van Land en Volk begin optree. Sy eerste bydraes was slegs 'n oorbeklemtoning van Eugène Marais se politieke standpunte en aspirasies. In woordgebruik en terminologie het hy die voorbeeld van die redakteur gevolg. Hollanderhaat en anti-Krugerisme was die onderwerp van sy briewe waarvan die inhoud slegs 'n haarbreedte van laster verwyder was.⁷⁴ Viljoen het ook op politieke vlak Eugène Marais se voorbeeld gevolg. Hy het hom beywer vir die verkiesing van Joubert in die presidentsverkiesing van 1893.⁷⁵

Marais was vir Viljoen 'n navolgenswaardige voorbeeld en het aan Viljoen 'n aanneemlike verklaring gegee vir die gebrek aan sukses wat Viljoen ervaar het.

71) W.J. de Kock (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek I, pp. 526 - 527.

72) L. Rousseau, Die groot verlange, p. 54.

73) Ibid., pp. 66 - 67.

74) Kyk hieronder, hoofstuk 2.

75) Kyk hieronder, hoofstuk 3.

Dat hierdie troos daartoe gelei het dat Viljoen Marais blindelings in sy aktiwiteite en vooroordele gevolg het, is nie verbasingwekkend nie. Dit is 'n baie verklaarbare en normale reaksie. Dit is veel opmerkliker dat Viljoen nie 'n blinde volgeling gebly het nie. Na verloop van tyd het Viljoen sy eie voete gevind en sy eie oordeel gevorm. Die kontak met Eugène Marais het iets in Viljoen wakker gemaak. Dit het vir hom nuwe ideale gegee om na te streef. Aanvanklik het hy sy leermeester kritiekloos gevolg, maar op 'n later tydstip het hy sy oordeel op selfstandige oorwegings gevorm. Daarby het Viljoen die innerlike moed gehad om vir sy ooruijing uit te kom. Die trotse selfstandigheid van die grenspionier het te sterk in hom gelewe om 'n ander persoon se opvattinge permanent slaafs na te volg. Oorgeplaas vanuit die werklike grensgebied in die Transkei na die moderne wêreld van die Witwatersrand het die toekoms vir hom onseker voorgekom. 'n Ander mog hom in hierdie onsekere situasie die pad wys, soos Eugène Marais gedoen het, maar hy sou dit selfstandig loop. Hy het wel gehunker na die prys van die oorwinning, maar dit moes sy eie oorwinning wees. Marais mog hom dalk die troos bied dat Hollanders en konsessies sy pad na erkenning en sukses versper het – Viljoen sou in eie krag die struikelblokke oorkom en nie vir die res van sy lewe sy wonde gaan sit en lek nie.

Die jare 1892 tot 1895 was van deurslaggewende belang vir Viljoen. Waarskynlik het hy sy pad vorentoe self nie duidelik gesien nie, maar hy het wel besef dat sy toekoms op die joernalistieke en politieke vlak gelê het. Sy toerusting in hierdie verband was swak en sou menige mens laat terugdeins en die ideaal as onbereikbaar laat afskryf het. Dit is opmerklik dat die waarskynlike onbereikbaarheid vir Ben Viljoen juis 'n groot uitdaging was. Dwarsdeur sy lewe het hy getoon dat die gewone, die alledaagse, die algemene en die tradisionele vir hom geen aantrekkingskrag gehad het nie. Viljoen is geïnspireer deur die onmoontlike, die besondere; uitdagings het hom geaktiveer en by tye ook groot dinge laat doen en die grootsheid van sy karakter na vore gebring. Sy jeugjare aan die grens en die invloede van die pionierslewe wat hy daar gelei het, het hierdie karaktertrekke ongetwyfeld versterk.

Ben Viljoen het vir 'n loopbaan in die openbare lewe gekies en hy sou op sy eie manier gestalte daaraan gee. Sy onafhankelike geaardheid het hom laat soek na uitdagings en hom in staat gestel om die kanse wat hom gebied is, te benut. Sy jeugjare aan die grens het hom geleer om sy eie standpunt in te neem, om dit te handhaaf of te verander na gelang van die omstandighede of waar sy eie oordeel dit vereis het.⁷⁶ Hierdie selfstandige optrede het bewonderaars vir Viljoen besorg, net soos die veranderlikheid van standpunt en lojaliteit sy kritici opgelewer het.

76) Kyk hierbo, p. 14.

Ben Viljoen se ouers, Wynand Johannes Viljoen
en Susanna Magdalena Storm.

Ben en Lenie Viljoen en
hul oudste seun Wynand
Eugène, omstreeks 1895.

Hoofstuk II

DIE JOERNALIS

"Die stuk oer die goud industrie is jollie, want dit se mos hoe veel bokwaens vol goud elke maand uitgehaal worde. Ik zien jul praat van ope waens! Dis seker weer 'n Hollander se werk."¹

"Met Krismis was op Rooipoort sports soes di Jimse dit noem, daar het byna rooi sop geloop oer die Engelsche vlag want die Jekke het mos die parmantigheid om di vuil Union Jack daar te laat waai, maar ons ou Veldcornetjie wat nes 'n groot mandot ver hom kan hou seg somar ver di Jimse: "Look here yoe must take dat blooming vlag of anders I take it down myself". Party van die Jimsies was net di dertiende in, en begin swets en te raas maar op di ent was di vlag af."²

"Ik hoor Andries, van Tant Sanna, wil ver landdrost kandidaat word ver Krugersdorp. Ag! arme Krugersdorp wat word van jou want die pak kleere wat zij in die Tweede Raad het wil nou Landrost word. Ag! ag. Dan hoor ik Fanie Kok moet Civiele Commissaris word. Hansie Bovenstein, Kommandant. Dit zal 'n jollie gemeente wees. Gedoom ik kry ook sommer lis om betrekking te vra."³

"O, alla mag, op is die ou Keiser (Poul) en hy raas en hy skrei en stap uit, mar niet te lang nie of hy is weer trug."⁴

Hierdie voorbeelde van Klein Joggom⁵, alias Ben Viljoen, se bydraes tot die joernalistiek van die laat 19de eeu toon onomwonde watter onderwerpe vir hom van belang was: die Hollanders, die Engelse, die amptenare en die regering. In sy bydraes het hy sonder om te skroom die man in plaas van die bal gespeel. Daar was selfs geen sprake van 'n poging om sy standpunt te onderskraag nie. In die toepassing van hierdie metode van persoonlike aanvalle het Viljoen nie alleen gestaan nie. Al die koerante, en by name dié van die regeringsopposisie, se uitgawes was reëlmagtig op die grens van laster.

1) Ons Volk, 17 Oktober 1895.

2) Ibid, 7 Januarie 1897.

3) Ibid, 17 Oktober 1895.

4) Land en Volk, 6 September 1894.

5) Die spelling is nie altyd dieselfde nie. Gedurende 1894 is dit 'n tyd lank Klein Joggum. Daar word ook verwysings gevind na Klein Boggom (Die Brandwag 20 Januarie 1917) en Klein Joggem (H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 1), maar geen bewys vir hierdie spellings kon gevind word nie.

Ben Viljoen se eerste koerantbydraes het in 1892 verskyn. In Krugersdorp het 'n (Hollandse) amptenaar Duuring 'n lasteraksie teen landdros J.C. Human ingestel. Oor hierdie aangeleentheid het Viljoen 'n brief aan De Volksstem geskryf. Die moontlikheid van 'n hofsak is deur die anti-Hollanderbeweging aangegryp en in die rubriek Snaakse Kraaltjies het Land en Volk op hierdie saak ingegaan.⁶ Vervolgens het iemand wat homself Bux genoem het die saak verder gevoer in 'n artikel wat die Krugersdorp Kronyken genoem is.⁷ Die strekking van hierdie artikels was sterk anti-Hollands en dit was op sodanige manier geskrywe dat niemand regstreeks beledig is nie. Die styl is te goed en die Nederlands te foutloos om te aanvaar dat Viljoen die skrywer hiervan was. Daarna het Ben Viljoen self vir die eerste keer in Land en Volk aan die woord gekom. Hierdie eerste bydrae is deur Klein Joggom onderteken. Viljoen het daarin gereageer op 'n sogenaamde rekwisisie van onder andere Klyn Fynsien om as 'n kandidaat vir die verkiesing van Staatspresident te staan. In sy antwoord het hy 'n beleidsverklaring gegee wat 'n sterk oordrewe beeld van die Hollanderbeleid van die regering was en hy het voorgegee om 'n sterk verdediger van die regeringsbeleid te wees. Veral Duuring is geprys en hy sou die toekomstige privaatsekretaris word. Dr. N. Mansvelt se onderwysbeleid is sterk aanbeveel. Kruger sou met pensioen gaan na die baie belangrike dienste wat hy die land bewys het en ook Joubert moes uit, want al die Transvalers en koloniale Afrikaners was maar 'n klomp bobbejane.⁸

Van daardie tyd af het die rubriek van Klein Joggom sporadies verskyn. Viljoen het hom hoofsaaklik met aktuele politieke sake besig gehou. Oor die algemeen was die inhoud spottend, maar partykeer het hy met aanbevelings gekom wat hy waarskynlik ernstig bedoel het. So het hy eenkeer Ewald Esselen as opvolger van Leyds voorgestel.⁹

Viljoen het in Hollands sowel as Afrikaans geskryf, maar sy Hollands was nogal swak. Hy was fyn en oplettend, maar sy platvloerse styl het besadigde mense afgeskrik.¹⁰ Viljoen het ooglopend die probleme van die satire as skryfstyl onderskat. 'n Enkele keer was daar 'n hoogtepunt soos toe hy, in opvolging van die rekwisisie, die eerste proklamasie van Z.H.Ed. Kleyn Joggom gepubliseer het. Hierin is Land en Volk skuldig bevind aan onpartydigheid en die openbaarmaking van onreg. Die proklamasie het geëindig met 'n persiflage van die gebruiklike slotwoorde: "GOD BEHOEDE LAND EN VOLK (niet de courant)".¹¹

6) Land en Volk, 1 Maart 1892.

7) Ibid., 22 Maart, 29 Maart, 5 April en 19 April 1892.

8) Ibid., 26 April 1892.

9) Ibid., 3 Mei 1892.

10) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag 20 Januarie 1917, p. 278).

11) Land en Volk, 14 Julie 1892.

In 1895 het Klein Joggom se pennevrugte in Land en Volk skaarser geword. Dit sou wel verband gehou het met die verskyning van Ons Volk in Oktober 1895. Van dié tyd af het 'n verwydering tussen Marais en Viljoen posgevat. Die botsende sakebelange en later botsende politieke standpunte het die eertydse vriende tot bittere vyande gemaak. In Desember 1896 het Viljoen na Land en Volk verwys as 'n halfslagtige Jingo-koerant wat Ons Volk daarvan beskuldig het dat dit rassehaat bevorder¹², as gevolg waarvan die redakteur van eersgenoemde blad (Marais) graag die redakteur van laasgenoemde koerant (Viljoen) in 'n gestig vir krank-sinniges geplaas wou sien.¹³

Ons Volk was 'n koerant wat van Oktober 1895 tot Augustus 1898 in Krugersdorp verskyn het.¹⁴ Dit was 'n publikasie van die Republikeinsche Courant Sijndicaat Bpkt. waarvan B.J. Viljoen die besturende direkteur was.¹⁵ Uit 'n advertensie blyk dat M.W. Edwards, A.L. Snell, J.H. Prinsloo, S. Prinsloo, A. Cohen, C.H. Brink en Izaak Joffe aandeelhouders van Ons Volk was,¹⁶ maar Viljoen het 'n kwart van die aandele besit.¹⁷

Aanvanklik is aangedui dat Eduard C. Bosman die redakteur is en B.J. Viljoen die eienaar,¹⁸ maar dit wil voorkom of die daaglikse leiding en spesifiek die verantwoordelikheid vir die inhoud van die koerant, by Ben Viljoen berus het.¹⁹ In Julie 1896 het Alfeus Loveys Snell by die redaksie aangesluit.²⁰ Van dié datum af is aangedui dat Snell eerste redakteur was en Viljoen medeverantwoordelik.²¹ Op grond van hierdie gegewens is dit nie korrek om, soos H.C. Viljoen, Ons Volk Viljoen se eie koerant te noem nie.²² Viljoen het moontlik die inisiatief geneem en het voltyds vir die koerant gewerk – maar hy het nie die laaste woord gespreek nie. In 1897 het die meerderheid lede van die Republikeinsche Courant Sijndicaat Viljoen gedwing om te bedank en is sy bande met Ons Volk verbreek.²³

12) Dit beteken dat Ons Volk anti-Engels is.

13) Ons Volk, 19 Desember 1896.

14) Die Staatsbiblioteek, Tydskrif- en koerantafdeling, Pretoria.

15) Ons Volk, 29 Augustus 1896.

16) Ibid., 19 Desember 1896.

17) H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 3.

18) Ons Volk, 7 November 1895.

19) TAB, SS 5232, R 9609/95, brief, B.J. Viljoen, Krugersdorp – Staatspresident, Pretoria, 11 Februarie 1896.

20) Ons Volk, 25 Julie 1896.

21) Ibid., 16 Desember 1896.

22) H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 2 van die opsommingsdeel.

23) Kyk hieronder, p. 37.

Viljoen het nie alle seggenskap gehad nie, maar hy het wel sy stempel op die koerant afgedruk. Die onderwerpe wat aangesny is en die standpunte wat ingeneem is, vertoon baie van Viljoen se voorkeure en ideale. Die koerant het nie geaarsel om sy mening en standpunt prontuit te stel nie. Veral in die periode van die bekendstelling van Ons Volk as nuwe koerant is die koerant se voor- én afkeure geopenbaar.

Gedurende die eerste maande van die verskyning van Ons Volk het die Esselen-Trimble-saak die publieke aandag getrek.²⁴ Die redakteur het 'n baie gematigde standpunt ingeneem. Dit het seker verband gehou met sy persoonlike band met Ewald Esselen met wie hy in die Joubert-verkiesingskomitee en in die Volksvereniging saamgewerk het.²⁵ Tegelykertyd was Viljoen egter fel gekant teen die aanstelling van Uitlanders en Hollanders in poste wat deur Transvalers en Kaapse Afrikaners gevul kon word. Viljoen se beskuldigende vinger het daarom in 'n ander rigting gewys, na "een zekere clique (die) de heer de Meillon beloofd heeft om hem in den Eersten Raad te brengen als hy Trimble kon uitwerken."²⁶ Viljoen het ooglopend probleme ondervind om sy persoonlike gevoelens te betoel. Daar was waarskynlik geen persoon met wie Viljoen ernstiger en meer dikwels gebots het as De Meillon nie.²⁷ Sy afkeer van De Meillon het Viljoen egter nie 'n verdediger van Trimble laat word nie. Hy het die Regering in sy ferm standpunt ondersteun, naamlik dat die wet nie aangepas kon word om Trimble as hoof van die speurdiens te behou nie. In dieselfde uitgawe van Ons Volk word die bedanking van Esselen as Staatsprokureur bekend gemaak. Die redaksionele kommentaar is nie vleierend vir Esselen nie. Viljoen het geskryf: "Wy moeten ronduit verklaren dat de reden van 's heeren Esselens bedanking, ons uiterst kinderachtig schynt. In eenig geval is het voor een Staatsman heel onwys, om over zulk een beteekenlooze kwestie zyne Staatsmans beginselvastheid prys te geven."²⁸ Deur sy bedanking het Esselen, as die enigste lid van die progressiewe rigting onder die hoofamptenare van die ZAR, die posisie van die Krugerparty versterk. Die teleurstelling hieroor was baie duidelik in die kommentaar oor die benoeming van dr. H.J. Coster as opvolger van Esselen: "...een Hollander, pas uit Holland, dus is hy uitverkoren bo Afrikaner Advocaten."²⁹

Kort voor die afloop van die Trimble-saak was die speurhoof met een van sy speurders, Ueckerman, in 'n openbare vuisgeveg betrokke. Laasgenoemde het die slegste daarvan afgekom, wat nie so verbasingwekkend was nie - hy was 80 lb

24) J.W. Meijer, Dr. H.J. Coster, 1865-1899, Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis, 1989 II, pp. 148 - 149.

25) Kyk hieronder, pp. 50 - 51.

26) Ons Volk, 24 Oktober 1895.

27) Kyk hieronder, pp. 62 - 63 en 78 - 81.

28) Ons Volk, 16 November 1895.

29) Ibid., 30 November 1895.

(sowat 36 kg) ligter as sy teenstander.³⁰ Hierdie straatskandaaltjie was moontlik 'n welkome weerligafleier vir Viljoen wat omstreeks dieselfde tyd in 'n soortgelyke voorval betrokke was. Op Saterdag 26 Oktober 1895 is 'n paar vuishoue by die Central Hotel in Johannesburg tussen Ben Viljoen en ene Van Kempen gewissel. Slegs een koerantskrywer sê iets oor die aanleiding tot die geveg. Die korrespondent van The Star meld dat "Mr Viljoen was attacked by the Claim Inspector of Florida, (because he) was suspected of writing against Florida officials in The Critic."³¹ Indien hierdie verklaring korrek is, berus die hele aangeleentheid op 'n misverstand, want The Critic het wel 'n sterk houding teen die amptenare van Florida ingeneem, maar die artikels was beslis nie Viljoen se pen nie.

Dat hierdie saak soveel aandag geniet het, was nóg vanweë die aanleiding vir die opskudding, nóg vanweë die betrokkenes. Nadat Viljoen die meerdere van Van Kempen geblyk het, het Piet Maré, Verantwoordelike Klerk en Vrederegter van Florida, hom met die saak bemoei. Hierdie kleurrike figuur het die redakteur van The Critic tot groot welsprekendheid gebring om die fiole van sy toorn oor hom uit te stort. Hy het geskryf:

"This is not from Mr B.J. Viljoen -- I have never received one iota of information concerning Florida from any gentleman of that name, by the way, but I have received a good deal of information concerning Mr Piet Maré, Responsible Clerk and Resident Justice of the Peace at Florida, and this is some of it. I hear, for instance, that on the 4th of July last, being under the impression that he was an American Citizen for the time being, Mr Piet Maré celebrated the historic occasion to such purpose at the Empire Music Hall as to lead later to a street embroglio, in which he cleared the United States from the imputation of his citizenship by vociferously announcing ad urbem et orbem that 'he was a Justice of the Peace of the Transvaal' -- surely not as an explanation of his condition? I hear also that Mr Piet Maré is in the habit, when in this phase of J.P.dom down at Florida, of challenging the crowd to fight, tearing up his hat -- his own hat, not the one of the crowd -- and generally offering a free entertainment to the population over whom he exercises jurisdiction."

Die redakteur het vervolgens 'n uitvoerige oorsig gegee van swak vonnisse wat Maré opgelê het; van pligsversuim en wetsverkragting.³² Drie weke later is die klagte verder gevoer toe die redakteur Piet Maré "the irResponsible Clerk at Florida" meegedeel het van die stapels briewe wat hy ontvang het:

"in which regrets have been generally expressed that (his) strictures upon the conduct of Mr Piet Maré were not worded sufficiently vigorously for

30) Ons Volk, 16 November 1895.

31) The Star, 29 Oktober 1895.

32) The Critic, 1 November 1895.

the merits of the case. Maré's behaviour has become more prominently scandalous than ever. His drunken proclivities are the subject of universal comment, as also his remissness in his official capacity, the disinclination to do his duty he manifests, the inexplicability of some of his judgements and his disgraceful methods generally."³³

Van Kempen het 'n aanklag ingedien teen Viljoen en Viljoen het Maré aangekla. Viljoen is gearrester en is beboet met £7.10 omdat hy volgens Ons Volk "een Hollander genaamd van Kempen een opstopper toediende." Oor die kriminele aanklag teen Maré wou die koerant niks sê nie omdat dit sub-judice was.³⁴ Die saak het heelwat penne in beweging gebring en uiteraard het Ons Volk oor die partydige en lasterlike praatjies in ander koerante gekla.³⁵ Die redakteur van De Pers het as gevolg daarvan 'n paar versoenende woorde geuiter wat welwillend deur Ons Volk aanvaar is.³⁶ Die publisiteit wat die splinternuwe koerantredakteur Viljoen en sy blad gekry het deur hierdie vegparty, was egter welkom en selfs die prys van 'n boete werd.

Piet Maré was egter nie tevrede met die boete wat Ben Viljoen opgelê is nie. Hy het na middele gesoek om sy teenstander te vernietig. En hy het iets gevind. Op 30 November 1895 het hy aan die Staatsprokureur geskrywe dat Ben Viljoen volgens hom betrokke was by 'n poging tot bedrog en meened. Volgens Maré het vader W.J. Viljoen 'n erf gekoop en dit dadelik daarna aan sy seun B.J. Viljoen verkoop. By die registrasie van hierdie standplaas 254 te Roodepoort is getrag om dit dadelik op die naam van Ben Viljoen te plaas om sodoende die tweede betaling van hereregte te ontduik. Die bewysstuk wat daarvoor ingedien is, toon inderdaad duidelik dat die voorletters W.J. na B.J. verander is. Inderwaarheid is die verandering so openlik gedoen dat dit nouliks soos beplande bedrog lyk. Moontlik het die Waarnemende Staatsprokureur ook gereken dat meer bewyse nodig was. Hy het die brief van Maré na die Publieke Aanklaer van Krugersdorp vir kommentaar verwys. Op 12 Desember het hierdie amptenaar geantwoord dat hy alles nagegaan het. Hy het die Staatsprokureur gewaarsku om baie versigtig op te tree. Maré, so het die Publieke Aanklaer betoog, het wel 'n klag ingedien, maar geen beëdigde verklaring nie en die bittere vyandskap tussen Maré en Viljoen moes in gedagte gehou word. Dr. H.J. Coster, die nuwe Staatsprokureur, het ondanks die aandag wat hy aan die vervolging van die Johannesburgse Reformers moes gee, Maré op 27 Januarie 1896 versoek om 'n beëdigde verklaring in te dien met duidelike blyke dat Viljoen die betaling van hereregte ontduik het. Maré het egter nie gereageer nie en is op 11 Augustus 1896 gemaan om die saak af te handel.

33) The Critic, 24 November 1895.

34) Ons Volk, 7 November 1895.

35) Ibid., 16 November 1895.

36) Ibid., 30 November 1895.

Drie dae later het hy geantwoord dat hy geen beëdigde verklaring opgestel het nie, omdat hy, om onaangenaamhede te voorkom, nie as vervolger wou optree nie. Hy sou die volgende week na Pretoria kom en alles aan die Staatsprokureur verduidelik. Dr. Coster het dit nie nodig geag om sy tyd met hierdie toeligting te verspil nie. Op 17 Augustus het hy besluit om geen vervolging in te stel nie.³⁷ Hierdie saak het geen publisiteit gekry nie. Alle aandag was in Desember 1895 en daarna op 'n baie ernstiger botsing gerig: die onrus in Johannesburg³⁸ en die Jameson-inval.

Latere geskiedskrywing, veral die herdenkingsartikels wat na Viljoen se dood geskrywe is, kan die indruk skep dat Viljoen by die stuit van die Jameson-inval en die oorgawe van die leiers 'n belangrike rol gespeel het.³⁹ Ben Viljoen was inderdaad lid van die Krugersdorpkommando.⁴⁰ In hoeverre hy aan die werklike gevegte deelgeneem het, is nie duidelik nie, maar dit is ongetwyfeld waar dat hy hier sy eerste militêre ervaring opgedoen het.⁴¹ Daar is tog wel sprake van 'n rol wat Viljoen gespeel het. Viljoen het tydens sy kommandodiens nie sy koerant vergeet nie en waar moontlik sy werk as verslaggewer voortgesit. Hy was saam met J.S. Celliers van Pretoria die eerste wat Jameson ontmoet het, nadat die wit vlag gehys is. Toe genl. P.A. Cronjé en die tolk enkele oomblikke later daar aangekom het, was Viljoen getuie van Jameson se offisiële oorgawe. Viljoen se beëdigde verklaring van dié gebeure is by die ZAR se offisiële stukke opgeneem.⁴³

Die verslaggewing in Ons Volk is nie beperk tot die militêre sy van die inval nie. Daar is byvoorbeeld 'n skerp artikel van die hand van Viljoen oor die toestande in die Krugersdorpse hospitaal. Gewonde Boere moes op matrasse op die vloer lê, terwyl die gewonde Britte soos lords behandel is. Hy het gepoog om die hospitaal te besoek, maar is belet om sy broederlike sowel as sy joernalistieke pligte na te kom. Na nog 'n aantal "onthullings" oor die verskil in behandeling eindig die artikel met die opmerking dat die toestande in die hospitaal verbeter het, nadat die drukker die teks klaar geset het.⁴⁴ Viljoen wou nie die kans verbeur om in sy koerant teen die Britte uit te vaar nie!

37) TAB, SP 79, SPR 8750/95, Minute betreffende poging tot bedrog en meened deur W.J. en B.J. Viljoen en J.L. van Wijk te Roodepoort.

38) Ons Volk, 21 Desember 1895.

39) The P&S Advertiser and Townships Gazette van 7 Maart 1917 skryf oor Viljoen as "The Boer leader and captor of Doctor Jameson."

40) TAB, KG 702, Naamlys Kommando Jameson Raid, p. 75, no. 24, Viljoen, B.J.

41) C.F. Albertyn (red.), Ensiklopedie van die wêreld 10, p. 313.

42) Ons Volk, 15 Februarie 1896.

43) ZAR, Groenboek I van 1896, pp. 97 - 98.

44) Ons Volk, Spesiale uitgawe, 6 Januarie 1896.

Die belangrikste gevolg van die Jameson-inval betreffende Viljoen, was ongetwyfeld die invloed wat dit op Viljoen se politieke opvattinge en sy koerantbeleid gehad het. Nie ten onregte nie word die Jameson-inval 'n keerpunt in Viljoen se politieke standpunt genoem.⁴⁵ Dit is egter verkeerd om die verandering te sterk te beklemtoon. Die opvallendste is dat Viljoen voor die Jameson-inval van Joubert verwag het om 'n beter president te wees as Kruger en dat hy na die jaarwisseling van 1895-6 sy lojaliteit aan Kruger toegesê het. Maar dit beteken nie dat hy 'n blinde volgeling van een van beide was nie. Dit sou ook glad nie strook met sy individualisme en sy onafhanklikheid nie. Na die inval was daar tog 'n groter mate van nuansering merkbaar. Die besware teen die Regering was nou meer toegespits op sekere onderdele van beleidsake soos die konsessies en die onderwys, maar die maatreëls tot verdediging van die onafhanklikheid van die Republiek het hy heelhartig ondersteun. Daar het ook meer erkenning gekom vir die belangrike bydrae van die Hollanders en lojale Uitlanders in die ZAR, maar die weerstand teen die Nederlandsche Zuid-Afrikaansche Spoorweg-Maatschappij (NZASM) het sterk gebly. Waar Viljoen voor die Jameson-inval sonder meer anti-regeringsgesind bestempel kon word, het hy na dié tyd 'n simpatiek-kritiese standpunt ingeneem. In 'n sekere sin het die gebeurtenisse Viljoen gehelp om selfstandig standpunt in te neem. Die dominerende invloed van Eugène Marais, wat deur die stigting van Ons Volk al begin afneem het, het in 1896 verdwyn.

In die eerste maande van sy bestaan was Ons Volk sterk anti-Hollands in sy redaksionele artikels sowel as in die gepubliseerde briewe van lesers. So het Patriot geskryf oor die blanke slawe van die Superintendent van Onderwys wat 'n memorie ingedien het wat tot oorlopens toe vol was van dom- en dwaashede. Maar die inhoud van die memorie het nie ter sprake gekom nie.⁴⁶ Later was daar nog steeds beswaar teen die opleidingsvereistes wat gestel is,⁴⁷ maar erkenning vir die betekenis van die handhawing van die Hollandse taal vir die onafhanklikheid van die Transvaal.⁴⁸

Dit was vir Viljoen ongetwyfeld moeilik om genuanseerd te skryf. Van nature was hy flambojant; sy reaksies dikwels impulsief, sonder rustige besinning vooraf. Deur dié handelwyse het hy maklik vriende verloor en mense teen hom laat draai. Die ingesteldheid van die vrye en effens ongeslypte grensman het ook geblyk in sy weersin teen administrasie en kontrole. Sy kortaf reaksie op aangeleenthede waarin hy geen belang gestel het nie, of waarin hy 'n bedreiging gesien het, het selfs die finansiële posisie van Ons Volk 'n keer in ge-

45) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 780.

46) Ons Volk, 17 Oktober 1895.

47) Ibid., 3 April 1897.

48) Ibid., 3 Julie 1897.

vaar gestel. Soos in alle ander koerante het daar ook in Ons Volk reëlmatig advertensies van die regering en uittreksels uit die Staatskoerant verskyn. Vir dié doel was 'n bepaalde reëling deur die regering van krag en koerante wat van die reëling gebruik gemaak het, het inderwaarheid regeringsondersteuning ontvang. Teen 'n vaste maandelikse vergoeding van £22.10.- is die opsommings uit die Staatskoerant gepubliseer - daarbenewens het die regering dikwels nog groot advertensies geplaas waarvoor ekstra betaal is. Die Regering het verder ook die reg gehad om van tyd tot tyd volledige advertensies uit die Staatskoerant te laat opneem binne die raamwerk van die maandelikse vergoeding.⁴⁹ Dit is duidelik dat die Regering deur middel van hierdie reëling die koerante wat hom goedgesind was, kon ondersteun en bevoordeel.

Die administrasie en burokrasie wat met die betaling van advertensies gepaard gegaan het, was vir Viljoen 'n ergernis. Hy het eenvoudig rekeninge ingedien vir dit waarvoor die regering na sy mening moes betaal, sonder om volgens die voorskrifte sulke rekeninge te dokumenteer met 'n magtiging tot publikasie en afskrifte van die publikasie. In Desember 1896 het Viljoen 'n stewige maar swak gedokumenteerde rekening van £106 vir geplaaste advertensies ingedien. In antwoord daarop is Ons Volk aangesê om ooreenkomstig die regulasies te werk te gaan. In Januarie 1897 is nog geen antwoord ontvang nie. In Februarie het die Regering landdros Human van Krugersdorp gevra om die saak met Viljoen op te volg. Dit het kennelik daartoe gelei dat Viljoen 'n verbeterde rekening met 'n begeleidende brief ingedien het. Viljoen se brief kon nie opgespoor word nie, maar wel die antwoord van die Onderstaatsekretaris aan die landdros, waaruit dit blyk dat Viljoen sy saak beslis nie diplomaties gestel het nie. Die Onderstaatsekretaris was bitter omgekrap. In sy reaksie aan die landdros het hy gekla oor die feit dat 'n vreemde rekening eers ingedien is en dat daar nou weer 'n brief vol onjuisthede ontvang is in 'n onvanpaste toon. Die landdros moes Ons Volk in opdrag van die Regering waarsku dat daar in die belang van die koerant 'n einde moes kom aan sulke optrede, anders sou die Regering die koerant nie langer met advertensies ondersteun nie!⁵⁰

Landdros Human het vervolgens olie op die golwe uitgestort en die saak met Viljoen bespreek. Hy het die Onderstaatsekretaris die versekering gegee dat die uitgawes in Ons Volk heeltemal volgens die regulasies uitgevoer is - die aantal kere wat dit verskyn het, die magtiging, die berekening - alles was in orde.⁵¹ Die verbeterde rekening is uiteindelik betaal, maar dit was nie die

49) TAB, SS 7654, R 466/99, aantekening op minute.

50) TAB, SS 5933, R 16824/96, minute met aantekenings en korrespondensie.

51) TAB, Argief Landdros Krugersdorp 1888-1900, band 2, Landdros Minuteregister Maart 1896 - November 1898, inskrywings 423, 7 Desember 1896, 507 van 3 Maart 1897, 611 van 11 Mei 1897, 627 van 21 Mei 1897, 691 van 8 Julie 1897.

enigste keer dat daar probleme met die regeringsadministrasie was nie. In die stukke van die Staatsekretaris het die swak administrasie van Ons Volk keer op keer ter sprake gekom.⁵²

Die swak administrasie het nie die groei van die koerant belemmer nie. Binne enkele maande was daar reeds sprake van bykans drieduisend intekenaars.⁵³ Na die eerste onstuimige groei het die tempo afgeneem. Meer as 'n jaar later is die drieduisend-kerf bereik.⁵⁴ Dit het beslis aanleiding gegee tot die uitbreiding van die koerant, en kort voor sy tweede verjaardag het Ons Volk twee maal per week begin verskyn.⁵⁵ Hoewel die blad in Krugersdorp verskyn het, wou dit beslis nie 'n plaaslike koerant wees nie. In verskeie plekke was daar agente wat 'n skakelfunksie vervul het. Die meeste lesers is egter aan die Witwatersrand gevind, 'n verskynsel wat waarskynlik saamgehang het met versendingsprobleme. Dat ook agente probleme kon oplewer, het geblyk uit 'n groot kennisgewing waarin die lesers versoek is om nie langer intekengeld aan mnr. C.N.J. du Plessis in Fordsburg te betaal nie, aangesien hy nie langer agent van Ons Volk was nie.⁵⁶ Wat die rede vir hierdie bedanking of afdanking was, is nie bekend nie. Dalk het dit verband gehou met die donker wolke wat besig was om oor die bestaan van die koerant saam te pak. Op daardie tydstip was Ben Viljoen nie langer verbonde aan Ons Volk nie, inteendeel – hy het in Krugersdorp 'n nuwe en mededingende koerant De Voortrekker begin. Vir Ons Volk was dit die einde. Die laaste beskikbare uitgawe is gedateer 27 Augustus 1898, maar daarin is geen aanduiding dat dit die laaste uitgawe sou wees nie. Volgens H.C. Viljoen is die uitgewers in Augustus 1898 gelikwideer, maar by dié gegewe is daar geen bronvermelding nie.⁵⁷

Die skrywers oor Ben Viljoen is eenstemmig oor die oorsaak van sy breuk met Ons Volk. Dit was politieke van aard en het verband gehou met die presidentsverkieping van 1898. Viljoen het na die Jameson-inval 'n ondersteuner van Kruger geword, hoewel nie noodwendig ook 'n ondersteuner van al die aspekte van sy beleid nie. Die koeranteienaars het egter 'n ander lojaliteit gehad. Dit was nie P.J. Joubert, soos H.C. Viljoen in 'n reaksie op 'n artikel van D.W. Krüger geskryf het nie,⁵⁸ maar Schalk Burger. Die beste inligting is deur Ben

52) TAB, SS 5735, R 12190/96, aantekening op minute; SS 5941, R 17098/96, brief, Tesourier – Staatsekretaris, 4 Januarie 1897.

53) Ons Volk, 28 Desember 1895.

54) Ibid., 20 Maart 1897.

55) Ibid., 5 Junie 1897.

56) Ibid., 2 Julie 1898.

57) H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 3.

58) H.C. Viljoen, Nog inligting oor genl. Viljoen, (Die Huisgenoot, 22 Februarie 1974, p. 6).

Viljoen self verskaf, wat na aanleiding van koerantberigte baie ewewigtig gereageer het met 'n duidelike en geloofwaardige uiteensetting. The Roodepoort Mail, Florida and Maraisburg News het berig dat Ons Volk Kruger nie langer ondersteun het nie, waarskynlik onder druk van aandeelhouders en lesers. Nadat sake uitvoerig bespreek is, het die meerderheid aandeelhouders Ben Viljoen versoek om as besturende direkteur en mede-redakteur te bedank omdat hy 'n heelhartige ondersteuner van Kruger was. Ons Volk sou onder leiding van mnr. Snell na sy ou onpartydige standpunt terugkeer. Die redaksie van hierdie plaaslike nuusblad het op 'n professionele wyse ook Viljoen se mening gevra en dit tege-lykertyd gepubliseer. Viljoen het geantwoord dat daar aan die begin van November op 'n vergadering van aandeelhouders van Ons Volk besluit is om Kruger in sy verkiesingsveldtog te steun. Nadat hy omstreeks middel Desember, na 'n afwesigheid van twee weke waarin hy die rondreis van Kruger gevolg het, weer na Krugersdorp teruggekeer het, moes hy hoor dat sy mederedakteur van standpunt verander het. Ook was die meerderheid aandele nou in die hande van Schalk Burger se ondersteuners. Een van die direkteure het aan Viljoen geskrywe dat hy nie langer sy posisie by Ons Volk kon beklee nie, omdat hy 'n offisiële staatsfunksie beklee het.⁵⁹ Hier word vermoedelik verwys na die feit dat Viljoen veldkornet was.

Indien hierdie weergawe korrek is, en daar geen rede is om aan die opregtheid te twyfel nie, het die uitgewers van Ons Volk nie korrek teenoor Viljoen opgetree nie. Hulle het ook sy aanhang onderskat en onvoldoende rekening gehou met Viljoen se reaksie en dié van die leserspubliek. Vir die eienaars van Ons Volk was 1898 nie 'n voorspoedige jaar nie. Hulle het voorspel dat Schalk Burger die helfte van die stemme sou trek teen Kruger se 35% en Joubert se 15%,⁶⁰ maar hul kandidaat het nie die paal gehaal nie. En verder het hul koerant as gevolg van die verskynning van De Voortrekker die onderspit gedelf.

Daar bestaan verwarring oor Ons Volk en De Voortrekker – wat moontlik ontstaan het deurdat Preller in sy herdenkingsartikel oor Viljoen sake nie duidelik onderskei het nie. Dit wil voorkom of Preller van mening was dat Viljoen aanvanklik 'n eie koerant onder die naam De Voortrekker besit het wat in 1898 in die hande van die Ons Volk Sindikaat gekom het, waarna die naam verander is.⁶¹ Dit is ook nie korrek om te sê dat Viljoen met De Voortrekker begin het nadat Ons Volk die deure gesluit het nie.⁶²

59) The Roodepoort Mail, Florida and Maraisburg News, 22 Desember 1897.

60) Ons Volk, 2 Februarie 1898.

61) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 279).

62) H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 2 van die opsommingsdeel.

Viljoen het onmiddellik na die breuk met Ons Volk met sy eie koerant begin. Reeds op 5 Februarie 1898 het die eerste uitgawe van De Voortrekker in Krugersdorp verskyn. Die blad is deur die Vrijheids Drukkers Maatschappij Bpk. te Krugersdorp uitgegee. Die koerant se motto was: "Een Afrikaner courant geredigeerd, gedruk en uitgegeven door Afrikaners voor Afrikaners".⁶³ Uit die beskikbare uitgawes wat nog geraadpleeg kan word, is dit duidelik dat die koerant deurgaans as verdediger van die Regering opgetree het. Dit het deur die bank 'n goeie, effens humoristiese styl gehandhaaf en was 'n baie lesenswaardige en gewilde koerant.

Viljoen het by tye die joernalistieke grense oorgesteek en homself daardeur lasteraksies op die hals gehaal. Op 30 April 1898 het hy sy hart gelug oor die swak openbare diens in Krugersdorp se strate. Deur die artikel het M.S. de Villiers, opsigter van die Reinigings- en Publieke Werke van die Krugersdorpse Gesondheidskomitee, hom aangespreek gevoel. Agter die indrukwekkende titel het dit duidelik 'n nederige amp skuilgegaan. Dit blyk wel uit die inhoud van die berig in De Voortrekker:

"Di water kar.

Dit lyk of Mnr. De Villiers di altyd droomende opzeg oer di Gezondheids werke 'n contract met di Hotelle het om net rond di drinkplekke di strate nat te gooi. Di wat hoog op en bitji laag af woon kan mar in di stof verstik. Wat kan 'n sopie tog ni doen ni."

De Villiers se eis vir skadevergoeding van £100 weens laster het op 18 Mei 1898 voor die landdros van Krugersdorp gediens. Die landdros het die verweer van Viljoen aanvaar, die eis van die hand gewys en bevind dat die inhoud van die koerantberig hoegenaamd geen laster bevat het nie.⁶⁴ Daarmee was die saak nog nie afgehandel nie. De Villiers het appèl aangeteken en die saak is op 20 Maart 1899 deur die regters Morice en Van Leeuwen verhoor. Sowel die eiser as die verweerder het gepoog om die beste verdediging van hul saak te verkry. De Villiers is deur prokureur Tindall en advokaat Ewald Esselen verteenwoordig terwyl Viljoen hom die bystand verwerf het van prokureur Danie Theron en dr. H.J. Coster as advokaat. Op 22 Maart het die uitspraak gevolg waardeur die vroeëre uitspraak van die landdros nietig verklaar is.⁶⁵ Die koste van die hofsaak moes deur Viljoen gedra word. Dit wil voorkom of die nagenoeg £40 bo sy finansiële vermoë was, want die geregsbode is gelas om die roerende goedere van B.J. Viljoen wat in die distrik gevind kon word, in beslag te neem en per publieke veiling te verkoop.⁶⁶

63) De Voortrekker, 5 Februarie 1898.

64) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerpe 1888-1900, band 100, saak nr. 258, band 102, 258/98, band 77, saak nr. 258, M.S. de Villiers versus B.J. Viljoen.

65) TAB, ZTPD 1/99, appèl nr. 1264.

66) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerpe 1888-1900, band 77, vervolg van siviele saak nr. 258.

Van Oktober 1898 af, toe hy bietjie meer as 'n halfjaar oud was, het De Voortrekker twee maal per week verskyn. Dit is merkwaardig dat hierdie tydstop ooreenstem met die staking van die publikasie van Ons Volk. Dit dui daarop dat De Voortrekker baie lesers van Ons Volk getrek het. Uiteindelik het Viljoen sy hele lesersaanhang weer onder sy invloed gekry. Dit was nie meer sy direkte invloed nie. Nadat De Voortrekker goed gevestig was, het Viljoen die daaglikse leiding aan Servaas Fick, wat in Oktober 1898 redakteur geword het, oorgedra. In Desember 1898 is Fick deur J.S. du Preez opgevolg.⁶⁷ In korrespondensie is B.J. Viljoen die redakteur genoem en Du Preez die verantwoordelike redakteur.⁶⁸ In September 1899 het die koerant gesluit aangesien die hele koerantpersoneel direk by die oorlog betrokke geraak het.⁶⁹

Dit wil voorkom of die datum 2 September 1899 as sluitingsdatum, soos deur H.C. Viljoen aangegee, nie korrek is nie. Op 16 September 1899 het die volgende berig in The Krugersdorp Standard verskyn: "De Voortrekker has risen again, and is hot as ever. The Star and Leader are very angry."⁷⁰ Die hernieuwe uitgawe kon nie opgespoor word nie.

In die periode van Viljoen se aktiewe redakteurskap was hy besonder strydvlugtig oor die gebruik van Engels.⁷¹ Die koerant was ook 'n felle teenstander van Land en Volk vanweë dié koerant se standpunt oor die werksaamhede van die Burgermacht.⁷² Viljoen het dit ook betreur dat die insweringsgeleentheid van die Staatspresident gekenmerk is deur suinigheid, wat afbreuk gedoen het aan die plegtigheid daarvan. Viljoen het gemeen dat dit wel die laaste keer sou wees dat Kruger tot hierdie amp verkies sou word. Hy het gelyk gehad, al het hy sy mening gegrond op Kruger se hoë leeftyd. Dit was nie sy bedoeling om hom onverdiende eer te bewys nie, maar met die gawes wat hy van God ontvang het, het hy sy volk gedien en in hierdie diens aan sy land het hy vergrys.⁷³ Viljoen het ook nie gekroom om wat hy as wanpraktyke beskou het, uit te wys nie. So het hy heftig beswaar aangeteken teen die talle funksies wat Adolf Schiel bekleed het.⁷⁴ Viljoen het daardeur duidelik bewys dat hy 'n selfstandige standpunt ingeneem het by die beoordeling van die Regering se dade.

67) Die Staatsbiblioteek, Tydskrif- en koerantafdeling, Pretoria.

68) TAB, SS 7633, R 17090/98, rekening en brief, De Voortrekker, Krugersdorp - Staatsekretaris, Pretoria.

69) H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 5.

70) The Krugersdorp Standard, 16 September 1899.

71) De Voortrekker, 12 Maart 1898.

72) Kyk hieronder, p. 55.

73) De Voortrekker, 18 Maart 1898.

74) Ibid., 30 April 1898.

Omstreeks die middel van die jaar 1899 was Ben Viljoen 'n bekende openbare figuur in die ZAR. Tereg kon van hom geskrywe word: "Ben Viljoen is the best abused man in South Africa just now and it is impossible to open a South African paper without coming across some outpouring of venom. Ben was made by the press, and the press will continue to keep him in front."⁷⁵ Hierdie uitspraak, waarin ongetwyfeld 'n groot mate van waarheid skuil, stel ons voor die vraag hoe dit moontlik was dat 'n man met sy agtergrond en (gebrek aan) opleiding binne 'n paar jaar juis op die gebied van die joernalistiek soveel opgang kon maak. Daar was verskeie faktore wat in hierdie proses 'n rol gespeel het. Sy agtergrond van die grenslewe het hom die vrymoedigheid en onderneminggees gegee om sonder huiwering 'n terrein te betree waarvoor hy bykans glad nie voorbereid was nie. Sy karaktereienskappe het by hom 'n behoefte geskep om sy gedagtes en standpunte bekend te maak; hy was 'n ekstrovert en het behoefte gehad om mense te domineer.⁷⁶ Moontlik het die feit dat hy die oudste seun was van 'n familie met baie sterk familiebande en patriargale eienskappe, die neiging tot leierskap nog verder versterk. Die joernalistiek in die kleinskalige ZAR met sy koerante wat eintlik maar eenmansbedryfies was, het 'n skitterende geleentheid gebied om sy behoefte om iets tot stand te bring, uit te leef.⁷⁷ Inderdaad het Viljoen ook heelwat aktiwiteite ontwikkel op die gebied van die politiek, verkiesingskomitees, politieke organisasies, vrywilligerkorpse en militêre ekspedisies, maar dié aktiwiteite is in 'n groter samewerkingsverband verrig en kon slegs deur 'n gesamentlike poging tot sukses lei. Op hierdie punt het die grootste swakheid van Viljoen gelê. Hy was baie sterk individualisties en kon sy soms sprankelende idees moeilik oordra deur middel van rustige oortuiging - daarvoor was hy te rusteloos. Sy selfversekerde optrede is dikwels as grootpraterij vertolk. Gevolglik het hy dikwels met potensiele medestanders gebots.⁷⁸ Sy reguit manier van debatteer het die redakteur van The Critic eendag die versugting laat uitspreek dat Viljoen eerder 'n slagter kon geword het.⁷⁶ Maar hy was inspirerend vir dié wat met hom saamgestem het. Hierdie eienskappe en geaardheid het hom sukses in die koerantwêreld laat behaal.

Dit was egter alles ondersteunende faktore waarsonder Viljoen se optrede as joernalis waarskynlik onsuksesvol sou wees. Die deurslaggewende faktor vir sy joernalistieke opgang was sy vermoë om aan die volk iets te kon voorhou waarin hulle geglo het en hy het dit gedoen op 'n manier wat hulle aangetrek het.

75) The Krugersdorp Standard, 29 Julie 1899.

76) Kyk hierbo, pp. 14 - 15.

77) F. Rompel, Heroes of the Boer War, p. 149.

78) Pretoria News, 17 Augustus 1963: He had many admirers and would have had more friends, had it not been for his habit of boasting.

79) The Critic, 14 Februarie 1896.

Viljoen was 'n romantikus. Soos by die tipiese romantikus⁸⁰ kon daar by Viljoen groot individualisme, sterk hartstogte en 'n heroïese karakter waargeneem word. Hy het aanleg gehad vir gevoelsgodsdiens en oorskatting van sy eie en ander mense se vermoëns. Hy het hom gekeer teen die tradisionele en het hom bo die burgermoraal verhewe gevoel. Die eienskappe van die grensman en die romantikus het ineengevloei. En die ZAR in sy bedreigde posisie, met sy geskiedenis en republikeinse ideaal was by uitstek die geskikte plek om 'n man soos Viljoen te laat skitter.

Die republikeinse ideaal het Viljoen soos 'n handskoen gepas. Al sy lewensideale, gevorm deur sy jeug aan die grens, het in die ZAR gestalte gekry. Hier het sy vryheidsideaal vorm aangeneem in 'n republiek waar die volk die soewereiniteit besit en uitgeoefen het soos dit van oomblik tot oomblik nuttig en voordelig geag is. 'n Groot tekortkoming van die ZAR was die gebrek aan 'n werklike grondwet. Die reël dat 'n wet gewysig kon word deur 'n eenvoudige besluit van die Eerste Volksraad, hierdie so hoog vereerde volkswil,⁸¹ was vir Viljoen die naaste wat sy eie ideaal aan verwesenliking kon kom. Hieruit is ook Viljoen se bewondering vir die geskiedenis verklaarbaar. Reëlmatig kom hierdie bewondering in die kolomme van Ons Volk na vore. In Julie 1896 het die redaksie 'n prysgeld van £4 uitgelooft vir 'n opstelwedstryd wat in Hollands of Afrikaans geskrywe mog word. Die eerste onderwerp was: 'n Gebeurtenis tydens die Groot Trek.⁸²

Ongeveer 'n jaar later het Ons Volk ruimte gegee aan die herinneringe van 'n bejaarde vrou wat Viljoen in Krugersdorp ontmoet het. Sy het onder haglike omstandighede gelewe. Viljoen het haar besoek en mediese hulp vir haar gereël. Hierdie bereidheid tot hulp, wat so kenmerkend van Viljoen se karakter was,⁸³ was sekerlik ook uit bewondering vir die geskiedenis van die Groot Trek. Hierdie vrou het naamlik as 'n driejarige meisie die Bloukransmoorde meegemaak en dit, ondanks talle assegaaiwonde, oorleef.⁸⁴

Sy bewondering vir die geskiedenis van die Afrikaner is in 'n hoë mate deur sy vryheidsin bepaal en hy het die geskiedenis vertolk na die behoefte van die oomblik. In 'n reeks artikels oor "Het Afrikaansche Volk" het Viljoen meesterlik daarin geslaag om talle bekende voorvalle uit die geskiedenis in herinnering te roep. Hy het 'n vloed van woorde ingespan om blywende momentum te

80) W.J. Ouweneel, Réveil en Romantiek, (Bijbel en wetenschap, Maart 1990, pp. 77 - 78).

81) J.W. Meijer, Dr. H.J. Coster, 1865-1899, Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis, 1989 II, pp. 172 - 173.

82) Ons Volk, 11 Julie 1896.

83) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 116.

84) Ons Volk, 18 Mei 1897.

verleen aan die nasionale oplewing in die tyd na die Jameson-inval. Daarby het hy beslis nie met onderskeiding te werk gegaan nie. Die Engelsman is die onderdrukker wat die gekleurdes bo die Boere gestel het; die Slachtersnek-teregstelling was 'n moord op onskuldiges en die direkte aanleiding tot die Groot Trek: alles wat die Trekker vir hom in die barre noorde verkry het, is deur die same swering van Engelse en Swartes weer verwoes; maar telkens blyk dat die God van Jakob ook die God van die Afrikaner is en Hy het hulle uitgered: Vegkop, Bloedrivier, Amajuba, Doornkop; die verguisde en veragte volk het weer opgestaan.⁸⁵

Dit was nie die enigste keer dat Ben Viljoen meer as terloops na historiese gebeurtenisse verwys het nie. Ten behoeve van die Amerikaanse leserspubliek het hy in een van sy boeke 'n beknopte oorsig van die Suid-Afrikaanse geskiedenis gegee. Ook in hierdie geval is uit die inhoud meer te leer oor Viljoen se lewensuitkyk as oor die Suid-Afrikaanse geskiedenis. Die weergawe van die feite is ontstellend onnoukeurig. Die landing van Jan van Riebeeck het volgens hom in Maart 1602 plaasgevind en as oorsaak van die eerste Britse besetting van die Kaap in 1795 het hy gemeld dat daar gerugte van ryk diamantvelde was. Net so het die tweede Britse besetting van 1806 plaasgevind, aldus Viljoen, na aanleiding van die ontdekking van goud en het die Britse sendelinge die noodsaaklike casus belli verskaf.⁸⁶

Maar vir Viljoen was die korrekte weergawe van feite onbelangrik. Deur middel van die geskifte wou hy 'n saak stel, 'n boodskap oordra. In die artikelreeks in Ons Volk was die boodskap aan die Afrikanervolk: moenie wanhoop nie, ons saak is reg en ons sal altyd seëvier, ook na periodes van teenslae. In sy Amerikaanse boek wou hy duidelik 'n verband lê tussen die Amerikaanse vryheidstryd teen Brittanje en dié van die Boere. Dit het dieselfde wortels, verteenwoordig dieselfde ideale. Dat die Amerikaanse stryd suksesvol was en dié van die Afrikaner nie, moes by eersgenoemde simpatie en verbondenheid opwek. Met dié doel voor oë het Viljoen historiese gebeurtenisse as bewysmateriaal ingeskakel.

Viljoen sou in geen ander tydperk en in geen ander situasie so kon werk en floreer as juis in hierdie tydperk met sy hartstogtelike oortuigings en bloedige botsings nie. Die joernalistiek het aan hom 'n uiters geskikte wegspringplek besorg, maar die politiek het eweneens sy belangstelling geprikkel en militêre aangeleenthede dalk nog meer.⁸⁷ Die ZAR het hom op al hierdie gebiede in die laaste dekade van die negentiende eeu ryke moontlikhede gebied. En die joernalis Viljoen het hulle ten volle benut.

85) Ons Volk, 24 Oktober 1896.

86) B.J. Viljoen, An exiled general, pp. 14 - 26.

87) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 277).

Hoofstuk III

DIE POLITIKUS

Laat in 1889 het Ben Viljoen in die Transvaal aangekom. Die joernalistiek en die politiek was stellig nie sy hoofdoelwitte nie. Die eerste prioriteit was om 'n bestaan te maak. Tog het Viljoen spoedig by sowel die joernalistiek as die politiek betrokke geraak. Wat was eerste, die koerantskrywery of die politieke belangstelling? In georganiseerde sin waarskynlik sy bydraes tot Land en Volk. Maar die inhoud van Klein Joggom se skrywery getuig van sy politieke belangstelling en betrokkenheid. Kan daar nou saam met Gustav Preller gesê word dat Viljoen as gevolg van sy politieke aktiwiteite gedurende die verkiesingsaksie in koerante begin skrywe het?¹ Waarskynlik moet daar op hierdie uitspraak effens gevarieer word. In die lig van sy koerantartikels geniet politieke betrokkenheid voorrang, maar hierdie betrokkenheid het eers later die vorm van politieke aktiwiteite in organisatoriese sin aangeneem. Hier en daar wys sekere datums duidelik daarop. Viljoen se eerste koerantbydrae dateer uit Maart 1892. In hierdie stadium het daar nog nie 'n verkiesingskomitee vir genl. Piet Joubert bestaan nie en die oprigting van "De Volksvereniging" het nog verder in die toekoms gelê. En dit was met hierdie twee aktiwiteite dat Viljoen se deelname aan die Transvaalse politiek begin het.

Belangriker as die vraag of sy politieke werksaamhede tot die joernalistiek gelei het of andersom, is die vraag waarom Viljoen hom met politieke kwessies begin inlaat het. Natuurlik het die saaklike kontak met Eugène Marais 'n rol gespeel – dit het Viljoen se belangstelling gewek vir dié sake waarvan Marais vervul was. Die kontak met Marais het seker ook invloed gehad op die koers wat Viljoen se politieke opvattinge aanvanklik ingeslaan het. Maar dit alles dui ten minste op 'n geaardheid by Viljoen wat geaktiveer kon word. Vir die oplewing van hierdie belangstelling was nouliks 'n spesifieke gebeurtenis of omstandigheid nodig. Drie baie sterk algemene faktore het Viljoen as 't ware na die politieke arena gedryf.

In die eerste plek was dit sy eie geaardheid. Sy onafhanklikheid; sy vaste gewoonte om na sy eie belange om te sien; sy neiging om dikwels self te bepaal wat sy belange en sy regte was; kortom sy mentaliteit as "grensman" het hom 'n natuurlike belangstelling gegee in die beleid in die ZAR – wat ook gehelp het om rigting aan sy lewe te gee. Hy het sekerlik aanvaar dat hy, weg van die grens en in 'n geordende samelewing, sy weg minder onafhanklik sou kon gaan, dat hy hom na wet en orde sou moes skik. Maar waar dit moontlik was, sou hy dan ook graag sy invloed op die wet en orde laat geld het.

1) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 276).

Die tweede omstandigheid was die ZAR se vorm van demokrasie wat aan elke burger groot inspraak en invloed op die regering gegee het. Die volk was die draer van die soewereiniteit, en die volkswil of volkstem het baie hoë gesag gedra. Die volkswil is verteenwoordig deur die stemgeregtigde burgers. Die Staatspresident, die Uitvoerende Raad, die Volksraad – almal moes onvoorwaardelik die knie voor die volkstem buig.² Die meningsvorming op grondvlak tussen die burgers onderling, was dus nie net 'n politieke meelewing en belangstelling nie, dit was deelname aan die uitoefening van die koningstem en kon in die vorm van memories en petisies van groot praktiese belang wees. Vir 'n man met die agtergrond en geaardheid van Viljoen was dit natuurlik 'n uitdaging. Binne die demokratiese raamwerk van die ZAR het elke burger ten volle sy kans gekry om "saam te regeer" in plaas van om slegs geregeer te word.³ Viljoen het hierdie geleentheid geesdriftig aangegryp.

In die derde plek was daar die spesifieke tydsomstandighede waaronder Viljoen hom in die ZAR kom vestig het. Die ZAR het in kort bestaanstyd 'n merkwaardige verandering in politieke samestelling ondergaan. Na die Eerste Anglo-Boereoorlog is die binnelandse beleid deur 'n hoë mate van eenstemmigheid gekenmerk. By die presidentsverkiesing van 1883 het die voor die hand liggende kandidaat, S.J.P. Kruger, daaraan gewerk dat P.J. Joubert ook kandidaat vir die presidentskap sou wees. Sodoende wou hy vir die stemgeregtigde burgers 'n keuse uit twee kandidate gee. Die uitslag van die verkiesing het getoon dat daar groot eenstemmigheid geheers het.⁴ In 1888 was die oorwinning nog groter en het Joubert byna beskamd min stemme gekry.⁵ Na hierdie presidentsverkiesing het die politieke eenstemmigheid oorgegaan in 'n fundamentele verdeeldheid.

Die instroming van vreemdelinge na die Witwatersrandse goudvelde het 'n verdeelende faktor in die ZAR se binnelandse politiek geword. Die verdeeldheid is veroorsaak deur die vraag wat die beleid ten opsigte van die Uitlanders moes wees. Daar was nog steeds eenstemmigheid oor die politieke doelstellings, naamlik die handhawing van die Republiek se onafhanklikheid en die bevordering van sy welvaart, maar die vraag was op watter wyse daardie doel die beste bereik kon word. Hierdie weergawe van die gebeure mag die indruk skep dat die verdeeldheid inderwaarheid slegs oppervlakkig was; dat die debat oor die middele gehandel het, terwyl daar tog inherent eenheidstemmigheid ten opsigte van die doelwitte was. Maar dit is 'n misleidende vereenvoudiging van die probleem.

2) A. Wypkema, Die Volkstemidee in Suid-Afrika, (Historiese Studies 1(1), 1939, pp. 49 – 50).

3) W.A. Kleynhans, Volksregering in die Zuid-Afrikaansche Republiek: die rol van memories, pp. 122 – 124.

4) J.A. Mouton, Genl. Piet Joubert in die Transvaalse Geskiedenis, Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis, 1957 I, pp. 63 – 64.

5) Ibid., p. 108.

Die erns van die verdeeldheid wat in die vroeë negentigerjare van die vorige eeu die binnelandse politiek van die ZAR oorheers het, het saamgehang met die funksionering van die demokratiese beginsel van die ZAR - die volkstembeginsel.

In die ZAR was die volk die draer van die soewereiniteit. Die Transvaalse vorm van volksregering het berus op die beginsel dat die volk 'n homogene eenheid is. Die volkswil of koningstem het daarom helder geklink en daar was geen twyfel oor die volk se wense nie. In hierdie gedagtegang was daar nie eintlik plek vir politieke partye met elk sy eie program, leier en organisasie nie. Die uitgangspunt was dat 'n groot mate van eenstemmigheid oor alle belangrike sake bestaan het; die volkstem het die bestaande eenstemmigheid slegs vertolk.⁶ Uiteraard was daar ruimte vir meningsverskil ten aansien van beleidsonderdele, maar die volkswil het hom onmiskenbaar geopenbaar, soos by die presidentsverkiezings van 1883 en 1888.

Omstreeks 1890, toe dit duidelik geword het dat die talryke Uitlanders permanent 'n netelige kwessie sou bly, het daardie eenstemmigheid oor die vraag hoe hierdie nuwe uitdaging hanteer moes word, ontbreek. Dit het nie net meningsverskil veroorsaak nie, dit het ook tot gevolg gehad dat die politieke lewe in die ZAR 'n totaal nuwe eienskap geopenbaar het: Daar was geen duidelik klinkende koningstem herkenbaar nie.

Teoreties was daar twee oplossings om 'n uitweg uit hierdie impasse te vind. Eerstens kon daar gesoek word na 'n nuwe of aangepaste vorm van die tipiese ZAR-demokrasie, veral ten opsigte van die vertolking van die koningstem of volkswil. Tweedens kon gepoog word om die nuwe toestand in die ou bekende strukture in te dwing. In die praktyk sou die eerste oplossing, wat pragmaties van aard was, die weg baan om die Uitlander met behoud van sy eie identiteit die kans te gee om deel van die koningstem uit te maak. Die tweede oplossing, wat meer dogmaties van karakter was, wou dat die Uitlander eers die Afrikaner-identiteit sou aanneem om vervolgens deel van die volkswil te vorm. Die eerste moontlikheid het diversiteit erken, die tweede wou die homogeniteit van die volk herstel en behou. Die politieke geskil oor die hantering van die Uitlandervraagstuk het die wese van die koningstem geraak, wat verklaar dat die gemeedere soms hoog geloop het. Hierdie fundamentele vraag oor die regeringsvorm van die ZAR het Viljoen ook gekwel, want dit het sy diepste oortuigings en ideale as "grensman" geraak.

Die onderskeie standpunte met betrekking tot die Uitlandervraagstuk met die onderliggende volkstemidee, is hoofsaaklik deur respektiewelik Joubert en

6) E.F.W. Gey van Pittius, Staatsopvattinge van die Voortrekkers en die Boere, pp. 49 - 50.

Kruger vertolk. Joubert het die meer pragmatiese standpunt ingeneem, terwyl Kruger dogmaties geredeneer het. Waar hierdie volksleiers hul standpunte uitgespel het, is die ideologie van die praktiese Uitlanderprobleem onthul. Kruger het byvoorbeeld gepraat oor die wenslikheid van vooruitgang, maar dan vooruitgang in die regte rigting; gebaseer op die volkshistorie.⁷

Ben Viljoen het hom nie met hierdie agtergrond bemoei nie. As 'n praktikus en nuwe inwoner van die Transvaal het die meningsverskil hom nie aangespreek nie. Maar as nuwe inwoner was hy wel onderworpe aan baie Transvalers se negatiewe gesindheid teenoor almal wat nie tot die ou ingesetenes behoort het nie.⁸ Joubert se beleid is veral deur die Kapenaars wat in die Transvaal woonagtig was, verwelkom. Uiteraard was dit ook vir Viljoen aantrekliker as die agterdogtige instelling dat slegs die gebore Transvalers waardig was om van die onafhanklikheid van die ZAR te bewaar. Sy steun vir Joubert was dus 'n vanselfsprekende keuse. Die keuse is verder versterk deur Viljoen se aanvanklike vriendskap met Eugène Marais wat in dié tyd 'n vurige Joubert-ondersteuner was.

Daar is een aspek van die politieke twisappel van die vroeg-negentigerjare wat nog nie ter sprake gekom het nie. Die dreigende verdeeldheid in Afrikanergeleedere het ook verband gehou met kerklike twiste. Dit mag vreemd lyk dat 'n suiwer politieke vraagstuk 'n kerklike konnotasie het, maar dit was in hierdie geval wel verstaanbaar. Sterk onderlinge verdeeldheid onder die Transvalers het in die sestiger- en sewentigerjare van die 19de eeu tot die Britse anneksasie en die Eerste Anglo-Boereoorlog gelei. 'n Strewe na eendrag het hom daarna van die bevolking meester gemaak. Hierdie eenheidstrewe moes ook op kerklike gebied manifesteer. Dit het gelei tot die vereniging van die Nederduitsch Hervormde Kerk (Ned. Herv. Kerk) en die Nederduitse Gereformeerde Kerk (Ned. Geref. Kerk).⁹ Eersgenoemde kerkgenootskap was 'n suiwer Transvaalse kerk, gestig in en vir die ZAR. Die Ned. Geref. Kerk was deur sy ontstaan en geskiedenis aan die Kaapkolonie verbonde. As gevolg van die uitspraak van die Kaapse Hooggeregshof in die Loedolff-saak in 1862, kon die Transvaalse Ned. Geref. gemeentes nie langer deel van die Kaapse kerk wees nie en het hulle 'n selfstandige Transvaalse Ned. Geref. Kerk gevorm.¹⁰

In 1888 het die twee Transvaalse kerke verenig in die Ned. Herv. of Geref. Kerk, ook genoem die Verenigde Kerk. 'n Aantal Hervormde gemeentes was nie geneë tot kerkeenheid nie en het met die Ned. Herv. Kerk voortgegaan. Deurdat

7) J.A. Coetzee, Politieke groepering in die wording van die Afrikanernasie, pp. 247 - 249.

8) Ibid., p. 282.

9) F.G.M. du Toit, Hermanus Stephanus Bosman, p. 70.

10) P.B. van der Watt, Die Nederduitse Gereformeerde Kerk, 1834-1866, p. 112.

die sinode hom in sy verenigingsbesluit nie aan die kerkwet gehou het nie, het die betrokkenes by die voortsetting van die Ned. Herv. Kerk 'n hofsaak gemaak om die besit van die kerkeiendom. In 1893 het hoofregter J.G. Kotzé uitspraak ten gunste van die klaers gelewer en die Verenigde Kerk het gevolglik baie van sy besittings verloor. Hierdie saak het groot opslae gemaak.¹¹

Die kerklike onenigheid het uit die aard van die saak 'n invloed op die samelewing in die geheel gehad en 'n rol by die politieke verdeeldheid gespeel. Dit was veral die geval waar 'n verband gelê is tussen die progressiewe groepering, wat Piet Joubert as leier beskou het, en die Verenigde Kerk. Aan die ander kant is die Ned. Herv. Kerk met die Hollanderbeleid en die regering van Paul Kruger geassosieer en aangesien Kruger lidmaat van die Gereformeerde (Dopper) Kerk was, is ook die Gereformeerdes tot hierdie groep gereken.¹² Hoewel hierdie verbintenisse tussen kerkgenootskappe en politieke groeperings met versigtigheid hanteer moet word, is daar wel in 'n mate grond vir die indeling. Die latere generaal Tobias Smuts het self in Februarie 1894 tydens 'n vergadering in Ermelo 'n verband gesuggereer toe hy sy hoorders verseker het dat die distrik se inwoners geen deel aan die kerklike dispute het nie en ook nie aan die politieke twiste nie.¹³ Nie net is die kerklike probleme in politieke debatte betrek nie, maar kerklike geskille is in politieke motiewe geles. As die bekende ds. H.S. Bosman in 1923 oor die mislukking van die kerkvereniging skryf, noem hy die vrees dat die party van Joubert te sterk sou word as motief vir die heroprigting van die Hervormde Kerk.¹⁴

By Ben Viljoen was die invloed van die kerkkwessie ook merkbaar. Op 22 Junie 1893 kla hy as Klein Joggom dat die redakteur van Land en Volk van sy briewe in die papiermandjie publiseer in plaas van in die koerant en tog het hy sulke belangwekkende dinge om te sê, byvoorbeeld ten opsigte van die hofuitspraak oor die kerkbesittings. Hy was van mening dat as die Verenigde Kerk alles aan die Hervormde Kerk moet oorhandig, hulle ook maar hul hoofde, vroue en kinders aan "Paul en Co" kon afstaan. Volgens Viljoen is die ZAR geregeer deur 'n paar Jode onder aanhitsing van Hollanders.¹⁵ Viljoen se ondersteuning van die Verenigde Kerk gaan hand aan hand met 'n weersin in die Ned. Herv. Kerk. Wanneer daar in Krugersdorp 'n memorie teen die regters onderteken word deur mense soos

11) G.D. Scholtz, Die geskiedenis van die Nederduitse Hervormde of Gereformeerde Kerk van Suid-Afrika II, 1885-1910, p. 66.

12) G.J. Schutte, De Hollanders in Krugers Republiek, 1884-1899, pp. 76 - 77.

13) J.A. Coetzee, Politieke groepering in die wording van die Afrikanernasie, p. 268.

14) H.S. Bosman, Een terugblik op kerkelijke en godsdienstige toestanden in de Transvaal, p. 47.

15) Land en Volk, 22 Junie 1893.

J.C. Human en dr. A. Viljoen, uiter hy sy verbasing dat hulle hierdie dokument uit die Hervormde klooster ondersteun.¹⁶ Ons kan aanvaar dat die hele Viljoen-familie lidmate van die Verenigde Kerk was.¹⁷

Viljoen se kerklidmaatskap en openlike standpunt teen die Transvaalse Hervormde Kerk, beteken nie noodwendig dat hy 'n godsdienstige man was nie. In sy geskrifte erken hy die Christelike karakter van die Afrikanervolk¹⁸ en hy weet hoe om publieke briewe met 'n seënswens af te sluit,¹⁹ maar wanneer hy vir die Amerikaanse publiek 'n uiteensetting gee hoe Afrikaners in selfopgeleide ballingskap in Mexiko probeer boer, beklemtoon hy dat hulle vertrou het in hulself, die grond, die natuur en die land en sy vlag, maar van sy God maak hy geensins melding nie.²⁰ Nog meer tekenend in hierdie verband is dat hy as generaal nie weet hoe om 'n gebed te doen saam met sy manskappe nie, en die terme waarin hy oor die voorval rapporteer, getuig nie van 'n begrip vir die godsdienstige ingesteldheid van die meerderheid van sy ondergeskiktes nie.²¹ Tog het hy van homself die getuienis gegee dat hy 'n realis is, 'n deel van Afrika, beskaaf en Christelik²², maar juis hierdie volgorde kwalifiseer die term Christelik.

In hierdie verband kan nog opgemerk word dat daar 'n aantal sterk aanwysings is dat Viljoen lid van die Vrymesselaarslosie was. H.C. Viljoen, navorser oor die

16) Land en Volk, 13 Julie 1893.

17) In die argief van die Nederduitse Gereformeerde Kerk is geen lidmateregister van die gemeente te Krugersdorp vir die jaar 1889 beskikbaar nie. Die lidmateregister van die gemeente te Johannesburg vermeld ook nie die naam van die Viljoens ten tyde van hulle aankoms in Transvaal nie. Die lidmaatskap van twee broers en 'n suster van Ben Viljoen kon wel vasgestel word en die doop van twee van Ben en Lenie se seuns. Daar is opmerklike verskille tussen hierdie gegewens en dié van H.C. Viljoen se Viljoen Familieregister. N.G.Kerk Argief, Lidmateregister 1896-1898, 101/9096/0832, deel 2 en 3, onder Krugersdorp: (gegewens volgens Viljoen Familieregister, pp. 414 - 415)

Viljoen, Johann (Johan) Sebastiaan, gebore 2 Januarie 1879.

Viljoen, Cornelia Sophia, gebore 12 Mei 1880 (1881).

Viljoen, Francina Elizabeth (Elisabeth), gebore 29 September 1883 (1884).

Doopregister, afskrifte, Argiefnommer AD3-2/1 en 4/1, onder Krugersdorp:

nr. 102, Viljoen, Benjamin Villon (Villion), gebore 27 Augustus 1894.

nr. 114, Viljoen, Silvanus Wilhelmus, gebore 6 September (Junie) 1896.

Laasgenoemde is op 1 November 1896 gelyktydig met sy neef Wynand Johannes Scholtz, seun van Ben se suster Susanna Magdalena, gedoop.

18) B.J. Viljoen, An exiled general, p. 24.

19) De Volkstem, 10 September 1915.

20) L. West, Boer methods in New Mexico, (The Country Gentleman, 25 Julie 1914, p. 10).

21) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-oorlog, p. 105; My reminiscences of the Anglo-Boer war, pp. 167 - 168.

22) De Volkstem, 19 Januarie 1917.

Viljoen-familie, vermeld dat Ben Viljoen as lid van die Vrymesselaarsvereniging gekies is, maar geen bronvermelding word aangegee nie.²³ Verder word ook melding gemaak dat Viljoen in die Vrymesselaarsbegraafplaas in Las Cruces begrawe is.²⁴ A.A. Cooper verwys na Viljoen as een van die min Boere-Vrymesselaars, maar dit word nie vermeld waar en hoe hy lid geword het nie.²⁵ Dit is wel 'n feit dat Viljoen nie lid van 'n Nederlandstalige losie was nie.²⁶

Dit lyk darem vreemd dat 'n persoon met die lewensopvatting van Viljoen, met sy praktiese en pragmatiese oordeel, sy individualisme en sy openheid, hom uit innerlike behoefte of oortuiging tot die Vrymesselary sou wend. Daar is twee moontlike verklarings vir hierdie verskynsel. In die eerste plek kon sy romantiese geaardheid daartoe gelei het. Die feit dat hy in werklikheid geen band met die tradisionele kerk ten opsigte van geloofsinhoud en leefwyse gehad het nie, kon 'n belangrike rol gespeel het. In die tyd van die Romantiek was juis die Vrymesselaarslosies bolwerke van verdraagsaamheid wat op redelikheid gegrond was en as sentrums van 'n antiklerikale gesindheid gedien het.²⁷ In die ZAR van Paul Kruger het die Vrymesselaarsbeweging gefloreer. Baie van die leidinggewende persone was lede van 'n losie en dit is heel moontlik dat Ben Viljoen om dié rede aansluiting gesoek het. Met die aanvang van sy lidmaatskap, omstreeks 1895, was dit juis die tyd waarin Viljoen alles in die stryd gewerp het om publieke aansien te verwerf. Hy was ambisieus en besig om sy pad in die openbare lewe te baan. Hy het sy loopbaan as koerantredakteur begin, was aktief in "De Volksvereniging" waardeur hy kontak met Ewald Esselen en genl. Joubert gehad het en hy het talle toekomsmoontlikhede in die vooruitsig gehad. Niks kon hom in hierdie stadium beter gepas het as die rugsteun van 'n invloedryke Vrymesselaarslosie nie. In hierdie opsig sou sy lidmaatskap meer verband gehou het met sy behoefte aan die kalklig as met sy innerlike oortuiging. En 'n behoefte aan die kalklig het Ben Viljoen inderdaad gehad. Hy het geen geleentheid laat verbygaan om die aandag op homself te vestig nie. Sy koerant het hom in hierdie opsig gehelp; hy het graag openbare funksies bygewoon en daar die woord gevoer, en op sosiale terrein het hy hom nie onbetuig gelaat nie.²⁸ Hy was gewillig om as afsitter op te tree by 'n fietsreisies²⁹ en het deur sy opvallende persoonlike voorkoms die skinderrubrieke van die

23) H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 3.

24) Pretoria News, 17 Augustus 1963.

25) A.A. Cooper, The Freemasons of South Africa, p. 77.

26) Brief, Argivaris van die "Orde van Vrijmetselaren onder het Grootosten der Nederlanden", 's-Gravenhage - Die skrywer, 8 April 1992.

27) H.A.E. van Gelder, Het aangezicht van de wereld ten tijde der Romantiek, in J.H. Schouten (red.) e.a., Aspecten van de Romantiek, p. 100.

28) Ons Volk, 7 Desember 1895.

29) The Roodepoort Mail, Florida and Maraisburg News, 20 Oktober 1897.

koerante gehaal.³⁰ Hy het daarvan gehou om aandag te trek en het sy swierige uniform met vertoon gedra. Toe hy tot Volksraadslid gekies is, het hy hom ooreenkomstig die reëls van die Raad deftig van kop tot tone in swart geklee, maar "for his own pleasure and adornment", 'n grys hoë hoed gedra!³¹

Hierdie ambisie en behoefte aan algemene erkenning het waarskynlik ook 'n rol in Viljoen se politieke aktiwiteite gespeel. Viljoen het ongetwyfeld 'n sterk motief nodig gehad, want sy aanvanklike loopbaan in die politieke arena was nie net beskeie nie, maar ook ondergeskik van aard. Viljoen het nie 'n werklike aandeel in die verkiesingsveldtog vir die presidentsverkiesing van 1893 gehad nie. Sy beperkte joernalistieke bydrae toon sy onomwonde steun vir Joubert, maar dit beteken nie dat hy deel van die Generaal se verkiesingskomitee was nie. Dit het kort na Joubert se naelskraap-nederlaag verander. Die uitslag het protes uit verskeie oorde opgelewer en die skokgolwe het in Desember 1893 aanleiding gegee tot die stigting van "De Volksvereniging".

Hierdie stigting was 'n verdere stap in 'n reeks pogings om die Afrikaner politieke te organiseer. 'n Poging om 'n afdeling van die Afrikanerbond in Transvaal te stig kan as eerste stap in dié rigting beskou word. Nadat dit doodgeloop het, is daar in 1891 op inisiatief van genl. Joubert gepoog om 'n "Unie der Zuid-Afrikaansche Republiek" op te rig. Toe die vraag van lidmaatskap ter sprake gekom het, het die nuwe Unie dadelik ten gronde gegaan. Dit was onmoontlik om oor hierdie vraag eensgesindheid te bereik. Intendeel, die byeenkoms het bykans in 'n slagveld ontaard.³² Op 6 Desember 1893 is daar in Krugersdorp 'n vergadering gehou met die waarskynlike bedoeling om 'n plaaslike organisasie te stig. Daar is "De Volksvereniging der Zuid-Afrikaansche Republiek te Krugersdorp" gestig. In hoeverre Ben Viljoen by die inisiatief vir hierdie vergadering betrokke was, is onseker. Die formulering van die naam van die vereniging is deur veldkornet J. van Wyk voorgestel, gesekondeer deur W. Viljoen, Ben se broer en deur die jare sy toegewyde ondersteuner. Daar is 52 stemme uitgebring by die bestuursverkiesing en C.L. Neethling is met 33 stemme tot voorsitter gekies,³³ C.H. Brink tot vise-voorsitter (34) en B.J. Viljoen tot sekretaris. In hierdie verkiesing het hy 35 stemme gekry teenoor H. Human se sewe en Erlank se tien. Tydens hierdie stigtingsvergadering was 'n aantal vooraanstaande manne van die progressiewe rigting aanwesig, naamlik R.K. Loveday, E.A. Esselen, C. Jeppe en ds. H.S. Bosman. Almal het die woord gevoer in die bespreking van die vraagstukke van die dag: die onafhanklikheid, die

30) The Krugersdorp Standard, 22 Julie 1899.

31) F. Rempel, Heroes of the Boer War, p. 150.

32) J.A. Coetzee, Politieke groepering in die wording van die Afrikanernasie, p. 263.

33) G.S. Preller noem ten onregte C. Jeppe die voorsitter van die vergadering, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 277).

volkstem, die Hollanderbeleid en die onderwys. Daarmee is ook die koers van die nuwe vereniging aangedui. Die voorsitter het die algemene gevoel nog beklemtoon met sy beeldspraak waarin die ZAR voorgestel is as 'n jong plantjie waarvan die groen blaartjies deur die vraatsug van vreemde bloedsuiers en in-sekte bedreig is³⁴ - waarmee sonder twyfel die Hollandse amptenare bedoel is. Dalk was dit juis die aanwesigheid van die bekende persone wat die plaaslike aksie so gou die nukleus van 'n landswye organisasie laat word het.

Hierdie ontwikkeling het aan Viljoen bekendheid deur die hele ZAR besorg. Geesdriftig het hy hom aan die uitbou van "De Volksvereniging" gewy. Die eerste aktiwiteit wat ontplooi is, 'n saamtrek op Dingaansdag 1893, het as gevolg van reën nie baie belangstelling ontlok nie, maar voor die einde van die jaar het die vereniging tog reeds 75 lede gehad.³⁵ Vroeg in 1894 het "De Volksvereniging" ook in ander distrikte begin oplewe. As sekretaris van die eerste tak te Krugersdorp was Viljoen aktief betrokke by hierdie uitbreiding. Spoedig was dit nodig om 'n kongres te hou om die onderskeie takke op 'n gemeenskaplike koers te hou. Dié besluit is vroeg in Maart geneem en op 3 April is die eerste kongres van "De Volksvereniging" reeds op Krugersdorp gehou. Die voorbereidingstyd was duidelik te kort. Daar was wel afgevaardigdes van agt takke aanwesig, maar hulle het slegs vier distrikte verteenwoordig (Krugersdorp, Potchefstroom, Pretoria en Heidelberg), terwyl daar in dié stadium vermoedelik al twaalf tot veertien takke bestaan het. Die takke in Nylstroom en Zoutpansberg het wel telegramme gestuur, maar vanweë die kort kennisgewing kon hulle geen afgevaardigdes stuur nie.

Ondanks die tekortkomings het hierdie eerste kongres tog 'n duidelike koers en werkwyse neergelê. Daar is beraadslaag oor die oprigting van nuwe takke en die Regering se konsepwette is bespreek. Na aanleiding van die bespreking is 'n kommissie aangestel om memories teen sekere ontwerpe op te stel en te laat onderteken. Die kommissie het bestaan uit adv. Naude, H. Hamman en B.J. Viljoen. Laasgenoemde was ook die sekretaris van die kongres en hy is deur die vergadering belas met die voorbereiding van 'n volgende landswye byeenkoms wat vir 14 November 1894 beplan is.³⁶ Verder is besluit om genl. Joubert in sy politieke aspirasies te ondersteun en die koerant Land en Volk as die amptelike mondstuk van "De Volksvereniging" te beskou.³⁷

Dit is opvallend dat offisiële aankondigings van "De Volksvereniging" in die

34) Land en Volk, 14 Desember 1893.

35) Ibid., 21 Desember 1893.

36) Land en Volk, 12 April 1894.

37) H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 2.

eerste maande van Viljoen se sekretariaat deur die sekretaris Bertrand J. Viljoen onderteken is.³⁸ Dit is onwaarskynlik dat Eugène Marais hierdie verskrywing sou gemaak het. Sou Viljoen moontlik self 'n nuwe naam ingang wou laat kry in die veronderstelling dat die klank daarvan beter by sy nuwe status gepas het?

Kort na die eerste kongres het die woeligste tydperk in die bestaan van "De Volksvereniging" begin. Dit was die gevolg van die oprigting van 'n konserwatiewe teenvoeter, "De Burgermacht". Op 26 April 1894 is hierdie organisasie op Heidelberg in die lewe geroep. Die voorsitter het in sy openingsrede 'n baie mooi ontleding van die werklike probleem in die ZAR se binnelandse politiek gegee. Hy het die vergadering voorgelê dat daar 'n verlange was om die ou eensgesindheid onder die stemgeregtigde burgers te herstel. Maar waarom, so vra 'n aanwesige Volksverenigingslid, sluit u dan nie by die bestaande vereniging aan en beywer u dâar vir die begeerde eenheid nie? Die antwoord van die voorsitter was duidelik: eers moet ons as ou-burgers saamstaan, daarna kan ons oor die genaturaliseerde burgers en lojale Uitlanders se posisie praat.³⁹ Eers moet die homogeniteit van die ou bevolking herstel word. Dit kan nie binne "De Volksvereniging" gedoen word nie, omdat genaturaliseerde burgers en selfs nie-burgers lede daarvan is.

Uiteraard het hierdie ontwikkeling die gang van sake binne "De Volksvereniging" beïnvloed en is Ben Viljoen nog verder by die Transvaalse politieke probleme betrek. Hy was sekretaris van die oudste Krugersdorpse tak van "De Volksvereniging" en gemagtigde van die eerste kongres met opdrag om die voorbereiding van die tweede kongres waar te neem. Een van die take wat hy moes vervul, was die opstel van 'n verslag aangaande die groei van die organisasie. Hy het 'n oproep in Land en Volk gedoen dat al die taksekretarisse die nodige statistiese gegewens aan hom moet stuur. Hy het van die geleentheid gebruik gemaak om verskoning aan te bied vir die talle briewe wat hy nog nie beantwoord het nie, want hy "lag al zes weke gekluisterd wegens een aanval van zinkens en koorts".⁴⁰

Hierdie siekte sal ook wel die rede wees waarom ons niks lees oor Viljoen se aanwesigheid op 'n vergadering wat op 19 Julie 1894 te Heidelberg gehou is nie. Hier is daar vir die eerste keer gepraat oor 'n moontlike eenheid tussen die twee organisasies. Oor die wenslikheid van eenheid was daar eenstemmigheid, die naam was ook nie 'n probleem nie - "De Vereenigde Burgermacht" sou goed

38) Land en Volk, 8 Maart, 28 Maart, 12 April 1894.

39) J.A. Coetzee, Politieke groepering in die wording van die Afrikanernasie, p. 271.

40) Land en Volk, 26 Julie 1894.

voldoen. Selfs oor lidmaatskap was daar basies eenstemmigheid: alle lede van die twee organisasies sou welkom wees. Die dispuut het gehandel oor die toelating van nuwe lede. Die Burgermachtmense wou slegs stemgeregtigde burgers toelaat, terwyl die verteenwoordigers van "De Volksvereniging" hul eie sisteem voorgestaan het. Dit het bepaal dat die lede met 'n meerderheid van twee derdes oor aansoeke van nuwe lede sal beslis. Oor hierdie meningsverskil het die samesprekings misluk.⁴¹

Hierdie samesprekings het die ywerige lede van "De Volksvereniging" nie gekniehalter nie. 'n Tak van "De Volksvereniging" is in Augustus in Heidelberg, die bolwerk van "De Burgermacht", opgerig. Tydens die stigtingsvergadering was C.L. Neethling en B.J. Viljoen, beide van Krugersdorp, onderskeidelik die tydelike voorsitter en sekretaris. Vermoedelik was hier dus sprake van 'n inisiatief van buite af. Uiteraard het die kwessie van lidmaatskapvereistes ook op hierdie vergadering die meeste bespreking ontlok. Volgens die verslag het Viljoen origens 'n paar sinvolle opmerkings hieroor gemaak. Hy het daarop gewys dat 'n vals element in die diskussie ingesluip het en opgemerk dat stemreg in die ZAR deur die Eerste Volksraad verleen is en nie deur die een of ander vereniging nie. Verder het hy uit private ervaring verklaar dat die verskuilde opvatting van "De Burgermacht" was dat slegs gebore ZAR-burgers aanvaarbaar was en dat selfs genaturaliseerde burgers met wantroue bejeën is.⁴²

In September 1894 is daar aktief voorbereidings getref vir die beplande kongres in November. Op 1 September is 'n baie suksesvolle vergadering in Krugersdorp gehou. Die kommissie wat deur die eerste kongres aangestel is, het 'n konsepkonstitusie opgestel wat op die tweede kongres behandel sou word. Viljoen het nie aan hierdie konsep meegewerk nie. Dit blyk dat die konsep op 'n verenigde organisasie gerig was, want as naam is "De Burgervereeniging der Zuid-Afrikaansche Republiek" voorgestel. Die lidmaatskapvereistes kom "De Burgermacht" tegemoet deurdat voorgestel is dat volle stemgeregtigde burgers en genaturaliseerde burgers lid kon wees.

Viljoen het ook goeie vordering met die statistiek gemaak - meer as twaalf takke met 'n totaal van 1 272 lede word vermeld. Die meeste takke se lidmaatskapgetalle is in tienvoude aangegee,⁴³ wat die vermoede laat ontstaan dat daar met skattings of afrondings gewerk is. Die groeikoors was nog steeds nie uitgewoed nie, want in September is nog twee takke gestig, en uit ander oorde het berig gekom van planne om nuwe takke op te rig.⁴⁴ Viljoen het die uitnodigings

41) De Volkstem, 21 Julie 1894; Land en Volk, 9 en 16 Augustus 1894.

42) Land en Volk, 23 Augustus 1894.

43) Ibid., 13 September 1894.

44) Ibid., 27 September 1894.

saam met die vereniging se konsep-grondwet uitgestuur sodat die inhoud daarvan deeglik op takvergaderings oorweeg kon word.⁴⁵ Dit is beslis gedoen, want kort daarna moes Viljoen olie op die golwe uitstort en dit duidelik stel dat die konsep deur 'n kommissie opgestel is en beslis nie 'n dokument van die tak Krugersdorp was nie.⁴⁶

Dit is duidelik dat daar in hierdie stadium twee dryfkragte vaardig was. Ener- syds 'n behoefte aan eenheid – wat J.S. Smit en Ewald Esselen hulle ten doel gestel het.⁴⁷ Andersyds het sowel die Burgermachtlede as die ondersteuners van "De Volksvereniging" alles in hul vermoë gedoen om hul eie organisasies uit te bou.⁴⁸ Die Smit-Esselenkongres het wel die noodsaak tot eenheid beklemtoon maar daar kon geen eenstemmigheid bereik word oor die metode nie, wat nog van die groot vraag oor die lidmaatskap! Dit is opvallend dat die hele geskiedenis van sowel "De Volksvereniging" as "De Burgermacht" hoegenaamd geen inligting met betrekking tot die politieke vraagstukke van die dag oplewer nie. Al die vergaderings en besprekings het net oor eenheid tussen die twee organisasies gehandel. Maar in werklikheid het dit gegaan om die behoefte aan 'n eenders- klinkende koningstem. Nie een van die twee organisasies het die karakter van 'n politieke party gehad nie. Hul begeerte was om die koningstem te vertolk en daarvoor was organisatoriese eenheid nodig. Die geskil oor wát die koningstem moes laat hoor, was egter te groot om tot eensgesindheid te kom.⁴⁹

Die eenheidspoging van November 1894, wat tot stigting van die nuwe vereniging onder die naam "De Volksmacht" gelei het, het slegs 'n deel van die ou "Burger- macht" omvat. In wese was die nuwe "Volksmacht" nie veel meer as die ou "Volksvereniging" met 'n bietjie wins uit die geledere van die ou "Burger- macht" nie. Die gevolg was nie 'n groter eenheid nie maar groter vyandskap. Die nuwe "Burgermacht" het 'n standpunt ingeneem wat Viljoen se uitspraak op die vergadering in Heidelberg volledig korrek bewys. Die nuwe "Burgermacht" het besluit dat die lidmaatskap oop sou wees vir volle stemgeregtigde en gena- turaliseerde burgers, maar laasgenoemde sou slegs mog praat en stem oor sake wat hulle aangaan in soverre hulle deur die wette van die land dartoe geregtig was.⁵⁰ Daar was dus nie net 'n Eerste en Tweede Volksraad nie, maar ook eerste- en tweederangse burgers.

Dit behoef geen betoog dat Ben Viljoen hom met hart en siel aan die belange van

45) Land en Volk, 20 September 1894.

46) Ibid., 11 Oktober 1894.

47) J.A. Coetzee, Politieke groepering in die wording van die Afrikanernasie, p. 275.

48) Land en Volk, 11 Oktober 1894.

49) Ibid., 15 November 1894.

50) Ibid., 7 Februarie 1895.

die nuwe vereniging "De Volksmacht, de Koningstem der ZAR" gewy het nie. Op die tweede kongres van "De Volksmacht" is hy verkies as sekretaris van dié organisasie.⁵¹ In hierdie hoedanigheid was hy op 17 April 1895 in die distrik Heidelberg teenwoordig om te help by die stigting van 'n tak van "De Volksmacht" in die wyk Kliprivier.⁵² Kort daarna was hy weer in Krugersdorp waar hy en sy broer Wynand die woord gevoer het op 'n vergadering van Carl Jeppe en sy kiesers.⁵³ Ook die voorbereiding vir die algemene vergadering van "De Volksmacht" het hom besig gehou.⁵⁴ Die groei van "De Volksmacht" het sy momentum behou. Selfs gedurende die winterseisoen, terwyl baie boere na hul winterweiding getrek het en ander op kommando was in die oorlog teen Magoeba, wou mense nog takke stig. Die hoofbestuur het die geesdriftiges egter gemaan om te wag tot almal aan die vergaderings kon deelneem.⁵⁵ As sekretaris was Ben Viljoen by die meeste van hierdie aktiwiteite betrokke. En terselfdertyd was hy ook nog besig met die oprigting van die koerant Ons Volk.

Maar "De Burgermacht" het ook nie gestagneer nie. Net soos "De Volksmacht" probeer het om in Heidelberg – die bolwerk van "De Burgermacht" – 'n tak te stig, so het laasgenoemde dit in Krugersdorp gedoen! Op 25 Maart 1895 is dié vergadering gehou. Die verslaggewer meld dat sewentien persone, insluitende drie Jode, die stigtingsakte onderteken het. Nicolaas Smit, wat volgens die verslaggewer van Land en Volk geen aansien onder die bevolking gehad het nie, is tot voorsitter gekies en sy klerk Wolmarans tot sekretaris. Selfs Krugermanne het geweier om te teken. J.M.F. du Plooy het gepoog om 'n verklaring voor te lees, maar hy is deur lede van "De Volksmacht" verhinder.⁵⁶ Oor Du Plooy het Viljoen ook nog iets te sê gehad. Hy vertel dat Du Plooy vroeër op Joubert se verkiesingskomitee gedien het; hy was stigterslid van "De Volksvereniging" waar hy ook 'n bestuursfunksie vervul het. Daarna het sy aktiwiteite verflou en daar was gerugte dat hy wou bedank. Toe Viljoen hom daarna gevra het, het Du Plooy verduidelik dat hy by sekere skemas betrokke was. Die omvang van die skemas het aan die lig gekom: Du Plooy het 'n groot regeringskontrak gekry vir die bou van paaie en daar was ook nog die moontlikheid dat hy weginспекteur sou word. Vervolgens het Du Plooy teen "De Volksmacht" gedraai en is as lid geskors.⁵⁷ Dit is ironies dat Ben Viljoen kort daarna self aansoek gedoen het vir die pos van inspekteur van paaie, ewenas sy broer Wynand.

51) Land en Volk, 14 Maart 1895.

52) Ibid., 25 April 1895.

53) Ibid., 2 Mei 1895.

54) Ibid., 20 Junie 1895.

55) Ibid., 18 Julie 1895.

56) Ibid., 28 Maart 1895.

57) Ibid., 4 April 1895.

Nietemin is Du Plooy benoem.⁵⁸

Die behoefte aan eenheid tussen "De Volksmacht" en "De Burgermacht" het latent gebly. Die verskille het te groot gelyk om oorbrug te word en die naywer eweneens. Die situasie het verander deur die Jameson-inval van Januarie 1896. Die golf van anti-Britse gevoelens wat die inval teweeggebring het, het "De Burgermacht" se beleid meer aanvaarbaar laat voorkom. Terselfdertyd het die beskuldiging dat "De Volksmacht" Britsgesind was, in felheid toegeneem. Die impak van hierdie ontwikkeling was sò groot dat "De Volksmacht" al sy aktiwiteite laat vaar en hom beywer het om met "De Burgermacht" saam te smelt.⁵⁹ Op die jaarlikse kongres van "De Burgermacht" wat in Maart 1896 in Heidelberg gehou is, het 'n deputasie van vyf lede van "De Volksmacht" opgedaag. Een van hulle was die sekretaris B.J. Viljoen. Die kongres het eweneens 'n kommissie van vyf lede benoem om oor eenheid te onderhandel. Alles het vlot verloop, aangesien die deputasie van "De Volksmacht" bereid was om onder die grondwet van "De Burgermacht" saam te smelt.⁶⁰ As pleister op die wonde is Ben Viljoen se voorstel van die naamwysiging aanvaar en sou die nuwe organisasie voortaan plegtig "De Eendrachtelijke Burgermacht" heet.⁶¹ Viljoen se aandeel in hierdie beweging is daarmee hoofsaaklik afgesluit. Hy het geen verdere bestuursfunksies meer bekleed nie. 'n Berig in Land en Volk laat die vermoede ontstaan dat hy darem nie heeltemal op die agtergrond gebly het nie. Eugène Marais het die 1898-kongres van "De Eendrachtelyke Burgermacht" gelukgewens met die volslae sukses op hul werk, ondanks die "dwarstrekkerie van ons jeugdige tydgenoot te Krugersdorp".⁶² Marais moes hier sekerlik na Viljoen verwys het, al is dit nie duidelik waarom hy deur Marais berispe is nie.

Die Jameson-inval het die politieke lewe van die ZAR sterk beïnvloed. Die koningstem het na lange tyd weer 'n duidelike eendersluidende klank laat hoor. In die proses het die progressiewe rigting baie steun verloor. Die wantroue jeens Brit en Uitlander het toegeneem en gevolglik het die behoudende beleid van Kruger steun gewen. Ook Ben Viljoen, 'n voormalige Joubert-ondersteuner, het 'n volgeling van Kruger geword. Hoe ingrypend was hierdie verandering? Kan hy 'n manteldraaier genoem word?

58) TAB, SS 4672, R 6103/95, gvoeg by R 1381/95, brief, B.J. Viljoen, Roodepoort - Staatsekretaris, Pretoria, 17 Junie 1895; R 5853/95 gevoeg by R 5856/95, gevoeg by R 1381/95, telegram, W.J. Viljoen, Krugersdorp - Staatsekretaris, Pretoria, 13 Junie 1895.

59) J.A. Coetzee, Nasieskap en politieke groepering in Suid-Afrika (1652-1968), p. 173.

60) Ons Volk, 26 Maart 1896.

61) H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 4.

62) Land en Volk, 6 April 1898.

In die eerste plek moet in aanmerking geneem word dat Viljoen se steun vir Joubert in sy vriendskap met Eugène Marais en sy mentaliteit as "grensman" gesetel was. Dit was nie soseer 'n prinsipiële keuse nie maar 'n pragmatiese.

In die tweede plek is daar ook nie eintlik baie rede om Viljoen 'n vurige Krugeraanhangter te noem nie.⁶³ Inderdaad het hy Kruger na die Jameson-inval gesteun en daarvoor met sy posisie by Ons Volk betaal.⁶⁴ Wat hom in Kruger aangetrek het, was ongetwyfeld sy beginselvastheid. Wanneer Kruger oortuig was van 'n saak, het hy sy verkose weg sonder aarseling gevolg, in teenstelling met Joubert wat altyd huiwerig voorgekom het. Dalk het Joubert se optrede op die kongres van "De Volksvereening" in November 1894 Viljoen al laat twyfel of hy op die regte perd gewed het. Tydens hierdie kongres is Joubert soos 'n held ontvang en hy is verseker dat hy 'n groot georganiseerde ondersteuning sou kry as hy net leier wou wees. Joubert het op hierdie "aanbod" aarselend-afwysend gereageer.⁶⁵ Dit moes vir Viljoen beslis 'n groot teleurstelling gewees het.

Hoewel die verandering van standpunt na die Jameson-inval verklaarbaar is - en dit was nie net Viljoen nie - bly dit tog vreemd dat Viljoen se lojaliteit nou by Kruger berus het. Viljoen was 'n pragmatikus met 'n liberale inslag; hy het na die behoeftes van die oomblik gekyk en het hom nie juis vermoei met prinsipiële uitgangspunte en doelstellings nie. Hy was dus nie konserwatief en dogmaties van aard soos Kruger nie. Die gevolgtrekking is dat Viljoen Kruger uit suiwer praktiese oorwegings gesteun het. Hy het geglo dat Kruger die landsbelang beter behartig het as Joubert of Schalk Burger. Die verskuiwing van lojaliteit is beslis nie 'n prinsipiële keuse, 'n soort politieke bekering nie. In werklikheid het Viljoen se standpunt nie wesenlik verander nie. Sy steun aan Kruger het hom nie eensklaps anders laat dink oor konsessies en Hollanders, oor korrupsie en die spoorwegbeleid nie. Maar die belangrikste kwessie, was die stemregvraagstuk en die onafhanklikheid van die Republiek wat daarmee verband gehou het.⁶⁶ Die hantering daarvan was in veiliger hande by Kruger as by Joubert. Daar is dus geen rede vir die venynige spot van ene "Hotnot Jan Bam" nie, wat in die verkiesingsveldtog van 1897 op soek was na Klein Joggom "wat vir baas Piet gewerk het in die tyd van laas electie, en hij het weggeloop sonder pas". Maar hy het hom darem gekry by die hakskeen "van baas Poul by wie Klein Joggom ingekruip het".⁶⁷

63) H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 5.

64) Kyk hierbo, p. 37.

65) J.A. Coetzee, Politieke groepering in die wording van die Afrikanernasie, p. 288.

66) C.T. Gordon, The growth of Boer opposition to Kruger, 1890-1895, p. 139.

67) Land en Volk, 22 Desember 1897.

Dat sy ondersteuning van Kruger slegs pragmaties was, blyk ook uit 'n paar opmerkings in die Engelse uitgawe van sy oorlogsherinneringe. Viljoen noem Kruger "quite as stubborn and ambitious as Mr. Rhodes" en 'n paar bladsye verder sê hy dat Rhodes en Kruger verantwoordelik is vir die bloedige treurspel van die oorlog en "Mr. Kruger has still to come up for judgement before the people whose fate and very existence as a nation are wavering in the balance."⁶⁸ Dit is nie woorde van 'n man wat Kruger met hart en siel toegedaan is nie.

Viljoen se politieke aspirasies was nie beperk tot die sekretariële funksies binne "De Volksvereniging" en "De Volksmacht" nie. Hy het na meer leidinggewende funksies in die openbare lewe gestrewe. Sy poging in 1895 om inspekteur van paaie te word, is al vermeld. In 1896 het hy by die Staatspresident en die Uitvoerende Raad aansoek gedoen vir die pos van Publieke Aanklaer by die Regterlike Kommissaris wat deur die regering in Krugersdorp aangestel is.⁶⁹ Ook hierdie aansoek was onsuksesvol. Sy eerste sukses op die terrein van die openbare lewe was sy aanstelling as veldkornet en sy verkiesing as lid van die Gesondheidskomitee van Krugersdorp.

Die eerste verkiesing waarin Ben Viljoen as kandidaat gestaan het, was dié vir die Gesondheidskomitee van Krugersdorp in Januarie 1896. Dit was 'n gunstige tyd vir hom. Sy aanwesigheid by die oorgawe van Jameson het ongetwyfeld publisiteit aan hom besorg en daarbenewens kon hy van die kolomme van Ons Volk gebruik maak. Aanvanklik het dit gelyk of 'n verkiesing slegs in wyk 2 en 3 nodig sou wees, waar Viljoen in wyk 3 moontlik teenoor ene Seehof sou staan. Toe kom die berig dat Viljoen in wyk 3 geen teenkandidaat het nie, maar op die ou end was daar tog een: E. Hompes.⁷⁰ Die uitslag was vir Viljoen ongetwyfeld baie teleurstellend. In drie van die vier wyke is die kandidate wat deur Ons Volk gesteun is, verkies. Slegs hul keuse vir wyk 3, Ben Viljoen self, kon die paal nie haal nie. Volgens The Critic was hierdie ongewenste resultaat die gevolg van die energieke pogings van Viljoen se ondersteuners.⁷¹

Die jaar daarna het Viljoen 'n nuwe poging aangewend en is sy naam as 'n onafhanklike kandidaat genoem.⁷² Hoe die stemming verloop het is nie bekend nie, buiten dat dit in Viljoen se guns was. Daar is beswaar aangeteken teen sy verkiesing, en dié van luit. S.J. Eloff, omdat eersgenoemde as veldkornet 'n offisiële funksie bekleed het. Teen Eloff is ander besware ingebring. Die besware is na die Regering verwys, wat drie maande later bekend gemaak het dat

68) B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer War, pp. 18 en 20 - 21.

69) TAB, SS 4898, R 7364/96 gevoeg by R 7272/95, brief, B.J. Viljoen, Krugersdorp - Staatspresident en Uitvoerende Raad, Pretoria, 10 Junie 1896.

70) Ons Volk, 14, 21 en 28 Desember 1895.

71) The Critic, 31 Januarie 1896.

72) Ibid., 7 Januarie 1897.

die kwessie nie meer van belang was nie - Viljoen het as veldkornet bedank en luit. Eloff is oorgeplaas.⁷³ Hierdie swak hantering van sake het trouens skipbreuk gely deurdat Viljoen sy bedanking as veldkornet teruggetrek het. Daarna het hy wel as lid van die Gesondheidskomitee bedank, want as gevolg van sy uittrede is 'n nuwe verkiesing aangekondig.⁷⁴ Viljoen het dus skaars drie maande op hierdie voorloper van die Stadsraad van Krugersdorp gedien. Wat toentertyd gebeur het, en wat Viljoen se bydrae tot en aandeel in die aktiwiteite van die Gesondheidskomitee was, is helaas nie agterhaalbaar nie. Die argief van hierdie komitee met al sy minutes en dokumente is totaal vernietig deur 'n brand wat die Viljoengebou in Krugersdorp verwoes het.⁷⁵

Viljoen se hoogste ideaal was om op die Tweede Volksraad te dien. In Oktober 1898 was daar gerugte dat hy bereid was om as kandidaat te staan mits hy voldoende ondersteuning uit Johannesburg ontvang.⁷⁶ Oor die ondersteuning kon hy tevrede wees. Reeds op 21 Oktober is rekwisisies begin ontvang en toe Viljoen op 2 Desember reageer, kon hy sy antwoord rig aan 25 by name genoemde en nog 'n verdere 1 496 here. Soos gebruikelik het hy verklaar vereer te wees deur die rekwisisies en dat hy dit met aarseling opvolg. Verder het hy, ook volgens die goeie gebruik, in 'n aantal punte aangedui wat sy prioriteite sou wees. Vir Viljoen was dit die onafhanklikheid van die land, die heiligheid van die taal, die welvaart van die Randse goudvelde en die versorging van die armes. Dit is opmerklik dat Viljoen nie, soos wat algemeen due gebruik was, sy godsvertroue uitgespreek het nie.⁷⁷ Die rekwisisies en antwoord is ingestuur om in die Staatskoerant opgeneem te word, maar dit is te laat vir publikasie ontvang. Die landdros van Krugersdorp is versoek om Viljoen hieroor in te lig.⁷⁸

Tog was daar 'n effense huiwering by Viljoen. Voordat hy aan die verkiesing kon deelneem, moes hy as veldkornet bedank, want as amptenaar wat teen 'n salaris in diens van die owerheid was, was dit ontoelaatbaar om hom verkiesbaar te stel. As hy die paal nie sou haal nie, of erger nog, as iets dalk nie pluis was met die rekwisisies en ander vereistes nie, sou hy sy posisie as veldkornet onvoorwaardelik kwyt wees. Viljoen het talle pogings aangewend om 'n staatsbetrekking te kry. Nog maar kort vantevore het hy navraag gedoen of hy in aanmerking kon kom vir 'n aanstelling as Speurhoof in Johannesburg.⁷⁹

73) The Roodepoort Mail, Florida and Maraisburg News, 14 April 1897.

74) Ons Volk, 1 Mei 1897.

75) The Krugersdorp Standard, 16 September 1902.

76) De Rand Post, 8 Oktober 1898.

77) TAB, SS 7588, R 15858/98, rekwisisies en antwoord.

78) TAB, Argief Landdros Krugersdorp 1888-1900, band 2a, Minuteregister, nr. 490/98.

79) TAB, SP 196, SPR 11380/98, Ben Viljoen, Park Station Johannesburg - Staatsprokureur, Pretoria.

Daarom het Viljoen baie versigtig geskryf dat hy ontslag neem as veldkornet as daar niks fout gevind word met die rekvisisies nie. Hy was selfs bereid om as waarnemende veldkornet aan te bly.⁸⁰ Toe die gerusstelling nie dadelik gekom het nie, het hy na slegs drie dae 'n telegram gestuur om op 'n antwoord aan te dring.⁸¹ Die bekommernis was onnodig en dus kon die koerante oor hom berig dat alles in orde was – Viljoen was "perfectly satisfied with his prospects".⁸²

Sy teenstanders het reeds begin om hul tande te slyp. Selfs nog voordat Viljoen self van sy kandidatuur seker was, het sy vroeëre vriend Marais die aanval begin. Viljoen is bestempel as 'n (weer)haan op sy eie mishoop. Hy is daarvan beskuldig dat hy ten gunste was van vryer drankhandel en meer kantiene op die myne sou wou sien. Ook moes die Regering loterye toestaan aangesien dit geld sou oplewer. Viljoen sou glad nie op hoogte wees van dié sake wat in die Tweede Volksraad ter tafel gekom het nie en hoewel hy sy teenstanders afgekraak het, was hulle baie beter as die "leerjongen" Viljoen.⁸³ En daarmee is die verkiesingsveldtog deeglik van stapel gestuur.

Land en Volk het geen kans verby laat gaan om Viljoen te beswadder nie. In die besonder is hy daarvan beskuldig dat hy vroeër die Hollanders gehaat het en nou sommer 'n Hollandervriend geword het. Viljoen het openlik sy saak in De Vooertrekker verdedig wat Land en Volk weer aanleiding gegee het om te poog om met 'n lasteraksie teen Viljoen te begin. Die Staatsprokureur was nie bereid om 'n vervolging in te stel nie.⁸⁴ Dat Viljoen ook betrokke was by 'n geval van aanranding⁸⁵ is nie te sterk uitgebuit nie, omdat Viljoen dalk 'n goeie rede gehad het om 'n pak slae uit te deel.⁸⁶

In een van sy opmerkings oor Viljoen het Marais die bal totaal misgeslaan. Viljoen was wel deeglik op hoogte van die onderwerpe wat in die Tweede Volksraad ter sprake gekom het en van die gang van sake daar. Reeds in 1895 het hy in Ons Volk 'n aantal baie lesenswaardige artikels oor hierdie aangeleenthede geskryf. Die moeisame werkwyse in die Eerste Volksraad het hy toegeskryf daar-aan dat daar te veel spreekbeurte was en dat die Volksraad werk van die Uitvoerende Raad gedoen het, soos die opstel van konsepwette. Die veelvuldige deelname van die Staatspresident aan die werk van die Eerste Volksraad is eweneens

80) TAB, SS 7588, R 15858/98, telegram, B.J. Viljoen, Krugersdorp – Staatsekretaris, Pretoria, 5 Desember 1898.

81) TAB, SS 7588, R 16104/98, telegram, B.J. Viljoen, Krugersdorp – Staatsekretaris, Pretoria, 8 Desember 1898.

82) The Krugersdorp Standard, 31 Desember 1898.

83) Land en Volk, 7 Desember 1898.

84) Ibid., 25 Januarie 1899.

85) Kyk hieronder, pp. 85 – 86.

86) Land en Volk, 11 Januarie 1899.

deur Viljoen as 'n tekortkoming uitgewys. Verder is talle besluite nie na behore volvoer nie – 'n feit wat op sy beurt weer saamgehang het daarmee dat die Volksraad nie eintlik beheer gehad het oor die benoeming van amptenare nie. Alle aanstellings is deur die Uitvoerende Raad gedoen en is dikwels eers maande later vir goedkeuring aan die Volksraad voorgelê. Viljoen het die oorsig opgevolg met positiewe voorstelle om die werkwyse te verbeter. So het hy gepleit vir uitbreiding van die getal lede; die vermindering van die getal familie-relasies in die onderskeie staatstrukture; meer verantwoordelikhede vir die hoofde van departemente en 'n duideliker skeiding tussen wetgewende en uitvoerende gesag. Viljoen het ook die gebreke van die Tweede Volksraad skerpsinnig ontleed. Veral die feit dat hy geen seggenskap oor die finansiering van sy eie besluite kon uitoefen nie, het dié liggaam se gesag ondermyn. In 'n opvolg-artikel het Viljoen met die belangwekkende voorstel gekom dat die Eerste Volksraad die besluite van die Tweede Volksraad slegs met 'n tweederdemeerderheid moes kon vernietig en nie met 'n gewone meerderheid soos die gebruik was nie. Daarmee wou hy aan die Eerste Volksraad 'n soort senaatsfunksie toeken met betrekking tot die besluite van die Tweede Volksraad.⁸⁷ Marais se kritiek was dus onredelik.

Viljoen het darem ook sy ondersteuners gehad. Veral die Krugersdorp Standard het hom gesteun. Die redakteur het 'n netjiese uiteensetting van Viljoen se standpunte oor die omstrede kwessies gegee. Viljoen het inderdaad meer vryheid vir die verkoop van drank voorgestaan, maar die handel in drank van swak kwaliteit en die verkoop van drank aan mense wat te veel gedrink het, moes onwettig wees en streng toesig was 'n vereiste. Ook was hy 'n voorstander van die uitbreiding van stemreg, vermindering van die voedselbelasting en verbetering van polisiebeskerming. Steeds progressief van aard het hy belowe om hom te beywer vir meer regte vir die Tweede Volksraad sodat dié raad onafhanklik van die Eerste Volksraad sou word.⁸⁸

Getrou het die Krugersdorp Standard die verkiesingsveldtog van Viljoen gevolg en positief berig oor elke vergadering waar Viljoen opgetree het. Die koerant het die vertroue uitgespreek dat die groeiende aanhang Viljoen sou laat wen. Die redakteur se indruk was dat die weddenskappe vir Viljoen en teen L. Geldenhuys op drie teen een gestaan het en wat betref Viljoen teen J. de Meillon "a guinea to a gooseberry".⁸⁹ Twee dae later was die uitslag van die stemming bekend: B.J. Viljoen 938 stemme, J. de Meillon 713 en L. Geldenhuys 597.⁹⁰

87) Ons Volk, 17 Oktober, 24 Oktober, 31 Oktober en 16 November 1895.

88) Krugersdorp Standard, 14 Januarie 1899.

89) Krugersdorp Standard, 21 Januarie 1899.

90) TAB, SS 7852, R 7044/99. Uitslag van die verkiesing vir 'n lid van die Tweede Volksraad vir die Witwatersrandse Goudvelde.

Die oorwinning was vir Viljoen (nog) nie die begin van 'n loopbaan as Lid van die Tweede Volksraad nie. Onmiddellik na die bekendmaking van die uitslag, is besware teen die gang van sake ingedien.

Die besware het oor drie aspekte gehandel. De Meillon het beweer dat Viljoen gratis drank aan kiesers in die stemlokaal uitgedeel het.⁹¹ C.A.B. Grobler het beweer dat daar honderde onwettige stemme uitgebring is en dat die stembus in Johannesburg tien dae te vroeg geopen is.⁹² Na aanleiding van hierdie besware het die Eerste Volksraad staatsprokureur J.C. Smuts om advies genader. Die antwoord was dat 'n ondersoekkommissie volgens wet benoem moes word. Hy het tegelykertyd geen geheim daarvan gemaak dat die beëdigde verklarings wat saam met die klagtes ingedien is, omstrede van aard was nie.⁹³ 'n Kommissie is aangestel wat dadelik met sy werksaamhede begin het.

Dit was spoedig duidelik dat die kommissie gedwonge was om teen 'n slakkepas te werk. De Meillon het op berekende wyse 'n verdragingstaktiek uitgevoer. Hy was te siek om voor die kommissie te verskyn en hy het 'n brief van sy geneesheer gehad om dit te bevestig. Tydens 'n kortstondige herstel het hy kans gesien om na Durban te reis vir algehele genesing. Maar daar het sy gesondheid weer afgeneem en hy was te siek om te reis. Ook hiervan getuig 'n doktersverklaring. De Meillon het gevolglik versoek dat die ondersoek van die saak uitgestel moes word tot hy weer gesond was. Die kommissie het al die sake noukeurig nagegaan en die besware afgewys. Viljoen-ondersteuners het wel drank beskikbaar gestel, maar dit kon nie bewys word dat Viljoen daarvan bewus was en daarvoor betaal het nie.⁹⁴ De Meillon se aksie het dus misluk. Dit het hom inderwaarheid meer skade berokken as wat dit Viljoen benadeel het. Die ondersoekkommissie het gerapporteer dat De Meillon se optrede uiters laakbaar was. Dit het gelei tot regeringsaksie teen De Meillon.⁹⁵

Die klag oor onwettige stemme het redelik vinnig doodgeloop. Daar was geen enkele bewys vir die bewering nie en die kommissie het dit daarby gelaat. Dit was anders gesteld met die derde klag. Inderdaad is die stembus in Johannesburg tien dae vroeër geopen as dié in Krugersdorp en Boksburg. Dit het geblyk dat Viljoen in Johannesburg baie goed gevaar het - hy het daar 517 stemme gekry

91) TAB, SS 7703, R 1989/99, pp. 37 - 40, Protes van J. de Meillon, 7 Februarie 1899.

92) TAB, SS 7703, R 1989/99, pp. 61 - 65, Protes van C.A.B. Grobler, 8 Februarie 1899.

93) TAB, SS 7703, R 1989/99, pp. 2 - 3, Eerste Volksraad - Staatsprokureur, 9 Februarie 1899 en Staatsprokureur - Eerste Volksraad, 10 Februarie 1899.

94) TAB, SS 7703, R 1989/99, pp. 4, 6, 9, 10, 11, 41 - 54, 55 - 57.

95) Kyk hieronder, p. 96.

teen De Meillon se 694 en Geldenhuys se 420.⁹⁶ Dit kon invloed gehad het op die verloop van die verkiesing in Krugersdorp en Boksburg. Op grond van hierdie oorweging het die Tweede Volksraad op 10 Mei 1899 die verkiesing nietig verklaar.⁹⁷

Viljoen was natuurlik teleurgesteld oor hierdie verloop van sake, maar J.L. van der Merwe, die Mynkommissaris van Johannesburg, nog meer. Deur dié besluit is sy optrede in 'n swak lig gestel, want hy was die verantwoordelike persoon en dit was sy besluit om die stembus op 24 Januarie oop te maak. Sy verweer het die Regering in 'n sekere mate in die verleentheid gestel. Die Regering was baie terughoudend in sy optrede met betrekking tot die Witwatersrandse Goudvelde. Daar is wel 'n toesegging gemaak om 'n stadsraad in te stel, maar dit was wel duidelik dat die Regering liever geen kanale wou skep waardeur die Uitlanders invloed kon bekom nie.⁹⁸ Die Mynkommissaris het op die gevolge van hierdie aarseling gewys. Die distrik, wat nooit offisieel tot distrik verklaar is nie, is in drie afdelings verdeel, elk met 'n mynkommissaris aan die hoof. Hierdie mynkommissaris was direk aan die Regering verantwoording skuldig. Hy was onder meer verantwoordelik vir die uitvoering van die kieswet. Op grond daarvan moes mynkommissaris Van der Merwe besluit oor die opening van die stembus. Op 24 Januarie was dit vir hom duidelik dat die verkiesing in sy gebied afgehandel was en het hy opdrag gegee dat die stembus oopgemaak en die stemme getel word. Hy was daarvan bewus dat die verkiesing in Boksburg en Krugersdorp, die ander dele van die nie-verklaarde distrik, dalk nog kon voortgaan, maar die kieswet het hom nie verplig om eers met die ander mynkommissaris oorleg te pleeg nie. Hy het dus volkome binne sy bevoegdheid opgetree. Die stembus in Johannesburg is wel tien dae vroeër oopgemaak as dié in Krugersdorp, maar daar het niks onwettigs plaasgevind nie. Die feit dat die uitslag van die verkiesing in Johannesburg die stemming in Krugersdorp kon beïnvloed het, is nie ontken nie, maar dit was dan die gevolg van swak wetgewing en swak regeeringsbeleid en nie 'n wetsoortreding nie. Staatsekretaris F.W. Reitz kon niks teen hierdie argument inbring nie. Sy opmerking dat die saak nie meer van belang was nie, omdat die Volksraad reeds die uitslag onwettig verklaar het,⁹⁹ het na 'n belaglike verskoning geklink.

Inmiddels het Ben Viljoen saam met sy vrou en kinders in Somerset-Wes vakansie

96) TAB, SS 7703, R 3751/99 gevoeg by R 1989/99, Mynkommissaris, Johannesburg - Staatsekretaris B, Pretoria, 24 Januarie 1899.

97) ZAR 22, Notule Tweede Volksraad 1899, art. 47, p. 21.

98) M.S. Appelgryn, Gebrekkige plaaslike bestuursreëlings in Johannesburg as grief van die Uitlanders, (Historia, 8 Junie 1973, pp. 97 - 107).

99) TAB, SS 7852, R 13739/98, Mynkommissaris, Johannesburg - Staatsekretaris, Pretoria.

gehou.¹⁰⁰ Dit was beslis nie 'n teken van 'n gebrek aan belangstelling in die gang van sake nie. Op 23 Maart het hy 'n deftige brief aan die Staatsekretaris geskrywe, om navraag na die stand van sake te doen. Hy het versoek dat sy brief onverwyld beantwoord moet word. Hy moes sy reisreëlings tref, want sy kiesers het van hom verwag dat hy sy volle gewig sou ingooi.¹⁰¹

Terug in die noorde moes hy sy aandag aan 'n nuwe verkiesingsveldtog wy. Nuwe rekvisities is opgestel en Viljoen het die meer as 1 110 ondertekenaars geantwoord dat hy gewillig is om hom weer verkiesbaar te stel. Hy was ook bevoeg om dit te doen, want hy was 'n volle burger, oor die dertig jaar oud, in besit van vaste eiendom en 'n lidmaat van 'n Protestantse kerk.¹⁰² Hierdie verklaring laat die vermoede ontstaan dat daar vrae oor hierdie punte in die vorige verkiesingstryd geopper is. Viljoen het trouens nou nuwe probleme voorsien. Hy is inmiddels tot Spesiale Kommandant van Johannesburg benoem, maar hy kon sy kiesers verseker dat dit geen hindernis was nie. Hy het self eers doodseker gemaak dat hierdie benoeming nie in die pad van 'n verkiesing sou staan nie.¹⁰³

Aanvanklik het dit gelyk of die stryd tussen Viljoen en Geldenhuys beslis sou word. Een dag voordat die stembusse op 28 Junie sou oopmaak, het die De Rand Post berig dat Geldenhuys hom aan die verkiesing onttrek het, maar nie ten gunste van Viljoen nie.¹⁰⁴ Die enigste teenstander wat daardeur vir Viljoen oorgebly het, was C.J. Joubert, die voormalige Hoof van Mynwese.¹⁰⁵ De Meillon was nie weer 'n kandidaat nie, ongetwyfeld tot voldoening van die De Rand Post wat die hoop uitgespreek het dat De Meillon nie sou deelneem nie. Die motiveering was nie vleierend vir De Meillon nie: as hy verloor sou daar protes aangeteken word en as hy sou wen, sou daar 'n vloed van klagtes wees.¹⁰⁶

Die verkiesingstryd het sonder veel ophef verloop en die uitslag was voorspelbaar. Hierdie keer het Viljoen 'n wegholoorwinning behaal met 794 teen 22 stemme.¹⁰⁷ Eugène Marais het Ben Viljoen nie as politikus bewonder nie en kon hom gevolglik nie oor sy verkiesing verheug nie, maar hy het tog gereken dat "de heer Viljoen" in sekere opsigte bes moontlik 'n nuttige lid kon wees. Wat die wettigheid van die verkiesing betref, het hy wel 'n probleem gehad. Marais

100) Krugersdorp Standard, 4 Maart, 25 Maart en 22 April 1899.

101) TAB, SS 7703, R 4537/99 gevoeg by R 1989/99, brief, B.J. Viljoen, Somerset-Wes – Staatsekretaris, Pretoria, 23 Maart 1899.

102) De Rand Post, 13 Junie 1899.

103) TAB, SS 7703, R 3751/99 gevoeg by R 1989/99, aantekening op die minute.

104) De Rand Post, 27 Junie 1899.

105) E.L.P. Stals (red.), Afrikaners in die Goudstad I, p. 112.

106) De Rand Post, 16 Mei 1899.

107) SS 7852, R 7989/99 gevoeg by R 13739/98, Uitslag verkiesing op 28 tot 30 Junie 1899 te Johannesburg, Boksburg en Krugersdorp.

Marais het homself afgevra of Viljoen wel verkies mog word, omdat hy Spesiale Kommandant van Johannesburg was - of hy salaris daarvoor ontvang het of nie.¹⁰⁸

Hierdie beswaar is inderdaad ook offisieel ingedien. Die feit dat Viljoen geen salaris ontvang het nie, is as onwettig vermeld, aangesien die Eerste Volksraad besluit het dat kommandante 'n salaris sou ontvang en sodanige amptenare geen ander betrekking mog beklee nie.¹⁰⁹ Die latere besluit om Viljoen sonder salaris aan te stel en hom toe te laat om aan die verkiesing deel te neem, sou op grond daarvan ongeldig wees.¹¹⁰ Die protes is egter met goeie gronde van die hand gewys. In die regstelsel van die ZAR het die reël gegeld dat die laaste Volksraadsbesluit geldig was, vroeëre besluite wat daarmee in stryd mog wees, is outomaties deur 'n latere besluit herroep.

Nadat 'n paar administratiewe oneffenhede uit die weg geruim is, was die pad eindelijk oop vir Ben Viljoen om as Volksraadslid ingesweer te word. Die inswearing het op 12 Julie 1899 plaasgevind.¹¹¹ Dit was ongetwyfeld 'n groot dag vir Ben Viljoen en sy familie. Net voordat hulle die tiende herdenking van hul aankoms in Transvaal kon vier, het die oudste seun sy weg gebaan tot by die vlak van publieke erkenning en gesag. Dit sou hierdie hegte familie besluit met trots vervul het.

Hoewel 'n opposisiekoerant soos Land en Volk Viljoen as 'n manteldraaier voorgestel het, is daar ook tydgenootlike en latere erkenning dat Viljoen hom in sy kort loopbaan as Volksraadslid meer aan die kant van die Progressiewes geskaar het as wat hy 'n volgeling van Kruger was.¹¹² Hy het ooglopend gepoog om sy verkiesingsbeloftes na te kom en het onreg en onreëlmatighede bestry - of dit nou van die kant van die Regering gekom het of van die leier van die Progressiewes, R.K. Loveday, met wie hy ook swaarde gekruis het.¹¹³ Hierdie opmerkings is in ooreenstemming met die offisiële notule van die Tweede Volksraad. Daaruit blyk dit dat Viljoen hom met oortuiging aan sy werk as Volksraadslid gewy het. Sy nuwelings toespraak op 13 Julie 1899 het gehandel oor paaie, die aanvaarding van tenders en die uitgee van kontrakte; en die volgende dag het hy vir die stigting van 'n instituut vir rekenmeesters en ouditeurs gepleit.¹¹⁴ Op 17 Julie het Viljoen versoek dat 'n ondersoekkommissie aangestel moes word

108) Land en Volk, 4 Julie 1899.

109) ZAR 19, Notule Eerste Volksraad 1898, art. 1474, 27 Oktober 1898.

110) TAB, SS 7703, R 9644/99 gevoeg by R 1989/99, Protes teen die verkiesing van B.J. Viljoen.

111) De Rand Post, 14 Julie 1899.

112) Krugersdorp Standard, 10 Desember 1898; De Volkstem, 19 Januarie 1917; C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 780.

113) F. Rompel, Heroes of the Boer war, p. 150.

114) ZAR 22, Notule Tweede Volksraad 1899, art. 449 en 502.

om ondersoek in te stel na die uitgifte van erwe in Johannesburg en Krugersdorp. Met die voorstel was Viljoen egter buite die orde en moes hy sy mosie terugtrek.¹¹⁵ Op 20 Julie het hy gekla dat kosbare grond aan die Wanderers Club afgestaan is, terwyl hierdie klub sy vergaderruimte aan die vyande van die Regering beskikbaar stel en vergaderings van voorstanders van die onafhanklikheid wegweer.¹¹⁶

Viljoen se belofte dat hy na die lot van die armes sou omsien, het hy op 20 Julie opgevolg toe hy beswaar gemaak het dat grond waar arm mense jare lank al stene gemaak het, vir industrie bestem is. In dieselfde toespraak het hy versoek dat daar 'n einde gemaak moet word aan die deurmekaarwonery van blankes en gekleurdes. Hy het die genoegdoening gehad om saam met J.W. Erasmus en F. Boshoff in 'n kommissie van ondersoek benoem te word.¹¹⁷

Viljoen het in sy amp as Volksraadslid met skerpsinnige opmerkings voor die dag gekom. Op 31 Julie 1899 het 'n memorie ter sprake gekom waarin gevra is om geen kontrole op stoommasjiene in die buitedistrikte toe te pas nie, aangesien dit hoë koste vir die betrokke persone meegebring het. Raadslid Viljoen het in die debat opgemerk dat in die memorie gevra is om met twee mate te meet: inspeksie in die dorpe maar nie in die distrikte nie. Indien die bewoners van die buitedistrikte genoeg geld gehad het om 'n dorsmasjien te koop – so het Viljoen betoog – dan kon hulle ook die koste van die inspeksie dra.¹¹⁸

In Augustus 1899, tydens 'n debat oor die paskantoor in Johannesburg, het Viljoen weer 'n slag sy ou teenstander De Meillon op die lyf geloop. Viljoen het die Raad vertel dat die hoof van die paskantoor besware ingedien het teen die verplasing van die kantoor. Maar daar was 'n sakie "tussen hem en meneer De Meillon, zooals daar gewoonlik iets was tussen meneer De Meillon en andere mensen".¹¹⁹

Ben Viljoen het sy werk as lid van die Tweede Volksraad ywerig aangepak en daarmee bewys dat hy nie net die ambisie gehad het om hierdie openbare amp te bekleed nie, maar ook daarna gestreef het om sy land en volk sinvol te dien. Die kort tydjie wat verloop het tussen Viljoen se inswering en die uitbreek van die oorlog het dit vir hom onmoontlik gemaak om homself in hierdie hoedanigheid finaal te bewys. Daar is wel aanduidings van erkenning vir sy werk. Op 19 September 1899 is hy genooi om as eregas 'n feestelike byeenkoms van die NZASM-

115) ZAR 22, Notule Tweede Volksraad 1899, art. 505 en 506.

116) Ibid., art. 541.

117) Ibid., art. 543.

118) ZAR 22, Notule Tweede Volksraad 1899, art. 632.

119) Ibid., art. 711.

vereniging "Het Drijf wiel" op die 22ste by te woon.¹²⁰ Dit is ironies dat Viljoen se politieke loopbaan (wat sterk anti-Hollands begin het en waartydens hy so dikwels kritiek op die NZASM gelewer het) met hierdie feestelike byeenkoms afgesluit is, enkele dae voor sy vertrek na die Natalse grens. Boonop is die fees in die saal van die Wanderers Club gehou, dié klub waarteen Viljoen twee maande vantevore so sterk kapsie gemaak het.

120) TAB, Archives of the Colonial Secretary Transvaal 1901-1910, CS 1097, Private documents ZAR received from Army 1900-1902, brief, L.T. Dee, Johannesburg - B.J. Viljoen, Tweede Volksraad, 19 September 1899.

Hoofstuk IV

DIE VELDKORNET

Ben Viljoen se bekendheid is in die eerste plek toe te skryf aan sy aandeel in die Tweede Anglo-Boereoorlog. Maar sy militêre aktiwiteite het baie vroeër as 1899 begin. In hierdie opsig was Viljoen geen uitsondering nie. Al die manlike inwoners van die ZAR kon van die ouderdom van sestien jaar af vir kommandodiens opgeroep word¹ en as gevolg van 'n reeks oorloë met die onderskeie swart stamme het baie inwoners al op jeugdige leeftyd militêre ervaring en vaardigheid opgedoen. Ben Viljoen se jeugjare aan die Kaapse oosgrens en in die Transkei was ook vol gevare en in hierdie opsig het sy agtergrond nie verskil van dié van sy tydgenote in die ZAR nie. Viljoen was 'n bekwame skut en het verskeie pryse tydens skietwedstryde gewen.²

Daar was tog 'n verskil tussen Viljoen en baie van sy medeburgers. Vir hom was die deelname aan kommando-aktiwiteite meer as net 'n burgerlike verpligting - militêre sake was sy besondere belangstelling. Hy was lief vir die betowering van die uniform en die paradegrond.³ Dit blyk ook duidelik uit sy oorlogsherinneringe waarin hy verskeie kere verwys na die uitreiking van militêre onderskeidings - en veral die Victoria Cross deur die Britte.⁴ Dit laat die leser selfs vermoed dat daar 'n mate van jaloesie in opgesluit is.

Belangriker is dat Viljoen hom ook in die krygsteorie verdiep het. Op hierdie gebied het hy in sy joernalistieke werk en in sy boeke 'n aantal treffende opmerkings gemaak. In 'n hoofartikel het Viljoen die gebruik van artillerie beoordeel en sy twyfel uitgespreek oor die effek wat 'n bombardement op 'n vyand sou hê wat daarop voorbereid was. Met voorbeelde van swaar beskietings sonder noemenswaardige resultate uit die Frans-Duitse Oorlog van 1870-1871 het hy sy stelling verdedig. Volgens Viljoen was die man met sy Mauser baie doeltreffender en deurslaggewend vir die verloop van die geveg.⁵ Hoewel hy sy gedagtes nooit wetenskaplik geformuleer het nie, het hy wel getoon dat hy oor 'n natuurlike aanvoeling en gesonde oordeel beskik het.

Die gesonde oordeel het ook deurgeskemer in dié hoofstukke van sy boeke waarin hy besondere aandag aan militêre aangeleenthede gegee het. Aan die Nederlandstalige uitgawe van sy herinneringe is 'n aantal hoofstukkies toegevoeg waarin hy aspekte van die lewe op kommando en die metode van oorlogvoering bespreek het. Daarin is beskryf: probleme rondom kos en klere vir die kommando's, hoe

1) Wet 2 van 1896, art. 23.

2) Ons Volk, 27 Maart 1897.

3) F. Rempel, Heroes of the Boer War, p. 150.

4) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 62, 161, 183, 212, 231.

5) Ons Volk, 1 Mei 1897.

om treine op te blaas, 'n vergelyking tussen die Britse soldaat en die burger as krygsman, die Boere-offisier, die burger op kommando, 'n evaluering van die wapens wat gedurende die oorlog gebruik is, probleme betreffende die gebruik van die wit vlag en die rooikruisteken en ten slotte 'n hoofstuk met Viljoen se kommentaar oor spesifieke gebeurtenisse tydens die oorlog waar die Boere oorwinnings deur hul vingers laat glip het as gevolg van die swak beleid van bevelhebbers. Die laaste drie onderwerpe is nie in die Engelse uitgawe gedek nie.⁶

Hoewel daar in hierdie hoofstukkies met gesag en onverwagse insig oor sekere aspekte van oorlogvoering gepraat word, het die inhoud tog sterk betrekking op die oorlog wat nog maar pas verloor is. Daar kan 'n neiging bespeur word om verskoning te maak en beskuldigings rond te swaai. Party van sy insigte het Viljoen later in Amerika verder verwerk en gepubliseer. In een van sy boeke het hy bespiegel oor die beste vegter van die toekoms. Eerstens het Viljoen gemeld dat 'n land se militêre tradisie en die geografie van die gevegsterrein die antwoord sou beïnvloed. Hy het verder goeie dissipline as 'n vereiste genoem, maar dit was vir hom baie belangrik dat dit met 'n goeie morele ingesteldheid gepaard moes gaan: 'n gedemoraliseerde leër stort in duie ondanks goeie dissipline. Wat taktiek betref was Viljoen van mening dat 'n poging om die teenstander se flank te oorvleuel en sy verbindingslyne te bedreig - hoewel gevaarlik - tog in 'n hoë mate effektief is. As vereistes vir 'n suksesvolle oorvleueling het hy spoed en doeltreffendheid genoem. Vandaar sy gevolgtrekking dat die bereide infanteris die soldaat van die toekoms sou wees. So 'n soldaat moes aan twee vereistes voldoen: hy moes 'n voortreflike ruiter sowel as 'n goeie skut wees. Die uitrusting moes ook die doel dien: lig en doeltreffend. Wat die rydier betref het Viljoen die ponie verkies vanweë sy groter uithouvermoë en die feit dat hy minder intensiewe versorging as die perd vereis.⁷

Afgesien van sy belangstelling in die krygsteorie en die persoonlike hunkering na die bekoring van die uniform, het Viljoen ook 'n romantiese beskouing van oorlogvoering gehad. Dit het verband gehou met die gees van die Romantiek met sy bewondering vir heldemoed en verheerliking van vaderlandsliefde. Viljoen het die gebeurtenisse tydens die oorlog gemeet aan sy maatstaf van 'n "gentleman's war". Sy held was Napoleon na wie hy graag verwys het en tydens sy eie ballingskap op St. Helena het hy geesdriftig 'n uitstappie na Napoleon se sterfhuus onderneem. Vir Viljoen was Napoleon 'n navolgenswaardige voorbeeld.

6) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 319 - 354; My reminiscences of the Anglo-Boer War, pp. 485 - 522.

7) B.J. Viljoen, An exiled General, pp. 32 - 38.

In die jare voor die uitbreek van die Tweede Anglo-Boereoorlog was Viljoen op verskeie terreine militêr aktief. In die eerste plek was daar sy rol in die Krugersdorpse Vrywilligerkorps en sy diens in Swaziland. Tydens hierdie periode was Viljoen ook 'n tyd lank veldkornet van wyk I in Krugersdorp en het in hierdie hoedanigheid aan die Mphephu-veldtog deelgeneem. Ten slotte moet aandag gegee word aan sy administratiewe werksaamhede as veldkornet van wyk I in Krugersdorp.

Die Eerste Volksraad het in 1894 besluit dat vrywilligerkorpse gevorm kon word.⁸ Hierdie korpse was bestem om sy lede se militêre vaardighede te verhoog en offisiere die kans te gee om hulle in taktiese en strategiese vraagstukke te verdiep. Die korpse het nie die mannekrag van die ZAR vergroot nie, want al sy lede sou in oorlogstyd tog gekommandeer word - maar die korpse kon wel die kwaliteit van die krygsmag verbeter.⁹

Nadat die moontlikheid deur die wet geskep is, is planne onmiddellik in Krugersdorp beraam om 'n korps te stig. Die korrespondent van Land en Volk het daarvoor berig. Dit het die redaksie waarskynlik goed te pas gekom dat hierdie berig teen die Regering gebruik kon word. Die korrespondent het gemeld dat die (Hollandse) amptenare alles onder hulle toesig wou hou. Omdat Krugersdorp in daardie stadium nog nie tot distrik verklaar was nie, sou die leiding van die korps in die hande kon kom van hulle wat "geen aanspraak moesten hebben op rechten van burgers."¹⁰

Eugène Marais het darem in dié opsig sy sin gekry dat die eerste poging tot oprigting van 'n vrywilligerkorps in Krugersdorp misluk het. Maar in Januarie 1896 is die stigting van 'n korps vinnig afgehandel, waarskynlik as gevolg van die Jameson-inval. Op 20 Januarie is die stigtingsvergadering gehou. Luit. S.J. Eloff het die woord gevoer en die verskil tussen 'n artillerie- en 'n kavalleriekorps verduidelik. 'n Bestuur is vervolgens gekies met veldkornet J.C. Bodenstein as voorsitter en B.J. Viljoen as sekretaris. Die vergadering het besluit om 'n veldartilleriekorps te stig, aangesien voetgangers dan ook gebruik sou kon word. Bodenstein is tot kommandant verkies, W. van Klonowski tot kaptein, dr. M. Mehliß tot dokter-majoor en Viljoen tot luitenant-kwartiermeester. 'n Kommissie is benoem om met die Kommandant-generaal te onderhandel en oefentye is gereël; met as eerste oefentyd die eersvolgende Saterdag. Die ledetal was omtrent 80.¹¹

8) Wet 17 van 1894, "Regelende de oprichting van Vrijwilligers-korpsen".

9) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 I, p. 61.

10) Land en Volk, 13 September 1894.

11) Ons Volk, 25 Januarie 1896.

In dieselfde koerant waarin die verslag van die stigtingsvergadering verskyn het, is gemeld dat die Kommandant-generaal twee van die gebuite kanonne aan die vrywilligers toegesê het. Ongetwyfeld was dit kanonne wat van Jameson gebuit is. Later het geblyk dat hierdie berig onjuis was. Slegs die toekenning van een kanon vir die Krugersdorpse Vrywilligerkorps is deur die regering goedgekeur.¹² Dié berig sou wel teleurstelling veroorsaak het en dalk was dit die rede dat die vrywilligerkorps in dieselfde koerantberig vir die eerste keer 'n kavalleriekorps genoem is. Daar was ook sake waaroor geesdriftig berig kon word. Uniforms, bestaande uit 'n tuniek van blou serge en 'n broek van Bedford cord, is bestel.¹³ Vir Viljoen se koerant was die totstandkoming van die vrywilligerkorps ook voordelig. Die korps het besluit om Ons Volk as mondstuk te gebruik en tewens om die mededelings en oproepe by die kantoor van die Mynkommissaris aan te bring.¹⁴

In Maart 1896 is vasgestel dat die offisiere in werklikheid nog nie aangestel was nie. Moontlik was die verkiesing in Januarie nie wettig nie. Sake sou in April finaal gereël word.¹⁵ Daar was meer aspekte wat aandag geverg het. Na vier maande het die lede die dril oefeninge minder getrou begin bywoon en die Regering se hulp en steun was ook maar skraap. Die lede het nog steeds geen karabyne en patrone ontvang nie. Die gees was tog nog goed en op die vergadering is besluit om die vrywilligerkorps met 'n musiekkorps uit te brei.¹⁶ Deur middel van 'n advertensie is vrywilligers gevra om hul name by die Luitenant-kwartiermeester by die kantoor van Ons Volk in te dien.¹⁷

Dit is nie duidelik hoe die leiding van die korps gewissel het nie. Uit die verslag van die beëdiging van die offisiere en lede in Augustus 1896 blyk dit dat J.A. Burger kommandant van die korps was. Al neëntig lede het in hul nuwe uniforms en met die musiekkorps heel voor, na die Paardekraalmonument gemarsjeer. Daar het 'n baie plegtige eedaflegging onder leiding van ds. Becker plaasgevind.¹⁸ Kort daarna is Viljoen tot kaptein bevorder. H.C. Viljoen meld dat Ben Viljoen op 13 Oktober 1896 tot kaptein verkies is, die berig van sy verkiesing wat aan die Kommandant-generaal gerig is, is 15 Oktober gedateer.¹⁹

12) Ons Volk, 8 Februarie 1896.

13) Ibid., 1 Februarie 1896.

14) Ibid., 8 Februarie 1896.

15) Ibid., 14 Maart 1896.

16) Ibid., 25 April 1896.

17) Ibid., 9 Mei 1896.

18) Ibid., 22 Augustus 1896.

19) H.C. Viljoen, Die lewe en werk van Benjamin Johannes Viljoen gedurende die periode 1890-1900, p. 5. In die gegewens in hierdie bron kom 'n aantal onnouvekeurighede voor betreffende die stigtingsdatum, die getal lede, die aantal kanonne, en die tydstop van oprigting van 'n musiekkorps. TAB, KG 198, CR 6842/96, brief, Kmdt. Vrywilligerkorps - Kmdt.genl., 15 Okt. 1896.

Dit is opvallend dat Ons Volk van 24 Oktober 1896 wel 'n berig oor die vrywilligerkorps geplaas het, maar dat daar geen melding van kaptein Viljoen gemaak is nie.

Dit wil voorkom of die korps se sake in die begin van 1897 nog vlot verloop het. Daar is gereeld geoefen en ook in die openbaar opgetree. By die geleentheid van die inswering van nuwe lede in Florida het veertig man saam met die musiekkorps opgetree. 'n Aantal Britsgesinde Johannesburgers het die voorstelling probeer verongeluk deur op die lede van die korps te skel, beledigings teen die volkslied en die Staatspresident te uiter en "Rule Britannia" te sing.²⁰

Daar was 'n paar probleme rondom die bestaan en funksionering van die vrywilligerkorpse. Om dié rede het die Regering besluit om 'n kommissie aan te stel wat reëls vir die korpse moes opstel. Viljoen was verheug oor die besluit, al het hy dit betreur dat geen lid van die platteland in die kommissie gedien het nie.²¹ Sou hy dalk aan homself as 'n moontlike lid gedink het?

En toe was daar onverwags probleme oor Ben Viljoen se posisie in die korps. Op 18 Mei is sy herverkiesing as kaptein nog wel bekend gemaak,²² maar kort daarna het hy sy ontslag geneem. 'n Aantal nommers van Ons Volk ontbreek ongelukkig waarin daar ongetwyfeld iets oor die oorsaak van sy ontslag sou gestaan het. Die eerste berig oor die probleme meld slegs dat offisiere en manskappe van die korps nie daarin kon slaag om kaptein Viljoen daartoe te beweeg om sy ontslag terug te trek nie.²³ Die oplossing van die raaisel kan wees dat daar probleme ontstaan het na aanleiding van Viljoen se bekendmaking dat manskappe wat die dril oefeninge nie bywoon nie met 2/6 beboet sal word en dat oneervolle ontslag na drie keer se afwesigheid sonder verlof sal volg.²⁴ Dit was inderdaad 'n taamlike kras maatregel waarby in berekening gebring moet word dat die manskappe geen vergoeding vir hul dienste ontvang het nie en selfs 'n lidmaatskapsfooi aan die bestuur van die korps moes betaal. Wapens en ammunisie is deur die owerheid voorsien en lede het jaarliks 'n kontanttoelaag ontvang vir die aankoop en onderhoud van hulle uniforms en toerusting.²⁵ Hierdie moontlike oplossing word deur 'n hoofartikel in die koerant gesteun wat berig dat kaptein Viljoen sy bedanking teruggetrek het op aandrang van die manskappe. In die hoofartikel het redakteur Viljoen 'n fel aanval op dié lede van die vrywilliger-

20) Ons Volk, 3 April 1897.

21) Ibid., 1 Mei 1897.

22) Ibid., 18 Mei 1897.

23) Ibid., 21 Julie 1897.

24) Ibid., 16 Junie 1897.

25) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 I, p. 61.

korps gedoen wat slegs vir die vertoon aangesluit het. Die skrywer het daarvoor gepleit dat die manskappe sò toegewyd sal oefen dat hulle gehard sal wees vir die lewe en oorlog in die veld.²⁶ Gesien die toestande tydens die Tweede Anglo-Boereoorlog het Viljoen hier iets beetgehad. Dat hy deur sy ontslag die korps tot 'n fermer optrede beweeg het, kan ook die agtergrond wees van 'n berig wat deur Viljoen as kaptein onderteken is en wat lui dat manskap G.M. Ferreira oneervol uit die Krugersdorpse Vrywilligerkorps ontslaan is.²⁷

Daar was darem ook aangenamer sake om te vermeld. Op Saterdag 4 en Sondag 5 September 1897 het 'n baie geslaagde wapenskou onder leiding van Ben Viljoen plaasgevind.²⁸ Moontlik was dit 'n vooroefening ter geleentheid van die besoek van staatspresident Kruger op 25 September. By dié geleentheid het die korps die erewag gevorm onder leiding van Viljoen. Viljoen het ook die voorreg gesmaak om namens die burgers die verwelkomingsadres aan die President te oorhandig.²⁹

Die jaar 1897 het nie op 'n hoë noot afgesluit nie. In November het die Krugersdorpse korps 'n vriendskaplike oefening en demonstrasie saam met die Johannesburgse vrywilligers gehou. Viljoen het met neëntig man na Braamfontein gegaan waar vyftig man uit Johannesburg by hulle geledere gevoeg is om die getalle van die twee partye te balanseer. Maar die oefening het nie vlot verloop nie. Daar was verkeerde gewere, verkeerde ammunisie en ongelukke as gevolg van mis en duisternis. Daar was selfs 'n paar gewondes. Kommandant Viljoen was glad nie tevrede nie.³⁰ Wanneer Viljoen tot kommandant bevorder is, kon helaas nie vasgestel word nie.

Gedurende 1897 is 'n poging aangewend om 'n tweede vrywilligerkorps in Krugersdorp op te rig. Op 15 April het J.P. van den Heever en 34 medeondertekenaars so 'n versoek aan die Regering gerig. Die rede wat hulle vir hul versoek aanvoer het, was dat hulle nie in staat was om die oefeninge van die Krugersdorpse Vrywilligerkorps by te woon nie. Die versoek is afgewys omdat daar nie twee vrywilligerkorps in een distrik gevorm kon word nie.³¹

Gesien die probleme wat Viljoen in dié tyd binne die Krugersdorpse Vrywilligerkorps ondervind het, bestaan die moontlikheid dat 'n persoonlike konflik verskuil gelê het agter die poging tot oprigting van 'n tweede korps. Die ge-

26) Ons Volk, 4 Augustus 1897.

27) Ibid., 1 September 1897.

28) The Roodepoort Mail, Florida and Maraisburg News, 8 September 1897.

29) Ibid., 29 September 1897.

30) Ibid., 17 November 1897.

31) TAB, Argief Landdros Krugersdorp, band 2, Minuteregister Landdros Krugersdorp, Maart 1896 - November 1898, nrs. 587, 596, 650 en 696.

wens oor hierdie aangeleentheid is egter skaars. Van den Heever en sy makkers was nie gelukkig oor die afwysing van hul versoek nie en het by die Uitvoerende Raad geappelleer. Die motief wat hulle aangevoer het, was dat hulle reeds uniforms bestel het. Die Uitvoerende Raad het egter die Kommandant-generaal se besluit gehandhaaf.³²

Op 8 Julie 1896 het Viljoen die begeerde openbare funksie van veldkornet verkry.³³ Normaalweg is veldkornette en kommandante deur die burgers gekies, maar in streke waar nog geen plaaslike bestuur in die vorm van distrikte gereël is nie, het die Eerste Volksraad hierdie amptenare benoem. Die Krugersdorpse Delwerye, wat ook bekend gestaan het as wyk 1 van Krugersdorp, was sò 'n gebied wat regstreeks onder die gesag van die Regering gestaan het. Daar was 'n myn-kommissaris wat die Regering verteenwoordig het en as opvolger van J.C. Bodenstein is Viljoen daar tot veldkornet benoem. Ons Volk was baie ingenome met hierdie aanstelling, al het die redakteur nie oor die benoeming van Viljoen gepraat nie, maar oor die eer wat Klein Joggom te beurt geval het.³⁴ Wyk 2 en 3 het die distrik Krugersdorp gevorm waar die burgers self hul offisiere gekies het. Daar is vroeër die jaar 'n verkiesing vir veldkornette gehou.³⁵

Wyk 1 het 'n groot gebied omvat. Roodepoort, Florida en Maraisburg was deel daarvan en dit het ses uur te perd geduur om van die een grens tot die ander te beweeg. Dit is dus te verstane dat Viljoen kapsie aangeteken het teen die Eerste Volksraad se besluit om, na die dood van sy assistent-veldkornet te Roodepoort, dié pos te skrap.³⁶

Viljoen het voortdurend administratiewe probleme ondervind. Die probleme was hoofsaaklik die gevolg van trae en omslagtige administrasie enersyds en andersyds Viljoen se eiegeregtige wyse van optrede. So het hy tot twee keer toe opdrag aan die Magasynmeester in Krugersdorp gegee om gewere en ammunisie uit te reik. Viljoen was nie daartoe geregtig nie – slegs die Landdros kon dergelyke opdragte gee. As Veldkornet van Wyk I het Viljoen onder die Mynkommissaris se gesag opgetree en hierdie amptenaar het 'n gesagsgeskil met die Landdros gehad. Die gevolg was dat Viljoen naderhand mooi moes verduidelik waarvoor hy die goedere gebruik het wat hy van die Magasynmeester verkry het.³⁷

32) TAB, SS 6423, R 6909/97 waarby opgeneem R 2066/97, versoek tot oprigting van 'n vrywilligerkorps in Krugersdorp-distrik.

33) TAB, KG 1029, Register van kommandante, veldkornette en assistent-veldkornette, p. 174, CR 4933/96, R 8280/96.

34) Ons Volk, 25 Julie 1896.

35) Ibid., 8 Februarie 1896.

36) TAB, Argief Landdros Krugersdorp, band 85, brief, B.J. Viljoen – Staatsekretaris, 28 Desember 1896.

37) TAB, Argief Landdros Krugersdorp, band 2, Minuteregister Landdros Krugersdorp, Maart 1896 – November 1898, nrs. 700, 724 en 730.

Viljoen se tweeledige funksie van Kommandant van die Vrywilligerkorps en Veldkornet het soms die geleentheid vir administratiewe kortpaaie geskep waar dit nie geoorloof was nie. In 1898 het hy in sy hoedanigheid as Veldkornet aan die Kommandant-generaal verslag gedoen dat hy vyftig gewere aan die Krugersdorpse Vrywilligerkorps geleen het omdat hulle 'n tekort ervaar het. In antwoord daarop het die kantoor van die Kommandant-generaal dit aan hom voorgehou dat die korps heeltemal voldoende met wapens toegerus was. Viljoen is versoek om die tekort toe te lig. Hy kon nie dadelik aan die versoek voldoen nie, aangesien hy in Swaziland diens gedoen het. Eers op 15 Oktober het die verduideliking gekom: manskappe wat by die korps aansluit moes hul eie gewere by die Veldkornet inlewer. Wanneer hulle uit die korps getree het, het hulle die gewere wat hulle daar ontvang het, gehou om nie as burgers ongewapen te wees nie. Hierdie mooi klinkende, maar swak verduideliking het die Kommandant-generaal maar aanvaar vir wat dit werd was, aangesien alle vrywilligerkorpse op 31 Desember 1898 opgehef sou word.³⁸

Hoewel die vrywilligerkorpse eerstens gestig is om geleentheid tot militêre oefening te bied en hulle nie vir diens te velde bestem was nie, het die Krugersdorpse Vrywilligerkorps in 1898 in Swaziland as 'n selfstandige eenheid van die krygsmag opgetree. Swaziland is ingevolge die Derde Swazilandse Konvensie van 1894 onder die bestuur van die ZAR geplaas.³⁹ In April 1898 is die indoe-na Mbhabha Sibandze in die koninklike kraal Zombodze vermoor. Die Swazikoning Bhunu is deur die regering van die ZAR van medepligtigheid verdink.⁴⁰ Hy is gedagvaar maar het die land verlaat en toevlug onder Britse beskerming in Natal gesoek. Hierdie gang van sake het uiteraard baie onrus in Swaziland veroorsaak. Daar het 'n plofbare situasie ontstaan, want die optrede teen Bhunu was nie die enigste probleem nie. Die runderpes van die neëntigerjare het die bevolking swaar getref en daar was ontevredenheid oor die Derde Swazilandse Konvensie.⁴¹ Om die orde te bewaar het die regering van die ZAR besluit om kommando's na Swaziland te stuur om die polisie daar by te staan.

As joernalis was Ben Viljoen uiteraard op die hoogte van gebeure en hy het sy dienste aan die Kommandant-generaal beskikbaar gestel. Op 4 Junie 1898 herhaal hy die aanbod namens die Krugersdorpse Vrywilligerkorps. Die korps was gereed om binne 24 uur met 100 of desnoods 150 man na Swaziland te vertrek. Genl. Joubert het Viljoen daarna per telegram in kennis gestel dat sy aanbod van 150 man aanvaar is. Viljoen moes dadelik heimlik voorbereidings tref en na

38) TAB, KG 295, CR 2888/98, minute betreffende 50 gewere deur Veldkornet Wyk I distrik Krugersdorp uitgeleen aan die Krugersdorpse Vrywilligerkorps.

39) G.D. Scholtz, Die ontwikkeling van die politieke denke van die Afrikaner V, p. 492.

40) P. Warwick, Black people and the South African War 1899-1902, p. 104.

41) C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, pp. 30 - 31.

Pretoria kom vir oorleg. Viljoen het nie op hom laat wag nie en dadelik getelegrafeer dat hy dieselfde aand nog sou vertrek en vroeg die volgende dag sou aanmeld.⁴²

Die NZASM het reëlins getref vir die vervoer van die korps van Krugersdorp na Belfast op 13 Junie.⁴³ Verder sou die reis na Swaziland met waens en perde voortgesit word. Die reis het goed verloop soos Viljoen aan Joubert getelegrafeer het.⁴⁴ Viljoen het van die uitstekende telegraafverbinding gebruik gemaak om 'n sekere aangeleentheid uit te klaar. Een van sy manskappe het naamlik siek geword en is na Pretoria teruggestuur. Viljoen het die Kommandant-generaal gevra om dr. Max Mehliß as dokter na die korps te stuur. Die opgawe wat Viljoen aan die Kommandant-generaal se kantoor verskaf het, het dr. Mehliß se naam ingesluit,⁴⁵ maar hy het nie saam met die vrywilligers gereis nie. Waarskynlik het die Regering sy aanstelling nie goedgekeur nie, want in antwoord op Viljoen se versoek het hy berig gekry dat dr. Laxton van die artillerie aangewys is om ook die Krugersdorpers te versorg.⁴⁶ Viljoen het vermoedelik aanvaar dat dr. Mehliß vanweë finansiële oorwegings nie aangestel is nie, want in antwoord op die weiering het hy aangebied om die helfte van dr. Mehliß se toelaag te betaal.⁴⁷ Dit het niks aan die saak verander nie en Viljoen moes genoeg neem met die besluit. Selfs in sake van geringe belang het Viljoen dikwels met mening gepoog om sy eie planne deur te voer, maar wanneer hy nie in sy doel geslaag het nie, was hy dadelik weer die lojale medewerker.

Die reis van Belfast na Swaziland het 'n verdere tien dae geduur.⁴⁸ By Bremersdorp het die ZAR-krygsmag 'n aantal forte opgerig. Hulle het bestaan uit 'n wal van sooie met slote rondom, doringdraad by die ingang en 'n maxim vir die beveiliging van die fort.⁴⁹ Vanuit die Krugersdorpers se eie fort,

-
- 42) TAB, KG 293, R 2562/98, brief, B.J. Viljoen, Krugersdorp - Kmdt.genl., Pretoria, 4 Junie 1898; telegram, Kmdt.genl., Pretoria - Kommandant Vrywilligers, Krugersdorp, 8 Junie 1898; CR 259, telegram, Kommandant Vrywilligers, Krugersdorp - Kmdt.genl., Pretoria, 8 Junie 1898.
- 43) TAB, KG 294, CR 2720/98, brief, NZASM, Pretoria - Kmdt.genl., Pretoria, 11 Junie 1898.
- 44) TAB, KG 295, CR 2793/98, telegram, Kmdt. Viljoen, Belfaststasie - Kmdt.genl., Pretoria, 14 Junie 1898.
- 45) TAB, KG 293, CR 2535/98, "Lijst van namen van officieren O.O. en manschappen (sic.) Krugersdorps Vrijwilliger Corps". Uit hierdie lys blyk dit dat Ben se drie broers hulle as manskappe onder die vrywilligers bevind het.
- 46) TAB, KG 295, CR 2793/98, telegram, Kmdt.genl., Pretoria - Kmdt. Viljoen, Belfast, 14 Junie 1898.
- 47) TAB, KG 295, CR 2816/98, telegram, Kmdt. Viljoen, Belfaststasie - Kmdt.genl., Pretoria, 14 Junie 1898.
- 48) TAB, KG 298, CR 3180/98, gevoeg by CR 3161/98, telegram, Kmdt. Viljoen, Bremersdorp - Kmdt.genl., Pretoria, 27 Junie 1898.
- 49) De Rand Post, 15 Julie 1898.

Fort Viljoen, het kmdt. Viljoen volledig verslag gedoen van die getalsterkte van sy korps. Daar was 155 man, 100 te perd en 55 te voet. 'n Vergelyking van hierdie lys met die vroeëre opgawe wat nog in Krugersdorp opgestel is, toon aan dat daar in die offisierkorps nogal heelwat wysigings voorgekom het. Dit is nie duidelik wat die oorsaak van die veranderings was nie, maar dit is wel opvallend dat twee broers van Ben Viljoen bevorder is: C.A. Viljoen was nou 2de luitenant en broer Wynand sersant.⁵⁰ Die kamp was goed georganiseer toe die Kommandant-generaal die kommando's in Swaziland besoek het. Genl. Joubert is deur vyftig ruiters van die Krugersdorpse Vrywilligerkorps verwelkom, ongetwyfeld onder bevel van kmdt. Viljoen.⁵¹

Die omstandighede waaronder diens in Swaziland verrig is, was nie altyd maklik nie. In Junie was daar berigte van klagtes oor die kos en 'n broodtekort.⁵² Dat daar probleme met die kos was, is bevestig deur 'n versoek van die Spesiale Kommissaris in Bremersdorp om toestemming te verkry vir die aankoop van ingevoerde groente. Die versoek is toegestaan met die vermaning dat slegs die uiters noodsaaklike aankoop moet word - op 'n spaarsame en ekonomiese wyse.⁵³

Afgesien van kos was daar ook probleme met wapens. Viljoen het sewe Mausergewere aankoop. Dit wil voorkom of dit 'n private aankoop was, anders sou hy die wapens uit 'n regeringsmagasyn ontvang het. Vir die gebruik van hierdie gewere het hy Mauserpatrone en 'n geweernaald aangevra. In sy skriftelike antwoord het die Kommandant-generaal hom meegedeel dat geen geweernaalde beskikbaar was nie en dat Viljoen Mauserpatrone in Piet Retief kon bekom, maar hy moes wel kontant daarvoor betaal.⁵⁴

Daar was dikwels probleme ten opsigte van die betaling van rekeninge. Op 1 September 1898 is toestemming aan Viljoen verleen vir die aankoop van stewels en 150 uniforms vir die Krugersdorpse Vrywilligerkorps. Toe die firma Macloskie en Te Water in Krugersdorp die rekening indien, het die Ouditeur-generaal dit nie betaal nie aangesien die begrote bedrag vir die Krugersdorpse Vrywilligerkorps reeds bestee was. Die leweransiers moes nogal vir hul £900 wag, want eers nadat die Uitvoerende Raad vir die betaling magtiging verleen

50) TAB, KG 298, CR 3400/98, gevoeg by CR 3206/98, brief, Kmdt. B.J.Viljoen, Fort Viljoen Bremersdorp - Kmdt.genl., Pretoria, 3 Julie 1898.

51) Pretoria News, 21 September 1898.

52) Land en Volk, 29 Junie 1898.

53) TAB, KG 300, CR 3666/98, telegram, Spes.Kom., Bremersdorp - Kmdt.genl., Pretoria, 29 Julie 1898; telegram, Kmdt.genl., Pretoria - Spes.Kom., Bremersdorp, 30 Julie 1898.

54) TAB, KG 300, CR 3625/98, telegram, Kmdt. Viljoen, Bremersdorp - Kmdt.genl., Pretoria, 26 Julie 1898; brief, Kmdt.genl., Pretoria - Kmdt. Viljoen, Bremersdorp, 27 Julie 1898.

het, is die rekening vereffen - maar toe was dit reeds 1899.⁵⁵

Einde September 1898 is alles in gereedheid gebring vir die terugkeer na Krugersdorp. Die saak teen Bhunu was afgehandel en die aanwesigheid van 'n spesiale polisiemag was nie langer noodsaaklik nie. Die feit dat een van hul lede op beskuldiging van diefstal gearresteer is,⁵⁶ het die Krugersdorpse Vrywilligerkorps se gees gedemp.

Die manskappe uit Krugersdorp is nie veel blaaskans gegun nie. Die onrus in Swaziland was nou wel iets van die verlede, maar in die Soutpansberge het nuwe probleme opgeduik. Hier het Mphephu die mag oor die Vendavolk gegryp. Hy het geweier om belasting aan die Regering te betaal en homself bewapen.⁵⁷ Pogings om sake sonder 'n oorlog te besleg, het misluk. Genl. Joubert het na die noorde getrek en toe 'n strafekspedisie noodsaaklik blyk te wees, is op 19 Oktober besluit om die Regering te vra om nog twee- tot drieduisend man op te roep, onder meer uit die distrik Krugersdorp en Johannesburg.⁵⁸ Die Regering het ingestem en die nodige reëlins getref.

Die oproep is nie allerweë gunstig ontvang deur die manne van die vrywilligerkorpse wat nog maar pas uit Swaziland teruggekeer het nie. In Johannesburg het hulle die spesiale kommandant J. de Meillon meegedeel dat hulle wel bereid was om te gaan, maar dan as 'n selfstandige eenheid onder hul eie kommandant. De Meillon het verontwaardig op hierdie eis gereageer. Hy het geredeneer dat die Volksraad klaar besluit het om die vrywilligerkorpse op te hef en die manskappe moes maar net sy bevel volg.⁵⁹ In Krugersdorp was daar ook ontevredenheid en talle navrae is deur die kantoor van die Kommandant-generaal ontvang. Hy het berig ontvang dat elke dienspligtige burger gekommandeer kon word. Die wet het duidelik aangegee wie vrygestel kon word en daarin is geen melding van lede van vrywilligerkorpse gemaak nie.⁶⁰

Tog wil dit voorkom of dit nie soseer die kort ruskans was wat die manne die meeste gehinder het nie. Uit die kommandeerlyste blyk dit dat daar maar min verskonings aangegee en min onwilliges was.⁶¹ Die vraag wie in bevel van die kommando sou wees, het 'n veel groter probleem opgelewer. Kmdt. De Meillon,

55) TAB, UR 17, notule vergadering 17 Januarie 1899.

56) Pretoria News, 21 September 1898.

57) D.W. Krüger en C.J. Beyers (reds.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek III, p. 656.

58) TAB, KG 654, krygsraadnotule 19 Oktober 1898, p. 2.

59) De Rand Post, 25 Oktober 1898.

60) TAB, KG 667, telegram, Kmdt.genl., Pretoria - Wnd. kmdt. Vrywilligerkorps, Krugersdorp, 28 Oktober 1898.

61) TAB, KG 673, kommandeerlyste burgers Krugersdorp.

wat volgens Land en Volk "onder begunstiging en aanstelling van president Kruger, de eer (heeft) Commandant te zijn van Johannesburg", het baie outoritêr opgetree.⁶² De Meillon - as Spesiale Kommandant van die Witwatersrandse Goudvelde - het Ben Viljoen ook gekommandeer. Soos die Johannesburgse vrywilligers, was Viljoen en sy mense ook nie geneë om onder De Meillon te dien nie. Maar, anders as hulle, het die Krugersdorpse veldkornetskap die daad by die woord gevoeg en op eie stoom na die noorde gereis. Op 25 Oktober is 'n groot hoeveelheid goedere deur die NZASM vervoer en op 29 Oktober is honderd treinkaartjies aan Ben Viljoen se veldkornetskap uitgereik.⁶³

Hierdie optrede van Viljoen was nie so eiesinnig as wat dit op die oog af lyk nie. Daar was talle onbeantwoorde vrae betreffende die verantwoordelikhede en die bevelstruktuur. Vroeër al het daar probleme opgeduik oor die vraag of die wyk Krugersdorpse Delwerye onder die kommandant van die distrik Krugersdorp of onder die kommandant van die Witwatersrandse Goudvelde geressorteer het. In die eerste geval sou vk. Viljoen kmdt. F.J. Potgieter se ondergeskikte wees; in die tweede geval sou hy kmdt. De Meillon as sy meerdere moes erken. Hierdie vraag is reeds in 1897 aan die die Regering voorgelê maar geen duidelike antwoord is daarop ontvang nie.⁶⁴ Moontlik was genl. Joubert ook van hierdie probleem bewus, want die selfstandige optrede van Ben Viljoen het 'n mate van erkenning van die Kommandant-generaal gekry. Op 28 Oktober het laasgenoemde Viljoen in kennis gestel van 'n algemene bevel dat elke afdeling, hetsy veldkornetskap of kommandantskap, so spoedig moontlik na die hooflaer op Rietvlei moes kom.⁶⁵

Kmdt. De Meillon het die selfstandige optrede van sy ondergeskikte nie aanvaar nie en 'n amptelike klag by genl. Joubert ingedien. In 'n brief het hy verklaar dat hy vk. Viljoen ooreenkomstig die krygswet met honderd man gekommandeer het. Viljoen het egter nagelaat om hom aan te meld of te rapporteer. Hy het op eie verantwoordelikheid vervoer gehuur en na die noorde gereis. De Meillon het op 1 November persoonlik opdragte aan Viljoen gegee, maar Viljoen het gesê dat hy hom nie sou gehoorsaam nie. Ooreenkomstig hierdie voorbeeld het die manne onder Viljoen se bevel die spot met De Meillon gedryf.⁶⁶

62) Land en Volk, 23 November 1898.

63) TAB, KG 677, CR 7329/98, "NZASM Staat van verzonden goedere voor rekening van het Gouvernement der Zuid-Afrikaansche Republiek over de maand October 1899".

64) TAB, Argief Landdros Krugersdorp, band 2, Minuteregister Maart 1896 - November 1898, nr. 806, CR 5127/97, Landdros Krugersdorp - Kmdt.genl., 28 Oktober 1897; nr. 42/98, CR 5127/97, Kmdt.genl. - Landdros Krugersdorp, 24 Januarie 1898.

65) TAB, KG 667, telegram, Kmdt.genl., Hooflaer - Vk. Viljoen, Pietersburg, 28 Oktober 1898.

66) TAB, KG 658, brief, Kmdt. De Meillon - Kmdt.genl., Hooflaer, 2 November 1898.

De Meillon het nie heeltemal ongelyk gehad nie. Die Kommandant-generaal het hom opdrag gegee om 300 man te kommandeer en vervoer na Noord-Transvaal te reël.⁶⁷ Viljoen het sonder twyfel eiegeregtig opgetree en was waarskynlik ook skuldig daaraan dat die swak verhouding amper ongevalle veroorsaak het. Nadat Viljoen by die hooflaer aangekom het, het hy 'n selfstandige laer getrek - skaars honderd meter van De Meillon en sy mense af. In dieselfde nag nog was daar 'n vals alarm wat heelwat skietery tot gevolg gehad het. Gelukkig was daar geen slagoffers nie, maar volgens genl. Joubert kon die laers van De Meillon en Viljoen mekaar vernietig het. Joubert het meer belang gehad by die stryd teen Mphephu as by die onenigheid tussen sy offisiere. Hy het vervolgens sy sekretaris in Pretoria opdrag gegee om die Regering te versoek om kmdt. De Meillon terug te roep, waarna hy die burgers van Johannesburg 'n tydelike kommandant sou laat kies.⁶⁸

Hierdie effektiewe, maar ietwat onelegante beplanning, is met oorleg uitgevoer. Op 3 November het Joubert 'n gesprek met De Meillon en Viljoen gevoer. Daar kon geen verslag van hierdie gesprek gevind word nie, maar Viljoen het tydens die gesprek in De Meillon se teenwoordigheid kennelik sy mening rondborstig uitgespreek, soos hy genl. Joubert die volgende dag daaraan Joubert herinner het.⁶⁹ Die Regering was bewus van De Meillon se weerbarstigheid. Staatspresident Kruger het self eendag kortweg 'n woordewisseling met De Meillon beëindig, toe laasgenoemde Ben Viljoen daarvan beskuldig het dat hy 'n mede-oprigter van die Nasionale Unie was. Hierdie optrede van die President het selfs die redakteur van Land en Volk daartoe gebring om Kruger te prys.⁷⁰ Die Regering was dan ook ten volle bereid om met Joubert saam te werk. Op 2 November, onmiddellik na die ontvangs van Joubert se telegram, het die Staatspresident aan die Kommandant-generaal gevra of hy van De Meillon sou kon afsien, aangesien die toestand in Johannesburg sy teenwoordigheid daar vereis het. Op 3 November is De Meillon deur die Staatsektaris teruggedroep, uiteraard met die voorbehoud dat die Kommandant-generaal geen beswaar het nie!⁷¹

Terwyl die andersins stramme administrasie hierdie aangeleentheid konfidentieel en vlot hanteer het, het Viljoen se manskappe die Kommandant-generaal op

67) TAB, KG 667, telegram, Kmdt.genl., Hooflaer - Kmdt. De Meillon, Johannesburg, 21 Oktober 1898.

68) TAB, KG 665, telegram, Kmdt.genl., Hooflaer - Sekr. Kmdt.genl., Pretoria, 3 November 1898.

69) TAB. KG 658, naskrif by brief, manskappe wyk 1 Krugersdorp - Kmdt.genl., 4 November 1898.

70) Land en Volk, 21 Januarie 1897.

71) TAB, KG 658, telegram, Sekr. Kmdt.genl., Pretoria - Kmdt.genl., Hooflaer, 2 November 1898; telegram, Staatsektaris, Pretoria - Kmdt. De Meillon, Hooflaer, 3 November 1898.

4 November amptelik in kennis gestel dat hulle nie hul weg oopsien om onder De Meillon te dien nie. In hul brief het hulle gestel dat De Meillon deur die Regering as kommandant aangestel is en nie deur die burgers gekies is nie. Hulle het indertyd geen besware aangeteken nie omdat hulle nie sou kon dink het dat hulle ooit onder sy bevel op kommando sou moes gaan nie. Hulle het die bevele van De Meillon as bars, onmenslik en onuithoudbaar bestempel. Met 'n beroep op die krygswet het hulle gevra om hul eie kommandant te mag kies en hulle het die Kommandant-generaal verseker van hulle gewilligheid om al hul pligte as burgers na te kom.⁷² Dit was vir Joubert nou baie maklik om aan hierdie versoek te voldoen. Tog lyk dit asof hy nie die beoogde verkiesing van 'n tydelike kommandant laat hou het nie. Moontlik het hy ingesien dat 'n dergelike verkiesing 'n verleentheid vir die Regering kon skeep, aangesien 'n verkiesing vir 'n kommandant slegs in 'n wettig geproklameerde distrik gehou kon word. Die Regering het die Witwatersrandse Goudvelde nog onder sy direkte beheer gehou. Maar Joubert het 'n goeie oplossing gevind. Nadat die Krugersdorpkommando op 8 November in die hooflaer aangekom het, het hy kmdt. Potgieter van die Krugersdorpkommando as waarnemende kommandant van die Johannesburgkommando aangestel en vk. Viljoen as waarnemende kommandant van die Krugersdorpers. Hierdie oplossing is deur almal aanvaar en Joubert kon verder sy aandag aan die oorlog teen Mphephu wy.⁷³

Die krygsplan wat opgestel is, was eenvoudig. Dit was gemik op die omsingeling van Mphephu se kraal en vir dié doel is drie kommando's saamgestel wat op 16 November om drie-uur die oggend met die aanval sou begin. Namate hulle die doelwit nader, sou hulle in sewe afdelings verdeel om die omsingeling te voltooi.⁷⁴ Die burgers van Krugersdorp en Johannesburg het opdrag gekry om by die burgers van Wakkerstroom, Lydenburg en Ermelo aan te sluit.⁷⁵ Viljoen, wat met sy manne by die oostelike kolonne onder bevel van kmdt. M. Wolmarans ingedeel was, het geen selfstandige bevelpos beklee nie. Hierdie kommando moes die grootste afstand aflê en Viljoen en sy mense het die verste ooswaarts beweeg. Hulle het op hewige teenstand gestuit wat hul opmars vertraag het. Een van sy burgers, H.A. Auerswald, het gesneuwel en 'n ander, T. Bester, is swaar gewond. Eers nadat hulp opgedaag het, kon hulle die opmars voortsit, maar hulle het eers die volgende dag die doelwit bereik.⁷⁶ Die militêre aksie was 'n algehele sukses en die tien kiste wyn wat Sammy Marks aan genl. Joubert gestuur het, het

72) TAB, KG 658, brief, 89 burgers Wyk 1 Krugersdorp, Hooflaer - Kmdt.genl., Hooflaer, 4 November 1898.

73) Land en Volk, 16 November 1898.

74) TAB, KG 464, R 7057/99, Rapport van die Kommandant-generaal oor die jaar 1898, p. 5.

75) TAB, KG 670, brief, Kmdt.genl., Hooflaer - Kmdt. Krugersdorp, Rietvlei, 12 November 1898.

76) TAB, KG 655, Dagboek Mphephu-veldtog, p. 8.

dalk gehelp om die oorwinning te vier.⁷⁷

Kort na die oorwinning oor Mphephu het Viljoen na Krugersdorp teruggekeer. Op 23 November was hy nog op die krygsraadvergadering in die hooflaer aanwesig⁷⁸, maar dit was die laaste keer. Laat die aand van 26 November het hy met ses burgers en twee agterryers in Potgietersrus aangekom⁷⁹ vanwaar hulle die volgende dag per trein na Pretoria gereis het.⁸⁰ Viljoen se vroeë vertrek was egter nie vanweë sy verkiesingsveldtog vir die Tweede Volksraad, soos Preller veronderstel nie⁸¹, maar as gevolg van siekte.⁸² The Krugersdorp Standard was vol lof oor die gedrag en optrede van die lede van die Krugersdorpkommando in die algemeen en Ben Viljoen in die besonder. Die redakteur het uiteraard sy loftrumpet ook geblaas met die oog op die dorpstrots van die Krugersdorpers en die verkoopsyfers van sy koerant, maar een opmerking oor Ben Viljoen is merkwaardig. Die koerant het vermeld dat die Veldkornet al die moeite en swaarkry saam met sy manskappe gedeel het. Sy manne het dit hoog op prys gestel en was bereid om enige tyd weer onder sy bevel te dien. Die redakteur het voorspel dat Viljoen 'n briljante militêre loopbaan tegemoet gaan.⁸³

Wat sekere ander sake betref, het die redakteur egter die bal misgeslaan, in die besonder waar hy oor die uitstaande dissipline van die Krugersdorpers geskrywe het. In sy artikel het hy beweer dat hulle altyd gehoorsaam en bereidwillig was en dat die Kommandant-generaal hulle baie gewaardeer het.⁸⁴ Inderwaarheid het daar ernstige probleme oor die Krugersdorpers ontstaan, en spesifiek oor dié van wyk 1 van vk. Viljoen. Tydens die krygsraadvergadering van 6 Desember het genl. Joubert sy sterk afkeur uitgespreek oor die handelwyse van sommige bevelvoerders wat tydens die laaste patrollie hulle perde en manskappe in die steek gelaat het. Veral die Kommandant van Krugersdorp het 'n welverdiende vermaning gekry - so het Land en Volk berig.⁸⁵ Die redakteur het nie die naam van die kommandant vermeld nie. Kmdt. Potgieter het na die vertrek van De Meillon in die Johannesburgkommando gedien en vk. Viljoen, wat as

77) TAB, KG 666, telegram, Kmdt.genl., Hooflaer - Sekr. Kmdt.genl., Pretoria, 14 November 1898.

78) TAB, KG 654, krygsraadnotule 23 November 1898, p. 10.

79) TAB, KG 667, brief, J.C. Dolan, Piet Potgietersrust - J. van Soelen, Pietersburg, 27 November 1898.

80) TAB, KG 677, rekening NZASM aan regering vir vervoer van burgers en goedere gedurende November, inskrywing 27 November.

81) G.S. Preller, Met God en die Mauser, (Die Brandwag, 20 Januarie 1917, p. 279).

82) TAB, KG 682, telegram, Vk. Viljoen, Rietvlei - Krygskommissaris, Hooflaer, 26 November 1898; The Krugersdorp Standard, 10 Desember 1898.

83) The Krugersdorp Standard, 10 Desember 1898.

84) Ibid., 17 Desember 1898.

85) Land en Volk, 7 Desember 1898.

kommandant van Krugersdorp waargeneem het, is twee weke vroeër reeds huis toe.

Op 7 Desember het die Kommandant-generaal 'n dringende opdrag aan kmdt. Potgieter gegee om ernstige klagtes te ondersoek en 'n rapport daaroor aan die Regering voor te lê.⁸⁶ Wat die presiese inhoud van die klagtes was, kon nie vasgestel word nie, maar dit is nie onwaarskynlik dat hulle verband gehou het met dit wat tydens die krygsraadvergadering ter sprake gekom het nie. Potgieter se reaksie was uiters merkwaardig. Hy het geantwoord dat hy siek was en dat hy die opdrag van die Kommandant-generaal aan vk. J.M. van Wijk oorgedra het. 'n Paar uur later het Potgieter weer 'n brief aan Joubert geskrywe:

"Aangezien ik meent dat ons werk afgedaan zijn. Zoo stel ik UEdGestr. in kennis dat ik de burgers der goudvelden afgedankt onder mijn Commandantschap daar ik niet langer kans ziet over hun te ageren als Commandant. Hopende dat het UEdGestr. goedkeuring zal wegdragen verwachtende een antwoord terug. P.S. Ook stel ik u in kennis dat ik heden middag te drie uren zal vertrekken. Ook neemt mijne krankheid steeds toe."⁸⁷

Dit kon nie vasgestel word wat die afloop van die ondersoek was nie (indien dit ooit plaasgevind het), maar uit die korrespondensie blyk duidelik dat daar wel probleme met die dissipline en gedrag van die Johannesburgers ondervind is.⁸⁸ Of Ben Viljoen by hierdie ongerymdhede betrokke was, kon nie uit die beperkte gegewens vasgestel word nie.

Daar was egter wel ander probleme waarby Viljoen 'n rol gespeel het. Dit het betrekking gehad op die funksionering van die krygskommissariaat. Hierdie administratiewe liggaam wat vir die verskaffing van voorrade verantwoordelik was, het swak gefunksioneer tydens die oorlog.⁸⁹ Viljoen het min geduld met swak organisasie gehad en nog minder met amptelike rompslomp. Soos hy selfstandig gereis het, so het hy ook selfstandig voorrade en goedere aangeskaf sonder die tussenkoms of magtiging van sy kommandant. Hy het self die rekeninge van die NZASM geteken, aanvrae vir transport ingedien, aankope by privaatwinkels gedoen en selfstandig met die Krygskommissaris gehandel.⁹⁰ Tydens Viljoen se terugreis het dit ernstige probleme afgegee. Viljoen, self reeds

86) TAB, KG 662, brief, Kmdt.genl. - Kmdt. Krugersdorp, 7 Desember 1898. p. 83.

87) TAB, KG 662, briewe, Kmdt. Krugersdorp - Kmdt.genl., 7 Desember 1898.

88) Hoewel daar in die bronne na die Kommandant van Krugersdorp verwys word, moet aanvaar word dat die onreëlmatighede betrekking gehad het op die Johannesburgkommando waaroor kmdt. Potgieter tydelik die gesag gevoer het.

89) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 II, p. 83.

90) TAB, KG 674 en 675, rekeninge van J.D. Cooper en H. Mösccke te Pietersburg; KG 667, brief- en telegramwisseling vk. Viljoen en krygskommissaris Van Soelen; KG 677, rekeninge vir vervoer van goedere en persone in opdrag van vk. Viljoen.

siek, het saam met 'n paar manskappe wat ook nie wel was nie. vroegtydig huis toe gegaan. Toe hulle laat die aand op 26 November in Potgietersrus aangekom het, was die agent van die Krygskommissaris nie bereid om hulle van die nodige voer vir hul perde te voorsien nie. Dit was nie uit onwil nie, maar in opdrag van die Krygskommissaris. Viljoen het bloot voortgegaan en geneem wat hy nodig gehad het. Dit was ook nie te moeilik nie, want die voorrade was swak bewaak en nie gestoor nie. Na aanleiding hiervan het agent J.C. Dolan 'n klag by die Krygskommissaris ingedien. Hierdie klag was nie soseer teen Viljoen en sy mense gemik nie - Dolan was selfs simpatiek teenoor hulle - maar teen die besliste opdrag dat geen voorrade hoegenaamd uitgereik mag word nie. As rede vir die bevel om geen voorrade te verskaf nie, is aangevoer dat al die manskappe in die hooflaer van alles voorsien is. Dit was egter nie die geval nie. Agent Dolan het hom daardeur in 'n moeilike posisie bevind. Aangesien hy ook geen steun van die dronk Vrederegter ontvang het nie, was hy genoodsaak om 'n offisiële klag in te dien en 'n krygsraadondersoek aan te vra.⁹¹ Van hierdie ondersoek het niks gekom nie.

Ander ondersoeke van die Krygskommissaris het wel plaasgevind. In Maart 1899 is navraag gedoen oor wie in besit van 118 gewere was wat op 3 November 1898 aan vk. Viljoen vir die Johannesburgkommando afgegee is.⁹² Viljoen se assistent, F.D. Changuion, het die Krygskommissaris gekomplimenteer met sy kapitale boekhouer en hom meegedeel dat die gewere inderdaad by die kommando aangekom het die dag toe hulle van die oorlog teen Mphephu in die laer teruggekeer het. Alhoewel Viljoen op die tydstip van die navraag in Somerset-Wes was, het hy wel die boodskap van sy assistent ontvang, want hy het self ook die Krygskommissaris meegedeel dat hy nooit enige gewere vir die Johannesburgse burgers ontvang het nie.⁹³

Viljoen se militêre betrokkenheid in die tweede helfte van 1898 het tot gevolg gehad dat hy baie min tuis was. Dit het moontlik bygedra tot die huweliksprobleme wat die egpaar Viljoen ondervind het. Toe Viljoen einde November na Krugersdorp teruggekeer het, was sy vrou nie tuis nie. Dit is nie duidelik of Viljoen daarvan bewus was nie, maar hy het by R.J. Hogan, die direkteur van die telegraafkantoor te Krugersdorp, navraag na sy vrou gedoen. Hogan het Viljoen

91) TAB, KG 667, brief, Agent van die Krygskommissaris J.C. Dolan, Potgietersrus - Onderkrygskommissaris Johs. van Soelen, Pietersburg, 27 November 1898; KG 663, brief, Onderkrygskommissaris Johs. van Soelen, Pietersburg - Krygskommissaris W.J. Meyer, Hooflaer, 28 November 1898.

92) TAB, KG 683, brief, Krygskommissaris W.J. Meyer, Pretoria - Vk. B.J. Viljoen, Krugersdorp, 24 Maart 1899.

93) TAB, KG 663, brief, F.D. Changuion, Krugersdorp - Krygskommissaris, Pretoria, 5 April 1899; brief, B.J. Viljoen, Somerset-Wes - Krygskommissaris, Pretoria, 28 Maart 1899.

op sy beurt verwys na die klerk by dié kantoor, E.W. Aitcheson, wat met mev. Viljoen kontak gehad het.⁹⁴ Viljoen is daarop na Florida waar malariakoors hom platgetrek het. Ene Van Leggelo het hom na sy vader se huis in Roodepoort gebring waar hy verpleeg is.⁹⁵ Op 30 November het Hogan 'n briefie van Viljoen ontvang met die versoek om Aitcheson na Roodepoort te stuur – wat Hogan ook gedoen het. Toe Aitcheson by die huis van vader Viljoen kom, het hy daar 'n stewige pak slae gekry. Dit het gelei tot 'n hofsak wat op 14 Desember voor die Spesiale Regterlike Kommissaris, J. Bodenstein, gedien het. Sowel die dokter as die apteker het verklaar: "The assault was by no means a dangerous one, although he had a jolly good hiding." Ben Viljoen, hoewel hy aan die aanranding deelgeneem het, is vrygespreek omdat hy vanweë hoë koors nie aanspreeklik vir sy daade gehou kon word nie. Die ander deelnemers het elk 'n boete van £3 of vyf dae tronkstraf gekry. Die boetes is betaal.⁹⁶ Dit wil voorkom of die grondliggende redes vir die pak slae meer oorweging geniet het as die wetsoortreding.

Aitcheson het met die uitspraak as basis 'n eis vir skadevergoeding ingedien. Hy wou eintlik £500 gevra het, maar dan sou die saak in die hooggeregshof moes dien. Hy het gevolglik sy eis tot £50 verminder weens naamskending en £50 vir skade en mediese onkoste. Prokureur D.J. (Danie) Theron, die latere bekende leier van die Theron Verkenningkorps gedurende die Anglo-Boereoorlog, het namens hom opgetree en 'n siviele saak teen Ben Viljoen by die Spesiale Landdros aanhangig gemaak. In die aanklag is 'n breedvoerige oorsig oor die aanranding self gegee en oor die beskuldigings wat daarby geuiter is. Daaruit is dit duidelik dat Aitcheson daarvan beskuldig is dat hy gedurende die tyd toe Ben Viljoen in Swaziland en Vendaland was, 'n verhouding met mev. Viljoen sou gehad het. Aitcheson het verklaar dat hy in dié tyd op spesiale versoek en aandrang van mev. Viljoen in dié tyd in haar huis geslaap het, ter gerusstelling en beveiliging van haar en haar suster mej. Els.⁹⁷ Teen hierdie agtergrond is dit verklaarbaar dat selfs Eugène Marais vir Ben Viljoen in die bresse getree het, aangesien hy gemeen het dat Viljoen waarskynlik 'n goeie rede gehad het om sy aanklaer 'n pak slae te gee.⁹⁸

Viljoen is deur prokureur J.H. Nieuwoudt bygestaan. Die verweer was maar swak en het hoofsaaklik bestaan uit ontkenning van die bewerings of die verskoning dat hy, as gevolg van sy koorsdelirium, die feite nie meer kon onthou nie. Op 22 Desember, die dag voor die hofsitting, het Theron en Nieuwoudt 'n ooreenkoms

94) The Krugersdorp Standard, 24 Desember 1898.

95) Ibid., 17 Desember 1898.

96) The Krugersdorp Standard, 17 Desember 1898; Land en Volk, 21 Desember 1898.

97) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerye, band 85, Siviele Sake, saak 276, E.W. Aitcheson vs. B.J. Viljoen.

98) Land en Volk, 28 Desember 1898.

opgestel om die saak te bespoedig en die verhoor van sekere getuies. vermoedelik mev. Viljoen, onnodig te maak. Daarin is opgeneem dat mev. S.S. Kock die briefie geskrywe het en dat Viljoen op haar versoek slegs die adres op die koevert aangebring het. Verder is verklaar dat mev. Viljoen Aitcheson versoek het om haar in Oos-Londen op die hoogte te hou van die verloop van die oorlog teen Mphaphu en dat hy slegs een maal aan haar getelegrafeer het - in verband met die dood van Auerswald. Ten slotte is daarin verklaar dat Ben Viljoen en sy eggenote nog steeds in liefde en vrede en ongeskei saam met mekaar lewe. Die volgende dag het die Landdros sy uitspraak gegee. Viljoen is veroordeel tot die betaling van £20, terwyl die eis vir vergoeding van skade en mediese onkoste van die hand gewys is. Op 24 Desember 1898 het Nieuwoudt die griffier in kennis gestel dat Viljoen teen die uitspraak appèleer.⁹⁹ Hierdie besluit het moontlik saamgehang met die feit dat Viljoen besig was met sy verkiesingsveldtog en liever van alle blaam onthef wou word.

Tydens die hofsitting op 23 Desember het Ben Viljoen aan Aitcheson gevra wie hom aan sy vrou voorgestel het. Daarop is geantwoord dat ene Slabbert hulle tydens 'n dansklas aan mekaar voorgestel het. Hierop het Viljoen teenoor sy vader gesê: "You see, Pa, it is just as I said: it all comes from these d--- dancing classes."¹⁰⁰ Moontlik wou Viljoen die hof beïndruk, maar hy was self allermens afkerig van 'n dansparty. By 'n dans in die Assembly Hall in Mei 1897 was hy een van die lede van die reëlingskomitee saam met sy broers Chris en Wynand en onder die dames wat aanwesig was, is mevv. C. en B. Viljoen en mej. Els by name genoem.¹⁰¹ Dit het beter by Viljoen se flambojante geaardheid gepas as sy Puriteinse opmerking in die hofsaal. Viljoen het nooit die kalklig vermy nie, inteendeel, as veldkornet het hy dit geniet om die middelpunt van belangstelling te wees.

Die werk van die veldkornet was beslis nie tot militêre sake beperk nie; hy het 'n redelike uitgebreide administratiewe verantwoordelikheid gehad. Viljoen het gou agtergekom dat dit vir hom nodig was om 'n noukeurige taakoms krywing te kry en ook die wette te bestudeer wat hy moes toepas. Hy het op 30 September 1896 by die Staatsekretaris 'n aanvraag ingedien vir die toesending van veldkornet-instruksies, 'n paar wette soos dié betreffende die Weesheer en die Naturelle-kommissaris, asook die Codex van Jorissen.¹⁰² Wat die laaste versoek betref moes die Staatsekretaris hom teleurstel aangesien die uitgawe nie meer beskikbaar was nie.

99) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerye, band 85, Siviele Sake, saak 276, E.W. Aitcheson vs. B.J. Viljoen.

100) The Krugersdorp Standard, 24 Desember 1898.

101) The Roodepoort Mail, Florida and Maraisburg News, 19 Mei 1897.

102) TAB, SS 5795, R 13616/96, brief, Vk. Viljoen, Krugersdorp - Staatsekretaris, Pretoria, 30 September 1896.

Een van die eerste sake waarby Viljoen as veldkornet betrokke was, was die toekenning van volle burgerskap aan diegene wat in Januarie 1896 teen Jameson opgetrek het. Dat hy in hierdie opsig nie seker van sy saak was nie, is verstaanbaar en dat hy eerder toeligting gevra het as om foute te maak, dui op sy bedagsaamheid. Viljoen was veral behep met die kwessie of die nuwe burgers nog steeds deur middel van memories van ou burgers voorgestel moes word. Die Staatsekretaris het hom gerusgestel met die mededeling dat die presiese voorskrifte reeds by die Staatsdrukker was.¹⁰³ De Meillon en president Kruger het juis gebots oor die noukeurige opvolg van die instruksies met betrekking tot die toekenning van burgerskap. De Meillon het dieselfde taak in Johannesburg behartig, maar glad nie noukeurig te werk gegaan nie. Daar het talle foute ingesluip waardeur burgerskap toegeken is aan mense wat nie volgens wet die reg daartoe gehad het nie. In die woordestryd wat tussen Kruger en De Meillon daaroor ontstaan het, het die President die noukeurige werkwyse van Viljoen geprys.¹⁰⁴ Hierdie lof het Viljoen ook van die landdros van Krugersdorp gekry wat getuig het dat alles by die byeenkomste goed georganiseer was en dat daar aan al die vereistes van die wet voldoen is.¹⁰⁵

Viljoen het sy amp toegewyd vervul en sy aanvanklike toewyding en bedagsaamheid bewys dat hy oor die vermoë beskik het om (wanneer hy werklik wou) sy geaardheid en die neiging om sy eie oordeel te volg, te oorwin. In Desember 1896 het hy sy belangstelling vir sy medemens getoon met 'n netjiese herdenkingsartikel by die afsterwe van een van die manskappe.¹⁰⁶ 'n Paar dae later het hy verskoning gemaak dat hy nie na die verrigtinge by die Paardekraalmonument sy manskappe bedank het nie. Sy verskoning was heeltemal aanvaarbaar. Viljoen is gevra om die Staatspresident as lyfwag op die terugreis na Pretoria te vergesel. Viljoen het dié dag meer eerbewyse ontvang, want by die aankoms van Kruger het hy ook die verwelkomingsadres namens die bewoners van Krugersdorp voorgelê.¹⁰⁷ Die dag het egter met 'n verlies geëindig, want die aand is sy perd uit die stal by sy huis gesteel.¹⁰⁸

Dit was vir Viljoen nie moontlik om hierdie lewenswyse, wat respek vir en handhawing van voorskrifte en regulasies vereis het, vol te hou nie. Daar sal ook

103) TAB, SS 5782, R 13254/96, brief, Vk. Viljoen, Krugersdorp - Staatsekretaris, Pretoria, 24 September 1896; SS 5797, R 13715/96, telegram, Staatsekretaris, Pretoria - Vk. Viljoen, Krugersdorp, 5 Oktober 1896.

104) Land en Volk, 21 Januarie 1897.

105) TAB, Argief Landdros Krugersdorp, band 2, Minuteregister Maart 1896 - November 1898, nr. 433, 15 Januarie 1897.

106) Ons Volk, 16 Desember 1896.

107) Ibid., 19 Desember 1896.

108) Ibid., 7 Januarie 1897.

meerdere male wel aanleiding gewees het om die regulasies, wat die werk van die veldkornet eerder belemmer as bevorder het, nie alte noukeurig te volg nie. Dit was ook nie deel van Viljoen se geaardheid om hierdie noodsaaklike vryheid van handeling te veel te beperk en uit die oog van die samelewing te hou nie. Daarby het Viljoen die publieke aandag geniet en dus ook kritiese aandag van sy politieke teëstanders gekry. Dit het sy vroeëre vriend Marais laat versug dat daar in Krugersdorp altyd wel iets gaande was – was dit nie na aanleiding van 'n jeugdige luitenant of ewe jeugdige mynkommissaris se optrede nie, dan was die jeugdige en patriotiese veldkornet wel die oorsaak van 'n publieke opskudding.¹⁰⁹ So het dit gebeur dat Viljoen eiemagtig ene Smith gearresteer het wat in Krugersdorp vrywilligers vir plase in Rhodesië gewerf het. Iemand wat homself Vrye Burger genoem het, het Viljoen oor die vingers getik en gesê dat hy nie sy haat teen Rhodes na 'n landstreek moes uitbrei nie.¹¹⁰ Viljoen het hom natuurlik nie 'n antwoord skuldig gebly nie en sy kritikus veral daaroor aangespreek dat hy onder 'n skuilnaam geskrywe het.¹¹¹ Vrye Burger se verweer was dat almal, van president Kruger tot die Krugersdorpse veldkornet, daarop uit was om wraak te neem.¹¹²

Dit was kenmerkend van Viljoen se karakter om, na sy openbare amp aanvanklik met toewyding en noukeurigheid te vervul, daarna steeds meer selfstandig te begin optree. Die verandering kon tewens die gevolg gewees het van swak ondersteuning van sy manskappe, iets waarvoor Viljoen baie gevoelig was. Dit is des te meer waarskynlik omdat die verandering in sy optrede as veldkornet in dieselfde tyd plaasgevind het as die kortstondige bedanking as kaptein van die vrywilligerkorps.¹¹³ Dat hy deur 'n gebrek aan medewerking wrewelig geraak het, is verklaarbaar, maar sy reaksies het eerder konfrontasie veroorsaak as om tot versoening te lei. Toe 'n wapenskou wat hy as veldkornet gereël het, misluk het, het hy in die koerant geskrywe dat hy nie weer 'n skou sal reël voordat bywoning wettiglik verpligtend is nie. Hy was ontmoedig om te sien hoe mense wat altyd aan die voorpunt wou wees, nou laks was. Maar, het hy geëindig, hy kon gelukkig reken op die werkende klasse en arm burgers.¹¹⁴ Met hierdie soort reaksie het Viljoen homself geen diens bewys nie en dit was geen aanduiding dat hy oor goeie leierseienskappe beskik het nie.

'n Dergelike manier van optrede was dalk ook die aanleiding tot 'n geskil met N. Blommenstein. Hierdie persoon het 'n aanvraag by die Landdros ingedien tot opheffing van kommandering deur Viljoen in verband met die Mphephu-veldtog. Hy

109) Land en Volk, 1 April 1897.

110) Ibid., 27 Oktober 1897.

111) Ons Volk, 22 November 1897.

112) Land en Volk, 1 Desember 1897.

113) Kyk hierbo, p. 72.

114) Ons Volk, 8 September 1897.

het betoog dat hy die Veldkornet mondeling kennis gegee het van sy verhuising na die wyk van vk. Klopper. Dit wil voorkom of 'n dergelike saak eenvoudig gereël kon gewees het. Maar dit het wel in 'n hofsaak ontaard waar die aansoek van Blommenstein met koste van die hand gewys is.¹¹⁵

'n Saak wat Viljoen kennelik baie sakegebaar het, was die onwettige drankhandel in sy wyk. Die aanwesigheid van die mynwerkers het uiteraard daartoe meegewerk dat die onwettige drankhandel sowel as die verkoop van swak kwaliteit drank 'n winsgewende bedryf was. Viljoen het, soms waarskynlik op eie inisiatief, gepoog om hierdie kwaad te bestry. Nie oor die feit dat hy dit gedoen het nie, maar oor die wyse waarop hy dit gedoen het, het die Publieke Aanklaer by Viljoen navraag gedoen. Viljoen het natuurlik nie op sy antwoord laat wag nie en sy saak onomwonde gestel. Die aanleiding van die navraag was 'n opdrag van die Staatsprokureur wat 'n verslag oor die drankhandel op die Krugersdorpse Goudvelde wou hê. Daar is verskeie klagtes oor hierdie saak ingedien, maar wat die klagtes ingehou het, is nie aan Viljoen bekend gemaak nie. Op die navraag van die Publieke Aanklaer het Viljoen noukeurig geantwoord en hy het van die geleentheid gebruik gemaak om te beklemtoon dat hy al vier maande lank by die inspekteur van die dranklisensies gekla het oor Isak Joffe se onwettige drankhandel.¹¹⁶ Viljoen het ook getuies vir sy bewerings soos die opsigter van die "nachtvuilkarren" wat talle kere al onwettige drankhandel waargeneem het. Viljoen het ook gepoog om die handelaars deur middel van lokvinke die handelaars te verskalk. So is Joffe een keer deur Wynand Viljoen betrap, maar die Publieke Aanklaer self het Joffe van regsvervolging ontslaan omdat hy van oordeel was dat 'n privaat persoon nie iemand kon betrap nie.¹¹⁷ Dat die regstoeppers dalk self nalatig was in die bestryding van die onwettige drankhandel, kan ook gekonkludeer word uit 'n koerantberig dat Joffe in die hof onskuldig bevind is aan wetsoortreding, aangesien sy klerk die drank verkoop het.¹¹⁸

Maar Viljoen het nog verder gegaan. Volgens hom het die drankkommissie wat die lisensies uitgereik het, sy taak nie behoorlik uitgevoer nie. Lisensies is sonder behoorlike ondersoek uitgereik en dat 'n lisensie maklik verkry kon

115) TAB, Argief Krugersdorpse Delwerye, band 100, Spesiale Landdros, Rolboek Siviele sake, Januarie 1898 - September 1899, nr. 577; band 83, Siviele Saak 577.

116) As hierdie Joffe dieselfde persoon is as Isak Joffe wat mede-oprigter en eienaar van Ons Volk was (kyk hierbo, p. 29), en as in aanmerking geneem word dat die breuk tussen Viljoen en Ons Volk kort na hierdie aantyging oor onwettige drankhandel plaasgevind het (kyk hierbo, p. 37), dan kan hierdie openlike beskuldiging teen Joffe moontlik 'n aanduiding wees dat die onderlinge verhoudinge by die koerant al redelik vertroebel was.

117) TAB, Argief Landdros Krugersdorp 1888-1900, band 85, brieweboek Veldkornet wyk 1, SPR 9246/97, 16 November 1897.

118) The Roodepoort Mail, Florida and Maraisburg News, 2 Junie 1897.

word, het geblyk uit die feit dat op die tydstop toe Viljoen sy brief geskrywe het, reeds vyftien nuwe aansoeke ingedien is. Viljoen het die hoop uitgespreek dat die drankkommissie strenger sal optree. Hy het die noodsaak daarvan beklemtoon deur te verwys na 'n geval van 'n ses- of sewejarige dogtertjie wat enkele dae vantevore deur twee dronk mans in 'n lokasie verstik is. Sy dringende oproep om meer beheer was ongetwyfeld ernstig bedoel en die spottende brief wat iemand aan 'n koerant gestuur het, was misplaas, al was dit ook waar dat Viljoen en sy familie self in die verlede vyf lisensies besit het.¹¹⁹ Viljoen het sy uitvoerige betoog afgesluit met die uitspraak dat dit vir hom vreemd was dat die Publieke Aanklaer geglo het dit is nodig om hom op sy pligte te wys, terwyl sy wettige hoofde dit nooit nodig geag het nie.¹²⁰

Die administrasie van wapens en ammunisie het die Veldkornet dikwels baie hoofbrekens besorg. Reeds aan die begin van Viljoen se loopbaan as veldkornet is 300 Martini-Henry-gewere aan kmdt. Potgieter gestuur, wat hy in die drie wyke verdeel het.¹²¹ Die verdeling van die wapens in sy wyk was vir vk. Viljoen problematies. Hy het baie vreemdelinge in sy wyk gehad. Onder hulle was daar ook Vrystaters wat graag hul deel wou bydra vir die beveiliging van die ZAR. Mog hulle nou bewapen word? Sy navraag in hierdie verband is ontkennend beantwoord, omdat slegs stemgeregtigde burgers volgens wet bewapen mog word.¹²²

Viljoen het soms nie net oorspronklike idees gehad nie; ook sy handelwyse was nie altyd volgens die reëls nie. Die Martini-Henry-gewere was nie baie gewild nie en daarom het Viljoen Mausergewere vir vyf van sy mense aangevra. Uit Pretoria is aan hom meegedeel dat hy slegs deur middel van die Landdros met die Kommandant-generaal mog korrespondeer; verder moes hy noukeuriger wees en meld of hy Mausergewere met 'n kort of 'n lang loop bedoel en ten slotte moes ook die name van die burgers vermeld word vir wie die gewere bestem was. Viljoen het vervolgens die regte gegewens deur middel van die Landdros verstrek, maar hy het wel op spoedige reaksie aangedring, aangesien dit reeds 22 Desember 1896 was en hulle die gewere met die skietwedstryde op 1 Januarie wou gebruik.¹²³

Of die gewere betyds in Krugersdorp afgelewer is, is nie bekend nie, maar die skietwedstryd het wel 'n interessante afloop gehad. Na afloop van die funksie het vk. Viljoen gevra vir die uitbetaling van die fondse wat vir hierdie doel

119) Ons Volk, 8 September 1897.

120) TAB, Argief Landdros Krugersdorp 1888-1900, band 85, brieweboek Veldkornet wyk 1, SPR 9246/97, 16 November 1897.

121) TAB, KG 179, CR 4329/96, nota aan kmdt. Potgieter, 5 Junie 1896; Argief Landdros Krugersdorp, band 2, Minuteregister Maart 1896 - November 1898, nr 137.

122) TAB, KG 188, CR 5628/96, minute met aantekeninge, 6 Augustus 1896.

123) TAB, KG 209, CR 8152/96, minute met aantekeninge, 22 Desember 1896.

beskikbaar gestel was. Die Waarnemende Landdros van Krugersdorp het die geld inderdaad van die Regering ontvang, maar hy het dit verdeel tussen wyk 2 en wyk 3. Die motivering was dat wyk 1 onder die Mynkommissaris geressorteer het. Die Kommandant-generaal het bevestig dat die geld vanselfsprekend onder die drie wyke verdeel moes gewees het. Toe landdros Human weer op sy pos terug was, het hy filosofies opgemerk:

"Ik ben zeker dat de £103 voor schijfschieten onder die dienstplichtige burgers van al drie wijken verdeeld moest worden, doch wat kan nu verder gedaan worden, de zaak is afgelopen. Het is geen wonder dat iemand in de war raakt met het district van Krugersdorp, want alhoewel eene district, heeft het twee afzonderlijke landdrosten, twee do. Commandanten en twee do. vertegenwoordigers in iedere Raad. Om dit alles goed te onderscheiden vereischt een tamelijke studie."

Uiteindelik is 'n voorstel aanvaar om 'n voorlopige betaling aan die veldkornet van wyk 1 te doen en alles dan in 1898 met die ander wyke te verreken.¹²⁴

Viljoen het dalk soms sy eie kop gevolg en so die amptelike paaie verlaat, maar hy het darem selfstandig gedink en voorstelle gemaak. Na aanleiding van 'n voorval van inbraak by 'n goewermentsmagasyn het hy voorgestel dat twee tot vier nagwagte die kruitmagasyn van Krugersdorp bewaak. Hoewel daar geredeneer is dat die gebou 'n soliede struktuur is waarby nie maklik ingebreek kon word nie, is die voorgestelde aanstelling tog goedgekeur.¹²⁵

Gelukkig het Viljoen 'n uitstekende en pligsgetroue klerk in diens gehad, want daar was 'n magdom geringe sakies wat administratiewe aandag vereis het. Dit het gehandel oor kwitansies vir wapens, omruiling van gewere wat herstel moes word, ontbrekende patroonbande, navrae oor wapens, burgers, ammunisiegebruik, ens.¹²⁶ Die amptelike meule mog dalk traag gewerk het, maar daar was min kleinighede wat die opletende amptenare in Pretoria ontgaan het.

124) TAB, KG 214, CR 447/97, minute met aantekeninge van 21 Januarie tot 15 Maart 1897; Argief Landdros Krugersdorp, band 2, Minuteregister Maart 1896 - November 1898, nr. 445, 21 Januarie 1897, nr. 504, 23 Februarie 1897, nr. 525, 15 Maart 1897.

125) TAB, Argief Landdros Krugersdorp, band 2, Minuteregister Maart 1896 - November 1898, nr. 572, 14 April 1897, nr. 635, 26 Mei 1897.

126) TAB, Argief Landdros Krugersdorp, band 2, Minuteregister Maart 1896 - November 1899, nr. 416, CR 7694/96, 1 Desember 1896, nr. 709, CR 3788/97, 20 Julie 1897, nr. 697, CR 7337/97, 5 Julie 1897, nr. 155/98, CR 1495/98, 3 Mei 1898, nr. 177/98, CR 2237/98, 23 Mei 1898, nr. 261/98, CR 2933/98, 23 Julie 1898; band 2a, Minuteregister November 1898 - Mei 1900, nr. 16/99, CR 7336/98, 11 Januarie 1899, nr. 175/99, CR 7297/98, 24 Maart 1899; TAB, KG 243, CR 3788/97, 14 Julie 1897.

Om die papierwerk wat daarmee gepaard gegaan het af te handel, was nie in Viljoen se aard nie. Hy het sy taak as veldkornet met toewyding, maar liefste volgens sy eie insigte volbring en hy het die noulettende administrasie as tydverkwisting beskou. Daarin is eintlik 'n teenstrydigheid te bespeur, want as joernalis en politikus het hy korrupsie bestry, maar as veldkornet het hy probleme met nougesette administrasie ondervind, wat tog die erkende middel is om korrupsie hok te slaan.

Toe Viljoen in Desember 1898 as veldkornet bedank omdat hy homself as Volksraadslid verkiesbaar gestel het, het die vraag om 'n verkose veldkornet weer opgeduik. Die Volksraadsbesluit dat 'n spesiale veldkornet as 'n tydelike maatreef vir die Goudvelde aangestel kon word, het bepaal dat dit sou geld tot tyd en wyl daar genoeg stemgeregtigde burgers sou wees en as die meerderheid van hulle 'n verkiesing sou vra.¹²⁷ Met sy bedanking as veldkornet het Viljoen self gevra dat 'n nuwe veldkornet gekies moet word. Om tydelik in die vakature te voorsien, het hy voorgestel dat J.S. du Preez as Waarnemende Veldkornet aangestel word.¹²⁸ Twee rekwisisies vir die aanstelling van J.G. Celliers as Waarnemende Veldkornet is egter al 'n dag vroeër ontvang.¹²⁹ 'n Paar dae later is nog 'n derde persoon, P.R. Fourie, voorgestel.¹³⁰ Daar was ook aansoeke dat 'n verkiesing vir veldkornet in wyk 1 gehou moet word.¹³¹ Hoewel nie almal tevrede was nie, is P.R. Fourie as Waarnemende Veldkornet benoem en die vraag of daar 'n verkiesing sou plaasvind, is ernstig oorweeg. Die Staatsekretaris was van mening dat die versoek afgewys moes word, want dit was nie deur die meerderheid van die burgers ingedien nie. Landdros Human het hierdie standpunt ondersteun en beklemtoon dat slegs 'n vyfde van die burgers 'n verkiesing aangevra het. Uiteindelik is genl. Joubert gevra vir sy goed- of afkeuring van die versoek. Die Kommandant-generaal, soos gewoonlik uiters versigtig in sy bewoordinge, het geantwoord dat daar volgens wet en ooreenkomstig die Volksraadsbesluite gehandel sou word. Die Staatsekretaris het kortweg geantwoord dat so 'n algemene stelling nie sy vraag beantwoord het nie. Hy wou bloot weet of die versoek toegestaan of afgewys moet word. Dit het Joubert ruim vier maande geneem om te besluit dat sy standpunt met dié van die Staatsekretaris ooreengekom het.¹³² Hierdie weifelagtige houding van Joubert, wat so min ge

127) ZAR 13, Notule Eerste Volksraad 1895, art. 105, 16 Mei 1895.

128) TAB, SS 7588, R 15858/98, brief, B.J.Viljoen, Krugersdorp - Staatsekretaris, Pretoria, 2 Desember 1898.

129) TAB, SS 7588, R 16167/98 en R 16169/98, rekwisisies, 1 Desember 1898.

130) TAB, SS 7588, R 15989/98, rekwisisie, 5 Desember 1898.

131) TAB, SS 7588, R 16153/98, versoekskrif, 7 Desember 1898.

132) TAB, SS 7588, R 16141/98, minute met aantekeninge.

meen gehad het met die kordate optrede van Viljoen, het dikwels wrywing in die verdere kontak tussen hulle veroorsaak, veral toe Viljoen as kommandant onder Joubert gedien het.

Offisiere van die Krugersdorpse Vrywilligerkorps (KVC).
Ben Viljoen is die tweede van links.

Kmdt. Ben Viljoen by die uitbreek
van die Anglo-Boereoorlog.

Hoofstuk V

DIE KOMMANDANT

Waarskynlik het die regering van die ZAR voorheen goeie redes gehad om J. de Meillon tot Speciale Kommandant van Johannesburg te benoem, maar in 1899 was hulle moontlik dankbaar om van hom ontslae te raak. Johannesburgers was nie die maklikste mense om te beheer nie en De Meillon het nie oor die vermoë beskik om gesag oor hulle uit te oefen nie. Die gebeurtenisse tydens die Mphophu-veldtog in November 1898 het dit bewys en ook toe al het die Regering laat blyk dat hulle De Meillon eerder sou terugroep as om sy gesag te onderskraag. Die konflik tussen De Meillon en Ben Viljoen is na die botsing tydens die Mphophu-veldtog voortgesit toe hulle altwee kandidaat was in die verkiesing vir 'n lid van die Tweede Volksraad. Dat De Meillon daarin geslaag het om die uitslag ongeldig te laat verklaar, het die verhouding beslis nie verbeter nie. Hierdie gebeure is in die voorgaande hoofstukke bespreek.¹ Die slotfase van die botsing tussen De Meillon en Viljoen is nou aan die orde.

De Meillon het om gesondheidsredes in April 1899 na Durban vertrek. Sy verblyf in Natal het egter die ondersoek van die klagtes oor onreëlmatighede by Viljoen se verkiesing verhinder. De Meillon het nie rekening gehou met die moontlikheid dat sy reëlins vir 'n waarnemende kommandant vir die Witwatersrandse Goudvelde nie deur die Regering aanvaar sal word nie. Die Speciale Landdros te Johannesburg het die saak onder die aandag van die Kommandant-generaal gebring en voorgestel dat E.R. Ochse aangestel moet word.² De Meillon het Ochse as sy plaasvervanger aangewys - onderhewig aan die goedkeuring van die Kommandant-generaal.³ Genl. Joubert kon nie met die aanbeveling saamstem nie.⁴ Hy het verkies dat Viljoen in hierdie pos benoem moet word vanweë sy optrede tydens die Mphophu-veldtog, waartydens hy getoon het dat hy die Johannesburgers kon hanteer.⁵ Daar was nog 'n derde moontlike kandidaat, G.B. Bezuidenhout, van wie De Rand Post berig het dat hy deur die Uitvoerende Raad benoem is.⁶

1) Kyk hierbo, pp. 62 - 63 en 78 - 80.

2) TAB, SS 7703, 1989/99, telegram, Speciale Landdros, Johannesburg - Kmdt.genl., Pretoria, 18 April 1899.

3) TAB, SS 7703, R 1989/99, brief, E.R. Ochse, Johannesburg - Kmdt.genl., Pretoria, 25 April 1899.

4) TAB, SS 7703, R 1989/99 waarby opgeneem R 6149/99, aantekening van genl. Joubert op minute: "Ik kan mij met het aanzoek niet vereenigen."

5) TAB, SS 7703, R 1989/99, 18 Mei 1899 nota van Kmdt.genl. op minute: "Als de regeering wil aanstellen totdat er eene kiezing kan of moet plaatsvinden, dan acht ik niet dat er een geschikter persoon gevonden zal worden, waarmede zooveel algemeene tevredenheid bevonden zal worden, als de heer B.J. Viljoen die in den laatsten oorlog met de Johannesburgers zoo goed overweg gekomen is."

6) De Rand Post, 20 Mei 1899.

De Volksstem van dieselfde datum het gemeld dat B.J. Viljoen as Waarnemende Speciale Kommandant aangestel is⁷ en dié berig was juis. Op 18 Mei het die Uitvoerende Raad hierdie benoeming inderdaad bekragtig⁸ en op 24 Mei is Viljoen deur die Speciale Landdros van Johannesburg beëdig.⁹

Die aanstelling van 'n Waarnemende Speciale Kommandant het vanselfsprekend die vraag na vore gebring of De Meillon in sy posisie kon aanbly. Die dreigende oorlog sou aan dié vraag 'n bykomende dimensie verleen. Dit was na die Mphephu-veldtog duidelik dat De Meillon nie die regte man op die regte plek was nie. Die kommandant van Johannesburg sou na alle waarskynlikheid ook as aanvoerder moes optree. Tog was dit nie die militêre aspek nie, maar 'n juridiese vraag wat aanleiding tot De Meillon se ontslag gegee het. Die Eerste Volksraad het die verslag wat oor die betwiste verkiesing van Viljoen opgestel is, vir kennisname aanvaar. In die bevindings van die kommissie was ook sprake van omkoperij deur De Meillon. Na aanleiding van hierdie bewering het staatsekretaris F.W. Reitz staatsprokureur J.C. Smuts om advies genader.¹⁰ Die advies het dadelik gekom en was glashelder. Die Staatsprokureur het die Regering aangeraai om De Meillon te ontslaan vanweë die moontlike omkoperij "en andere gronden aan de Regeering welbekend" De Meillon en geen verdere regstappe te doen nie. Die Staatsekretaris wou die advies volg, maar het ingesien dat hy nie die motivering kon gebruik nie. Daarom het hy opdrag gegee dat daar noukeurig nagegaan moes word of De Meillon wel verlof gevra het om na Durban te gaan. Dit was nie die geval nie en gevolglik is daar besluit om De Meillon op grond van diensverlating te ontslaan. Die ontslagbrief is opgestel,¹¹ maar voordat dit geteken kon word, is 'n ontslagaanvraag van De Meillon ontvang.¹² Toe het daar 'n ander brief uitgegaan, waarin met leedwese kennis geneem is van De Meillon se swak gesondheid en hy bedank is vir die dienste wat hy die land bewys het. Die ontslag is toegestaan.¹³

Sodra die nuus van De Meillon se ontslag bekend geword het, het belangstellendes vir die pos van kommandant aangemeld. Nog voordat De Meillon se ontslag gefinaliseer was, is daar van 24 tot 30 Junie in Johannesburg reeds ses memo-

7) De Volksstem, 20 Mei 1899.

8) TAB, SS 7703, R 1989/99, aantekening op minute.

9) TAB, SS 7703, aantekening op minute R 6149/99 opgeneem by R 1989/99.

10) TAB, SS 7703, R 1989/99, nota, Staatsekretaris aan Staatsprokureur, 19 Junie 1899.

11) TAB, SS 7703, R 1989/99, ongetekende brief, Staatsekretaris, Pretoria - J. de Meillon, Johannesburg, 5 Julie 1899.

12) TAB, SS 7703, R 9659/99, opgeneem by R 1989/99, brief, Kmdt. De Meillon, Johannesburg - Staatsekretaris, Pretoria, 4 Julie 1899.

13) TAB, SS 7703, R 1989/99, nota betreffende brief aan De Meillon, 7 Julie 1899.

ries in Johannesburg ten gunste van Ben Viljoen opgestel.¹⁴ Viljoen het self op 15 Julie, na die ontslag van De Meillon, vir die betrekking aansoek ge-
doen.¹⁵ Die Spesiale Landdros te Johannesburg het E.R. Ochse weer voorgestel¹⁶
en in Mei het die Regering reeds belowe om twee memories met 1 000 handtekenin-
ge, wat die benoeming van P. Bezuidenhout gevra het, in aanmerking te neem
indien daar 'n vakature vir kommandant sou ontstaan.¹⁷ Dit wil egter voorkom
of die Regering in hierdie geval sy eie oordeel gevolg het, want reeds op 14
Julie 1899 het die Staatsekretaris die Kommandant-generaal gevra watter persoon
hy as opvolger vir De Meillon aanbeveel.¹⁸ Met sy bekende omslagtige negatiewe
benadering het Joubert ruim twee weke later geantwoord:

"Zoolang nog niet besloten wordt een commandant te doen kiezen en het
houden van de betrekking door het E.A.lid van de 2den Volksraad niet
onwettig wordt beschouwd, vind ik geen termen of vrijmoedigheid om hem
door iemand anders te vervangen."¹⁹

Die Staatsekretaris het hierdie kriptiese antwoord vertolk as Joubert se in-
stemming om Ben Viljoen tot Spesiale Kommandant van die Johannesburgkommando te
benoem. Daarna is die volle amptelike pad geloop en die skriftelike instemming
van alle betrokke persone en instansies is verkry. Einde Augustus was alle
formaliteite afgehandel en op 1 September 1899 is Ben Viljoen deur die Spesiale
Landdros te Johannesburg amptelik as Spesiale Kommandant van die Johannesburg-
kommando beëdig.²⁰ Dat alles baie vinnig verloop het, blyk uit die feit dat
daar tot 15 September nog memories ingekom het ten gunste van die aanstelling
van J.J. Rabie van der Linden.²¹ Die betoonde haas was nie sonder rede nie.
Daar het nie baie tyd vir Viljoen oorgebly om sy voorbereiding vir die oorlog
te tref nie.

Op Donderdag 28 September 1899, vier weke na sy aanstelling as kommandant, het
Viljoen sy oproepinstruksie ontvang as deel van die algemene kommandering van
27 en 28 September. Tydens 'n vergadering van die Tweede Volksraad is 'n brief
van Joubert aan hom oorhandig met die opdrag om die volgende dag met die Johan-

14) TAB, SS 7703, CR 4392/99, gevoeg by R 1989/99, ses memories ten gunste van
B.J. Viljoen gedateer van 24 tot 30 Junie 1899.

15) TAB, SS 7703, R 4392/99, gevoeg by R 1989/99, brief, B.J. Viljoen,
Johannesburg - Staatsekretaris, Pretoria, 15 Julie 1899.

16) TAB, SS 7703, R 6149/99, gevoeg by R 1989/99, brief, Spesiale Landdros,
Johannesburg - Staatsekretaris, Pretoria, 19 Julie 1899.

17) TAB, SS 7703, R 7487/99, gevoeg by R 1989/99, twee memories ten gunste van
P. Bezuidenhout, ontvangs gedateer 24 Mei 1899.

18) TAB, SS 7703, R 1989/99, aantekening op minute, 14 Julie 1899.

19) TAB, SS 7703, R 1989/99, aantekening op minute, 1 Augustus 1899.

20) TAB, SS 7703, R 1989/99, aantekeninge op minute, 4, 8, 22, 23 en 29
Augustus 1899.

21) TAB, SS 7703, R 12233/99, R 12235/99 en R 12237/99, memories ten gunste van
J.J. Rabie van der Linden, ontvangs gedateer 15 September 1899.

nesburgkommando na Volksrust op te ruk. Sy veldkornette het regstreeks van die Kommandant-generaal opdrag ontvang om hul mense en die nodige goedere te kommandeer.²² Vroeg die volgende dag het Viljoen Joubert eers besoek om nadere instruksies en inligting te kry. Presiese instruksies oor sy verpligtinge aan die Natalse grens, sou later aan hom verskaf word. Op sy vraag wie die oorlog begin het, Brittanje of die ZAR, is geantwoord dat die oorlog nog nie uitgebreek het nie en dat die saak dalk nog geskik kon word, maar dat die houding van Brittanje uiters uitdagend was.²³

Onmiddellik na sy afskeid van die Kommandant-generaal het Viljoen per trein na Johannesburg gereis. Hy was in die geselskap van genl. en mev. P.A. Cronjé wat na die westelike grens op pad was. Hul volgende ontmoeting sou op St. Helena wees, ongeveer twee en 'n half jaar later.²⁴

Viljoen het op 29 September 'n bedrywige dag gehad. In die middag moes hy talle probleme betreffende die kommandering oplos. Allerlei redes vir vrystelling van man, seun of broer is aangevoer en besware teen die kommandering van perde, muile en waens is voorgelê. Vir Viljoen was dit geen maklike taak om al hierdie sake te beslis nie. Trou aan sy aard het hy al die redes wat aangevoer is as beuselagtighede beskou in vergelyking met die uitdaging wat aan die land gestel is. Hy was nie die persoon om dergelike aangeleenthede bedagsaam te hanteer nie. Verder het die tyd gedring; hy moes nog dieselfde dag vertrek. Hy het dié dag ervaar hoe min hy nog maar van sy eie kommando en sy mense geweet het en volgens sy eie indrukke het twee derdes van sy mense hom nie eers geken nie.²⁵

Viljoen het lank met probleme oor die kommandering van mense en goedere geworstel. Twee van die drie veldkornette van sy kommando het plaasvervangers gestuur en self by die huis gebly.²⁶ En met die mense wat aan hom gestuur is, was hy dikwels nie gelukkig nie. Hy het vk. De Vries in Fordsburg duidelik laat verstaan hoe hy oor hulle gevoel het.²⁷ Pogings om diensplig te ontduik, het Viljoen ook gedurende die oorlog bly grief. In Mei 1900 het hy by die Kommandant-generaal beswaar gemaak dat vyf gesonde jong salaristrekkers in Roodepoort in die kommandeerkommissie benoem is. Hy sou graag wou sien dat hulle deur ander mense vervang en self na die front gestuur word.²⁸ En dit was

22) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 14 - 15.

23) Ibid., pp. 15 - 16.

24) Ibid., pp. 16 - 17.

25) Ibid., pp. 18 - 19.

26) Ibid., p. 21.

27) R. Chisholm, Ladysmith, pp. 82 en 84.

28) TAB, LA 737 IV, nr. 1754, telegram, Kmdt. Viljoen, Roodepoort - Kmdt.genl., Pretoria. 10 Mei 1900.

nie die eerste keer dat hy sy misnoë geuiter het oor die gebrek aan oorlogsywer aan die Witwatersrand nie. Hy het gekla oor gesonde burgers wat nie gekommandeer is nie maar teen hoë lone in die myne bly werk het. Hy het voorgestel dat die Waarnemende Kommandant en Veldkornette opgeroep word; dan sou hy nuwe ampsdraers in hul plek nomineer - 'n voorstel wat deur genl. L. Meyer ondersteun is.²⁹ Hy was ook nie die enigste wat oor die Johannesburgers se swak voorbeeld van diensontduiking gekla het nie. Ander kommando's was bewus daarvan en het daaroor gepraat en daar was 'n neiging om die verkeerde voorbeeld te volg.³⁰ Maar dit wil voorkom of die kwaad diepgewortel was. Vk. Van der Bijl het selfs die hulp en advies van Viljoen ingeroep toe klerke van die veldkornet se kantoor hul kommandobriewe opgeskeur het. Viljoen het beveel dat daar in sulke gevalle ten strengste volgens krygswet gehandel moes word.³¹ Viljoen het meer as eenmaal genoeg rede gehad om ongelukkig te voel oor die gehalte van sy eie kommando.³²

Viljoen was dikwels minagtend teenoor elkeen wat nie soos hy met 'n mate van geesdrif aan die stryd deelgeneem het nie. Hy vertel in sy herinneringe dat die predikante P. Nel en J.N. Martins aanvanklik die kommando vergesel het, maar alte gou padgegee het vanweë die swaarkry. Daar was min mense wat hul geestelike sorg gemis het.³³ Hierdie opmerking onthul meer oor Viljoen self as oor die predikante. Wat betref ds. Nel van die gemeente Jeppestown is Viljoen se opmerking ongeregverdig. Ds. Nel is by Elandslaagte gevange geneem en het nie sy amp in die kommando verlaat nie.³⁴

Vrydagaand 29 September 1899 het die Johannesburgkommando haastig per trein na die Natalse grens vertrek. Die twee treine het die volgende dag sonder enige teëspoed in Standerton aangekom. Daar is perde, tuie en saals uitgedeel, want voor hul vertrek uit Johannesburg was daar nie tyd daarvoor nie.³⁵ Jan Viljoen was net te laat om in die kommando van sy broer opgeneem te word. Om tog so gou moontlik by die grens te kom, het hy by die speurpolisie aangesluit en op 30 September uit Johannesburg vertrek. Hierdie groep het die Johannesburgkom-

29) TAB, LA 737 IV, band 737 II, nr 508, telegram, Genl. Meyer, Glencoe - Staatsekretaris, Pretoria, 31 Maart 1900.

30) TAB, LA 737 IV, band 737 III, nr. 903, telegram, Genl. Meyer, Glencoe - Wnd. kmdt.genl. Botha, Pretoria, 14 April 1900.

31) TAB, LA 737 IV, band 737 III, nrs. 1098 en 1108, telegramwisseling tussen vk. Van der Bijl, Johannesburg en kmdt. Viljoen, Vantondersnek, 22 April 1900.

32) R. Chisholm, Ladysmith, p. 87.

33) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 20.

34) W.J. de Kock (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek I, p. 615.

35) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 20.

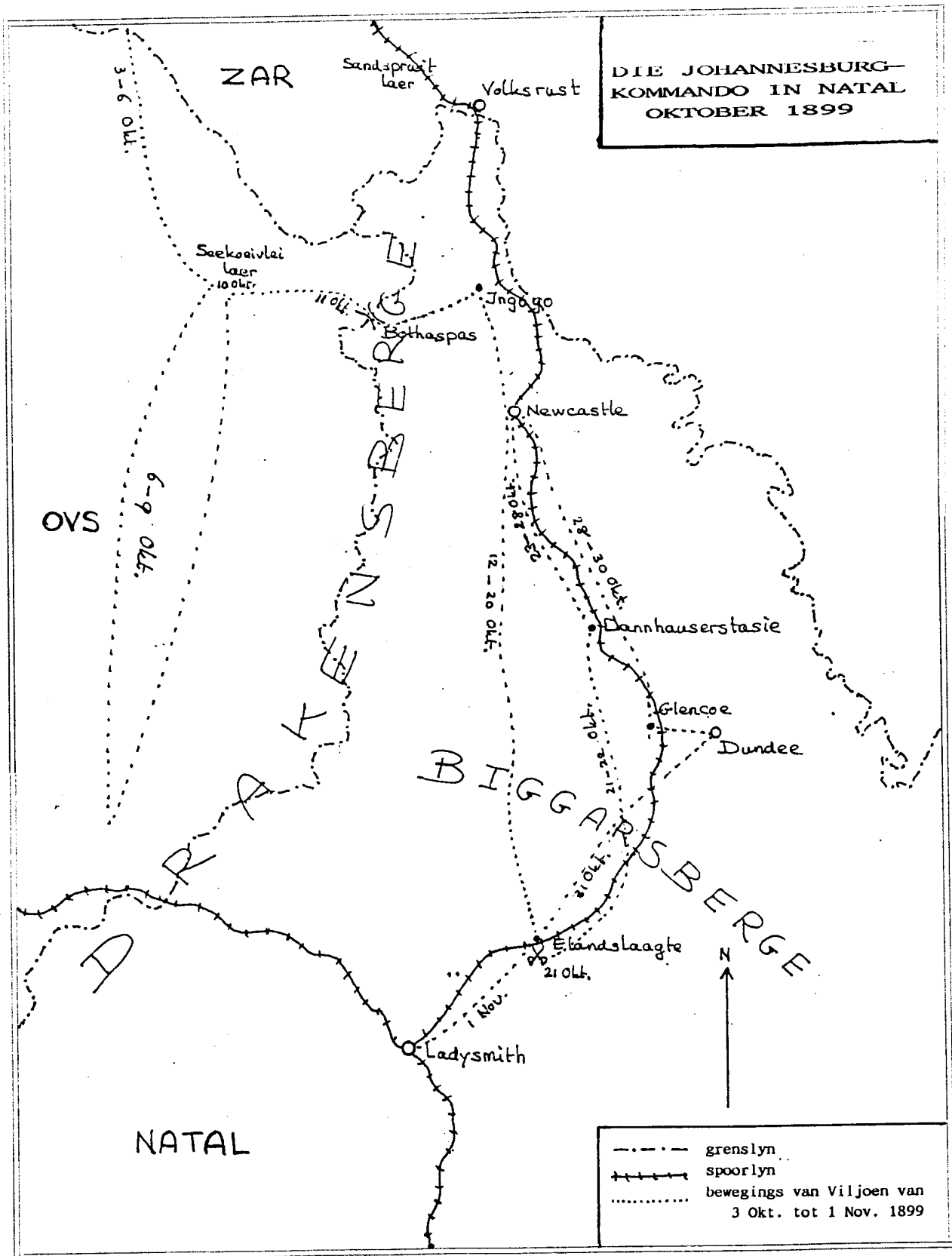
mando op Maandag 2 Oktober by Standerton aangetref.³⁶ Die kommando het die naweek intussen gebruik om beter toegerus te word vir die stryd.³⁷

Die bewegings van die kommando na die aankoms te Standerton is nie heeltemal duidelik nie. Ooreenkomstig sy opdrag het Viljoen hom onder die bevel van genl. J.H.M. Kock gestel en by Bothaspas in die Drakensberge posisie ingeneem. Hoewel die hooflaer by Sandspruit in die omgewing van Volksrust geleë was, het genl. Kock net wes daarvan verbygetrek via Perdekop na die plaas Seekoeivlei aan die Kliprivier. Daarvandaan is Viljoen uitgestuur om in kontak te kom met die Vrystaatse kommando's en kommunikasie met hulle te reël. 'n Analise van die beskikbare gegewens dui op dié moontlike reisskema:

Vertrek van Standerton op Dinsdag 3 Oktober;
aankoms te Seekoeivlei aan die Kliprivier op Vrydag 6 Oktober;
kontak gesoek met OVS-kommando's tot Maandag 9 Oktober;
President se verjaardag gevier op Dinsdag 10 Oktober;
vertrek na Bothaspas op Woensdag 11 Oktober.³⁸

Uit hierdie verloop van sake is dit duidelik dat die kommando's onder bevel van genl. Kock van meet af aan die taak toebedeel was om Joubert se regterflank te vorm, met die hoofopdrag om die verbinding met die Vrystaatse magte te behou. Die krygsraad het op 17 Oktober hierdie opdrag uitgebrei met die bevel om die spoorlyn tussen Glencoe en Ladysmith te verbreek.³⁹ Op dié tydstip was hulle reeds in Natal, want die Johannesburgers het al in die nag van 11 Oktober die grens oorgesteek. Kmdt. Ben Viljoen was op die voorpunt. In opdrag van genl. Kock het hy saam met kmdt. A. Schiel van die Duitse Korps 'n patroolie van tweehonderd man gelei wat 'n uitgebreide verkenningstog oor die grens aangepak het. Die spanning was sò groot dat 'n skotskar vir 'n kanon en 'n trop beeste vir 'n Britse leërafdeling aangesien is.⁴⁰ Maar duisternis, reën en mis kon ook maklik hierdie misverstand veroorsaak het.

-
- 36) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop, 1(5), November 1903, p. 65).
- 37) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 20.
- 38) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop, 1(5), November 1903, p. 65); B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 20 - 21; J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika I, p. 158.
- 39) TAB, KG 346, p. 270; LA 709, pp. 85 en 140; B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 22; C.J. Barnard, Generaal Louis Botha op die Natalse front, 1899-1900, p. 42.
- 40) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 21 - 22.

Na 'n trae, onordelike opmars het vk. F.J. Potgieter van die Duitse Korps en vk. A.J. Pienaar van die Johannesburgkommando elk met 'n patrollie tot by die stasie Elandslaagte deurgedring waar hulle tevergeefs probeer het om 'n trein te verower. 'n Tweede trein met voorrade het wel in hul hande geval. Beide veldkornette het aan hul bevelhebbers gerapporteer en die onderskeie reaksies was merkwaardig. Schiel het met honderd man kom help, terwyl 'n woedende Viljoen opdrag gegee het dat die spoorlyn vernietig moet word en die manne onmiddellik terug moet keer. Hy het ook aan Kock verslag gedoen. Laasgenoemde het sonder aarseling afgewyk van sy uitdruklike opdrag en met al die berede lede van sy kommando na Elandslaagte deurgedruk.⁴¹

Met betrekking tot die slag by Elandslaagte is daar twee aspekte wat aandag verdien, naamlik Viljoen se houding en optrede voor die slag en vervolgens sy rol tydens die slag.

Daar is duidelike getuienis dat Viljoen Kock se handelwyse deur na Elandslaagte op te ruk, afgekeur en dit ook duidelik aan hom bekend gestel het.⁴² Nietemin het Viljoen tog Kock se bevele gevolg. Toe hy Donderdag 19 Oktober omstreeks middernag in die gietende reën by Elandslaagte aankom, was sy eerste vraag of 'n goeie verdedigingsposisie reeds bepaal was. Toe dit blyk nie die geval te wees nie, het hy onmiddellik self aan die werk gespring.⁴³ Toe Viljoen Saterdagoggend berig ontvang dat die Britte besig was om versterkings per trein van Ladysmith af aan te voer, het hy dadelik aan Kock voorgestel om die aflaaipunt aan te val om sodoende ontplooiing van die troepe te verhinder.⁴⁴ Kock het hierdie goeie voorstel spottend van die hand gewys en daarmee die enigste kans om 'n nederlaag te voorkom deur sy vingers laat glip.⁴⁵ Dit is geregverdig om te sê dat Viljoen voor die slag, ondanks sy afwysing van Kock se optrede, lo-jaal gehandel het en hom na die beste van sy vermoë bygestaan het.

Die vrae rondom die tweede aspek, naamlik Viljoen se optrede tydens die slag by Elandslaagte, is meer gekompliseerd. Om sy optrede in die regte lig te kan beoordeel is dit noodsaaklik om na die verloop van die veldslag te kyk. Nadat Kock die Britte kans gegee het om ongehinderd versterkings aan te voer, het genl.maj. J.P.D. French 'n doelgerigte aanvalsplan opgestel. Teenoor Kock se sewehonderd Johannesburgers, Hollanders, Duitsers en twee kanonne het French

41) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika I, pp. 191 - 194.

42) Ibid., pp. 197 - 199.

43) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop, 1(5), November 1903, p. 65).

44) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 25.

45) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 I, p. 262.

oor omtrent 3 500 man en 18 kanonne beskik. Sy ruitery het hy oor sy twee flanke verdeel, regs die Imperial Light Horse saam met 'n afdeling van die 5th Lancers onder bevel van maj. A. Woolls-Sampson en op die linkerflank die Dragoon Guards met 'n afdeling van die 5th Lancers gelei deur maj. St. John C. Gore. In die sentrum het kol. Ian Hamilton die bevel oor die infanterie gevoer bestaande uit die regimente Devonshire, Manchester en 2nd Gordon Highlanders. Dit was die infanterie - in die besonder die Manchesters - wat die hoofaanval moes loods teen Kock se linkerflank wat deur die Johannesburgkommando verdedig is. Ondanks die getaloorwig het Hamilton se manne nie daarin geslaag om die Boereposisies te oorvleuel nie. Eers nadat die Imperial Light Horse die infanterieaanval versterk het, het die Boere se verdediging in duie gestort.⁴⁶

Die nederlaag van Kock se kommando het in twee fases plaasgevind. Toe die Johannesburgers uit hul posisies verdryf is, het hulle wanordelik op die vlug geslaan. Die Hollanderkorps wat op die noordelike koppie standgehou het, is daardeur van hul flankdekking ontnem.⁴⁷ Schiel, wat met sy Duitse korps met 'n ompad vanuit sy vooruitgeskewe posisie teruggeval het, het 'n aantal vlugtende Johannesburgers beveel om saam te gaan en Kock te hulp te snel.⁴⁸ Die hulp het egter te laat gekom en kon Kock se posisie nie red nie. In die inval-lende duisternis het die oorlewendes gevlug. Dit was veral die vlugtende Hollanders wat deur Gore se ruitery agtervolg en gevang is.

Reeds in 'n vroeë stadium van die slag het groepies Johannesburgers begin pad-gee en daarmee die moreel van die kommando ondermyn.⁴⁹ Was Viljoen daarvan bewus? Uit sy eie beskrywing van die veldslag blyk dit dat hy slegs op hoogte was van dit wat in sy onmiddellike omgewing gebeur het. Viljoen het nie 'n algemene oorsig gehad van wat in sy kommando as 'n geheel voorgeval het nie. Kontemporêre bronne praat ook ronduit van die vlug van die Johannesburgers.⁵⁰ En in 'n poging om die naam van die Johannesburgkommando effens te red, is vertel dat nie almal gevlug het nie. Omtrent twaalf man, onder wie Viljoen, het by Kock gebly en slegs op die laaste oomblik veiligheid gesoek.⁵¹ Barnard se opsomming dat die Johannesburgse kommando in wanorde teruggedryf is, is

46) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 I, pp. 242 - 253.

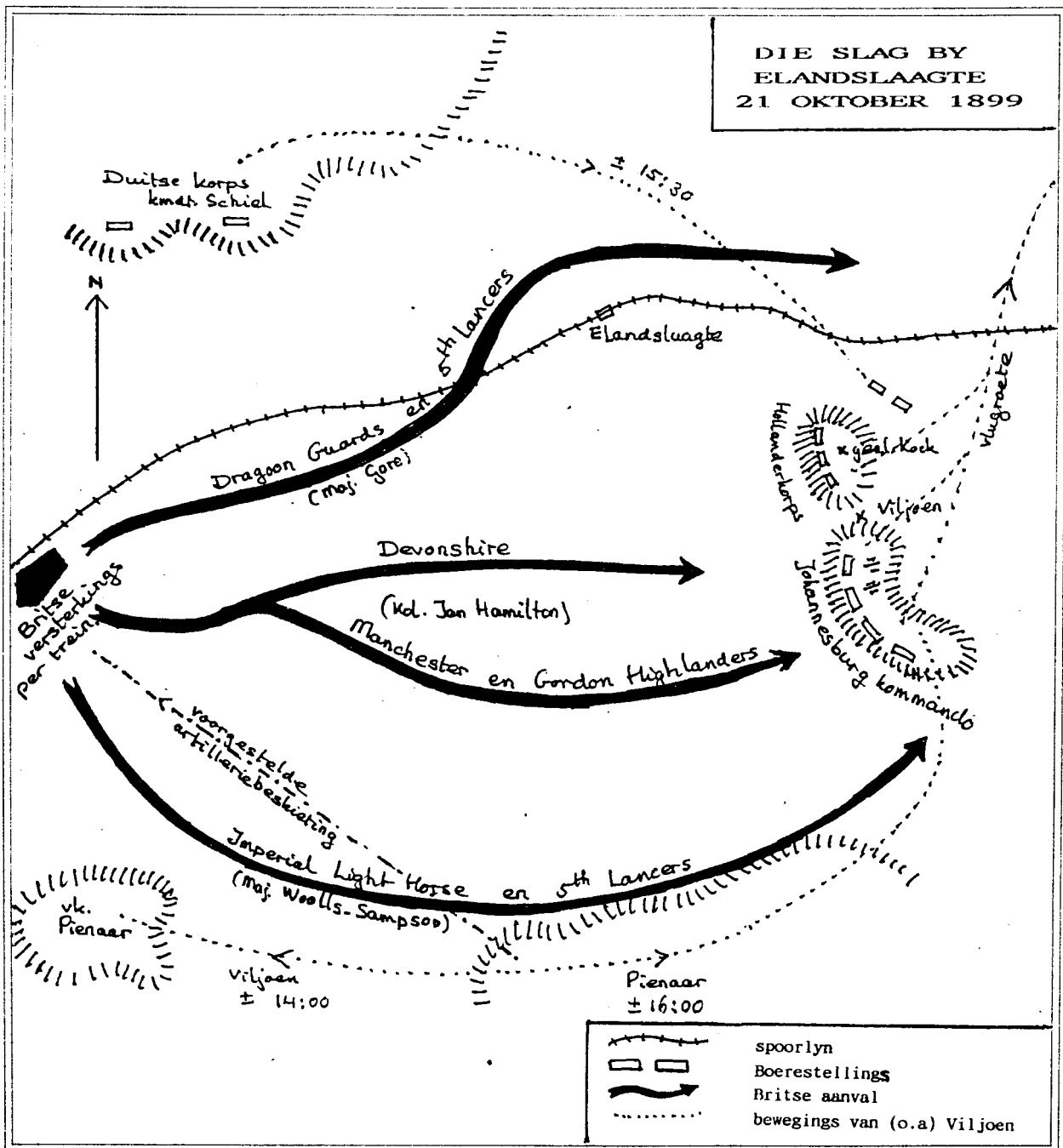
47) J.W. Meijer, Dr. H.J. Coster, 1865-1899, Argief-jaarboek vir Suid-Afrikaanse geskiedenis, 1989 II, p. 206.

48) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 I, p. 251.

49) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop, 1(5), November 1903, p. 66); O.J.O. Ferreira (red.), Krijgsgevangenschap van L.C. Ruijsenaers, 1899-1902, p. 67

50) De Volksstem, 30 Oktober 1899.

51) Ibid., 4 November 1899.

volkome korrek.⁵² Viljoen het ongetwyfeld sy moed en heldhaftigheid bewys in hierdie eerste groot veldslag wat hy meegemaak het. Die vraag is egter hoe hy as kommandant gefunksioneer het. Die inligting dui daarop dat hy hierin gefaal het.

52) C.J. Barnard, Generaal Louis Botha op die Natalse front, 1899-1900, p. 52.

Wat kon die oorsaak daarvan gewees het? Gebrekkige opleiding en ervaring het 'n rol gespeel. Viljoen se individualisme en sy behoefte om hom persoonlik te bewys het 'n verdere bydrae gelewer. Daar was ook ander omstandighede wat 'n invloed gehad het. Kort na Viljoen se benoeming tot waarnemende kommandant in Mei 1899, het hy aan die Regering voorgestel dat die groot getal vreemdelinge wat gewillig was om die land te help verdedig, bewapen en opgelei moet word. Die Regering het die voorstel afgewys en vier maande later moes Viljoen met 'n onvoorbereide kommando die stryd in. As gevolg van die gebrek aan oefening het die kommando nie as 'n eenheid gefunksioneer nie.⁵³ Daar was dus rede tot kritiek op die wyse waarop Viljoen sy kommando beheer het, maar daar was versagtende omstandighede. Daarom is dr. W.J. Leyds in sy oordeel oor Viljoen se optrede te ongunstig as hy sê: "De verantwoordelijkheid voor den slag rust uitsluitend op generaal Kock, maar van Viljoen is het een ernstige fout geweest, dat hij zijn commando niet in de hand had; noch voor noch in de slag heeft hij de leiding gehad."⁵⁴ Die bewering is wel korrek, maar die formulering skep die indruk dat die gevolge van Kock se foutiewe optrede voorkom kon gewees het as Viljoen sy kommando beter beheer het. Dit is nie waar nie. Niks kon die nederlaag by Elandslaagte voorkom het nadat Kock besluit het om die Britse aanval in sy swak stellings af te wag nie.

Oor die tydstip van Viljoen se vlug is daar uiteenlopende menings. Amery veronderstel dat Viljoen in 'n vroeë stadium van die geveg saam met sy kommando gevlug het,⁵⁵ en Rempel vra hom af hoe Viljoen as enigste bevelhebber daarin geslaag het om sy mense aan die slag te onttrek.⁵⁶ Daar is egter geen rede om Viljoen se eie getuigenis - dat hy hom op die laaste oomblik uit die voete gemaak het - in twyfel te trek nie. Hy het agt bladsye in sy boek gebruik om sy wedervaringe van die nag te vertel. Uit die romanties-gekleurde verslag, waarin hy uiteraard self die hoofrol speel, blyk dit duidelik dat hy laat in die slag gevlug het, want die eerste mense wat hy ingehaal het, was Britse soldate wat die vlugtende Boere agtervolg het. Verder was hy alleen, nadat sy adjudant gou deur die agtervolgers ingehaal en gevang is. Hy het eers weer die volgende dag kontak met ander burgers gemaak. In die loop van daardie dag het hy ongeveer honderd en twintig man rondom hom versamel terwyl hy op pad was na Dannhauserstasie waar die Kommandant-generaal sy hoofkwartier gehad het.⁵⁷

53) J.C. Roos, Johannesburg en die Tweede Vryheidsoorlog Oktober 1899 - Mei 1900, pp. 277 - 278.

54) TAB, W.J. Leyds-huisargief, 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.

55) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 II, p. 195.

56) F. Rempel, Heroes of the Boer War, p. 151.

57) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 27 - 35. Hierdie ervaring is ooglopend verwerk in Viljoen se roman Under the Vierkleur, p. 117 e.v.

Laat die middag van Sondag 22 Oktober het Viljoen met sy mense by die hoofkwartier aangekom. Hy het dadelik gevra of die Kommandant-generaal hom die volgende môre kon ontvang. Joubert was woedend oor die eiemagtige optrede van Kock se kommando. Dat Viljoen dit moes ontgeld, was voor die hand liggend - hy was die enigste belangrike bevelhebber wat ontkom het. Op wie anders moes Joubert sy toorn uitstort? Op daardie oomblik was Joubert waarskynlik onbewus van die feit dat Kock nie gehoor gegee het aan die aanbevelings en versoeke van onder andere Viljoen nie. Viljoen het nie stilgebly nie. Volgens die Nederlandse uitgawe van sy boek het hy sy bevelhebber vriendelik en half paaierend geantwoord; volgens die Engelse uitgawe was hy redelik parmantig.⁵⁸ Die enigste opdrag wat Viljoen dié dag van Joubert gekry het, was om sy kommando te reorganiseer en daarna vir diens aan te meld.⁵⁹

Met dié doel voor oë het Viljoen na Newcastle vertrek. Daar het hy sy verlore toerusting probeer vervang, sy manskappe versamel en die bangbroeke onder hulle met 'n pas "wegens lafhartigheid" Johannesburg toe gestuur. Met sy gereorganiseerde kommando van 485 man het Viljoen na Glencoe vertrek waar hy op 30 Oktober 'n nuwe opdrag gekry het. Dit was om die 1 200 Britse soldate, wat dié dag by Nicholsonsnek en Modderspruit krygsgevangene geneem is, na Pretoria te begelei. Vir die taak het hy veertig manskappe aangewys en dadelik vir 'n nuwe opdrag gevra. Die nuwe opdrag was om polisie-diens in Dundee te gaan doen. Dit was te veel vir Viljoen - hy het die bevel eenvoudig geïgnoreer en na Ladysmith gereis om sy saak aan Joubert te gaan stel.⁶⁰ Sô lui Ben Viljoen se weergawe. Leyds het tot dieselfde gevolgtrekking gekom, naamlik dat Joubert Viljoen uit die krygsgewoel wou hou.⁶¹ Die paar telegramme betreffende hierdie aangeleentheid wat bewaar gebly het, gee tog nie voldoende bewys vir hierdie opvatting nie. Die spesifieke opdrag, soos Joubert dit aan die Resident-vrederegter van Newcastle gesein het, het uitgebreide volmagte aan Viljoen gegee om sake in Dundee te reël. In sy antwoord het die Vrederegter gemeld dat Viljoen op 28 Oktober na Dundee vertrek het om die plek behoorlik in besit te neem. Uit 'n telegram van Viljoen aan die redakteur van die The Standard & Diggers' News in Johannesburg, blyk dit dat hy nie soseer oor sy opdrag gekrenk was nie, maar oor die negatiewe gerugte wat oor hom en sy kommando in omloop was.⁶² Wat die

58) Ibid. p. 36; B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer war, pp. 55 - 56.

59) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 37.

60) Ibid., pp. 38 - 41.

61) TAB, W.J. Leyds-huisargief, 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.

62) TAB, LA 709 (6), p. 461, telegram, Kmdt.genl., Pretoria - Resident-vrederegter, Newcastle, 28 Oktober 1899; p. 468, telegram, Telegrafis, Glencoe - Hoof Telegram Dept., Pretoria, 28 Oktober 1899; p. 493, telegram, kmdt. Viljoen, Glencoe - The Standard & Diggers' News, Johannesburg, 28 Oktober 1899.

ware rede ook al was - op 31 Oktober was Viljoen met sy kommando weer by Elandslaagte en op pad na Ladysmith.⁶³

Op 1 November 1899 het Viljoen met sy kommando in Ladysmith aangekom en hom by die Kommandant-generaal gaan aanmeld. Slegs Viljoen se eie weergawe van die gesprek is bekend. Viljoen het kapsie aangeteken teen die vernederende behandelings en ook die ongelukkigheid van sy manskappe vertolk. Joubert het aanvanklik heftig uitgevaar en selfs met die doodstraf gedreig, maar later gekalm. Hy het Viljoen en sy mense onder bevel van genl. Schalk Burger in die omgewing van Lombardskop geplaas.⁶⁴

Vyf weke lank, van 1 November tot ongeveer 5 Desember 1899, was die Johannesburgers deel van die magte wat Ladysmith omsingel het. Viljoen en sy kommando het die kans gekry om die smaad wat hulle, ten regte of ten onregte, sedert Elandslaagte moes verduur, af te skud.⁶⁵ Die gebrek aan eenheid en dissipline moes eerste aangespreek word. Of Viljoen daarin geslaag het om verbetering te bewerkstellig, kan slegs beoordeel word deur die gebeure waarby die Johannesburgkommando betrokke was, na te gaan.

Die eerste skermutseling het in die vroeë oggend van 4 November plaasgevind. 'n Brandwag Johannesburgers het met 'n Britse patrollie slaags geraak. Een burger en twee Britte het tydens die geveg gesneuwel.⁶⁶ Die Johannesburgkommando het 'n ondergeskikte rol gespeel tydens die onsuksesvolle aanval om Ladysmith op 9 November te verower. Bygestaan deur die Johannesburgers, moes die Middelburgkommando 'n aanval loods op die mees oostelike punt van die Britse linies. Dit was nie hul opdrag om die koppies en die skansmuur stormenderhand te verower nie. Hulle moes die Britse troepe daar vaspen terwyl die

63) *Ibid.*, p. 559, telegram, Kmdt. Viljoen, Elandslaagte - Staatspresident, Pretoria, 31 Oktober 1899.

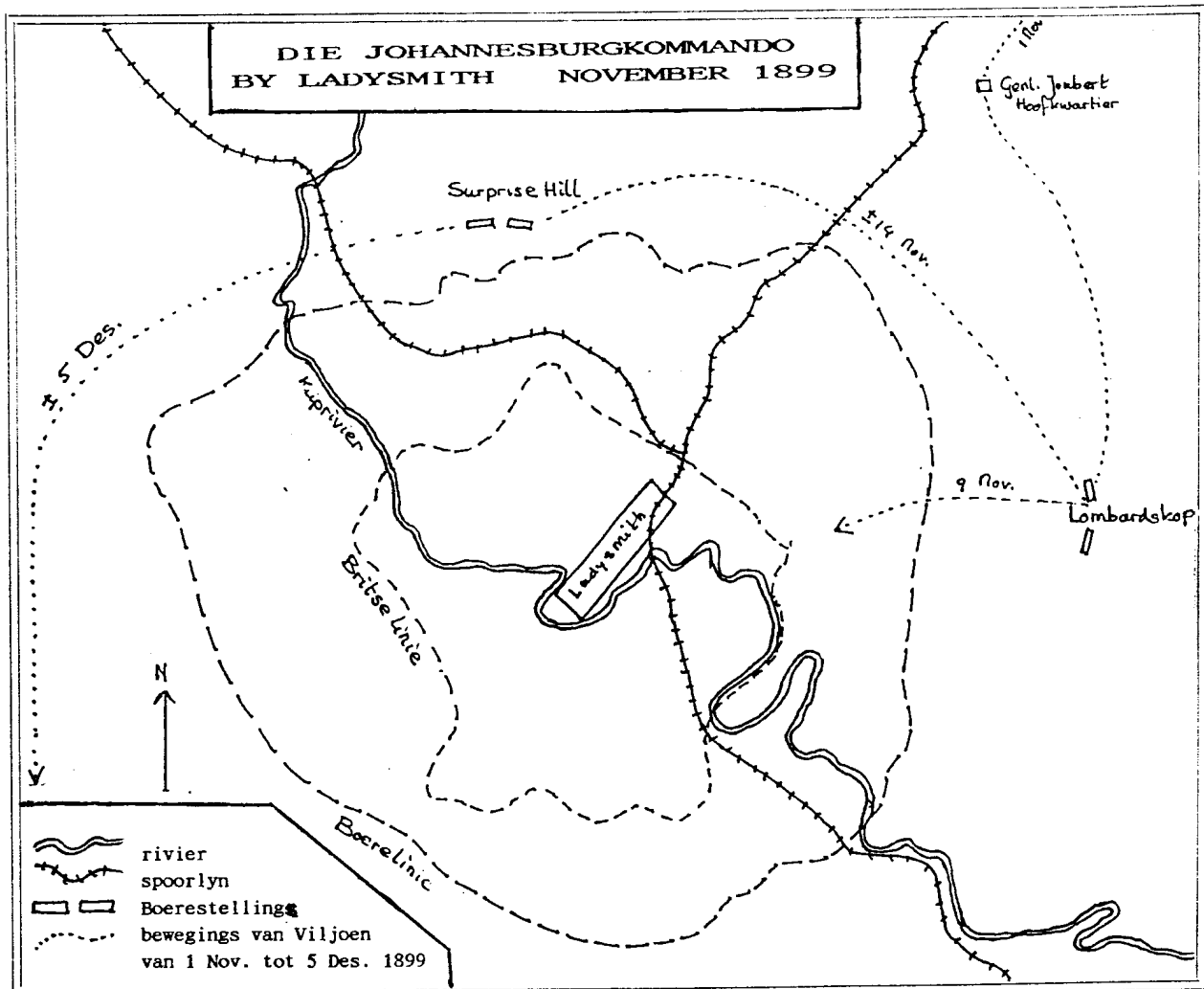
64) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 41 - 42. B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer war, pp. 64 - 65.

Die weergawe van Viljoen is t.o.v. twee ondergeskikte punte teenstrydig. R. Chisholm, Ladysmith, p. 68, haal die Engelse uitgawe aan waarin sprake is van Joubert se "fine bass voice" en "stentorian tones". In die Nederlandse uitgawe word gepraat van "zijn fijne stem" en "op militaire wijze". Daaruit blyk dit dat Viljoen se geskrif ook gebruik kan word om J. Meintjes se mening oor Joubert se stemklank te ondersteun en dat hy dit nie slegs weerspreek nie, soos Chisholm veronderstel.

65) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 42 - 43; B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer war, p. 67.

66) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 I, p. 356.

hoofaanval in die noorde geloods sou word. Hierdie gesamentlike operasie van die Middelburg- en Johannesburgkommando onder dekking van die kanonne van die Heidelbergkommando van kmdt. J.D. Weilbach, is suksesvol uitgevoer en Viljoen en sy mense het Ladysmith tot op 'n afstand van ruim twee kilometer genader.⁶⁷ Viljoen het dit beslis nie as 'n belangrike krygshandeling beskou nie, want hy

67) L.S. Amery, The Times history of the war in South-Africa, 1899-1902 III, pp. 158 - 160; J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 I, pp. 358 - 361.

het glad nie melding daarvan in sy boek gemaak nie⁶⁸ – terwyl sy broer Jan in sy verslag duidelik teleurgesteld was dat die hoofkwartier die aanval afgelas het.⁶⁹ Dit is egter wel duidelik dat die Johannesburgers georganiseerd en ordelik volgens die planne en opdragte gehandel het, wat 'n verbetering was in vergelyking met die optrede tydens die slag van Elandslaagte.

Die beste getuigenis van 'n wakkere optrede van Viljoen self kom van Britse kant. Omstreeks 14 November is die Johannesburgkommando oorgeplaas na die noordelike sektor, waar hulle onder die bevel van genl. D.J.E. Erasmus van die Pretoriakommando gekom het. Hierdie oorplasing kan afgelei word uit Viljoen se eie mededeling dat sy kommando ongeveer twee weke na sy aankoms onder bevel van Erasmus geplaas is. Weliswaar meld Viljoen dat dit ten suidweste van Ladysmith was, maar dit moet 'n fout wees, aangesien die Pretorianers ten noorde van die dorp, van Modderspruit tot aan die Harrismith-spoorlyn, gestasioneer was. Hierdie gevolgtrekking kom ook ooreen met Chisholm en Amery se gegewens, hoewel laasgenoemde meld dat die Johannesburgers van meet af aan daardie posisie ingeneem het.⁷⁰ In die nag van 10 Desember het die Britte Surprise Hill aangeval. Die aanval het bo verwagting gunstig verloop. Die aanvallers het ongeveer 800 meter voor hul doelwit teenstand verwag, want daar het Viljoen snags 'n sterk wagpos geplaas. Maar die Johannesburgkommando is enkele dae voor die Britse aanval na die Tugelalinië oorgeplaas en Viljoen se opvolger het nie so bedagsaam opgetree nie.⁷¹ Hieruit mag afgelei word dat die plasing van die nagtelike vooruitgeskewe wagpos deur Viljoen op eie inisiatief gedoen is, wat van sy verstandigheid en oorleg getuig.

Die Engelse uitgawe van Viljoen se herinneringe skep die indruk dat hy aan die verkenningstog in Natal van 13 tot 23 November deelgenem het. Die Nederlandse uitgawe is noukeuriger. Dit vermeld dat vyftig manskappe van die Johannesburgkommando die tog meegemaak het. Beide uitgawes vertel dat die verkenningstog beëindig is deurdat twee burgers deur weerlig gedood is. Barnard het aangetoon

-
- 68) Viljoen vertel wel van 'n verkenningstog in die noordwestelike sektor enkele dae na sy aankoms. Dit is moontlik dat hy die aanval van 9 November bedoel, maar daar is tog 'n duidelike verskil tussen die plek en die omvang van die geveg waarna hy verwys en die aanval van 9 November. (B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 43; B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer war, pp. 68 – 69.
- 69) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 1(6), Desember 1903, p. 86).
- 70) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 44; B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer war, pp. 69 – 70; L.S. Amery, The Times history of the war in South-Africa, 1899-1902 III, p. 154; R. Chisholm, Ladysmith, pp. 96 – 97.
- 71) L.S. Amery, The Times history of the war in South-Africa, 1899-1902 III, pp. 170 – 171.

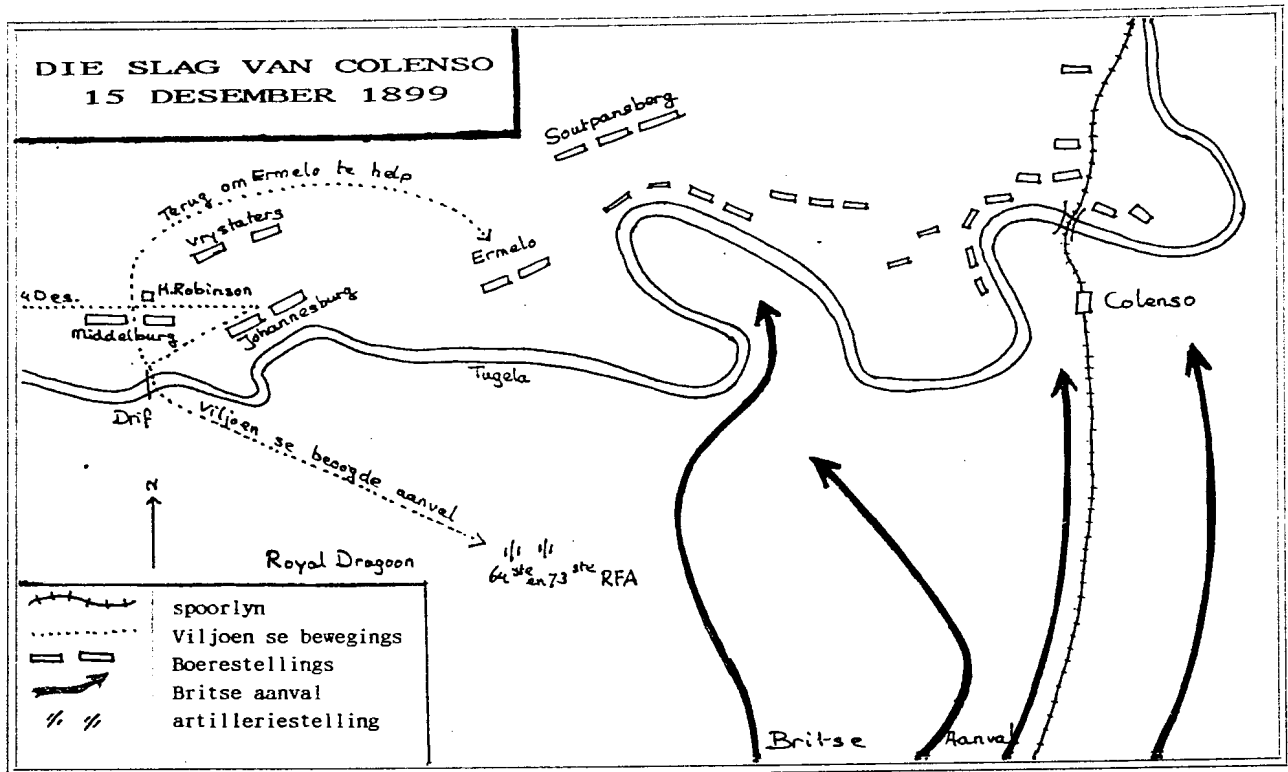
dat die tog nie verder voortgesit is nie, deurdat genl. Joubert ernstige inwendige beserings opgedoen het toe sy perd gestruik en hy geval het.⁷²

Die Johannesburgkommando het nie aktief aan die slag van Colenso op 15 Desember 1899 deelgeneem nie. Verskeie bronne ken aan Viljoen 'n kleiner of groter aandeel in die veldslag toe, maar dit is nie korrek nie. Die Johannesburgkommando het vroeg in Desember van Ladysmith na die Tugela vertrek. Hulle het daar onder bevel van die Vrystaatse genl. Andries Cronjé gestaan. Op 14 Desember het die bevel gekom dat Viljoen met tweehonderd man, ongeveer die helfte van sy kommando, na Colenso moes gaan.⁷³ Daar het hulle saam met die Vrystaters onder genl. Cronjé en die Middelburgkommando onder kmdt. Piet Trichardt die uiterste regterflank van genl. L. Botha se linie gevorm. Hulle posisie was tussen Rooikop en die Tugela in die omgewing van H. Robinson se plaashuis, waar daar 'n wadrif deur die rivier was. Hierdie posisie was uiteraard van belang om 'n moontlike flankaanval van genl. Redvers Buller te keer, hoewel Botha tereg daarop gereken het dat Buller 'n frontale aanval sou onderneem.⁷⁴ Die Johannesburgers het dus nie daadwerklik aan die slag van Colenso deelgeneem nie.

Louis Botha se krygsplan het nog 'n taak vir die regterflank uitgespel. Sodra die gevegsituasie dit vereis het, moes hulle 'n teenaanval loods en die vyand met omsingeling bedreig. Uiteraard sou dié bevel regstreeks van Botha moes kom. Deur allerlei misverstande het daar niks van hierdie beplande flankaanval gekom nie.⁷⁵ Viljoen vertel dat hy op eie inisiatief besluit het om die Tugela oor te steek, in 'n poging om 'n Britse battery kanonne in die hande te kry. Na sy oordeel het hulle te ver vorentoe beweeg en sonder dekking op die linkerflank van Buller gestaan. Viljoen het die oog op twee batterye gehad, die 64 en 73 Royal Field Artillery, maar hulle was nie sonder dekking nie. Die Royal Dragoons was aan hul linkerkant en sou Viljoen se weg versper het.⁷⁶ Maar 'n opdrag van Botha om die burgers van Ermelo te gaan help, het Viljoen se aanval in die kiem gesmoor. Dis onduidelik waarom hierdie opdrag gegee is, want daar

-
- 72) B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer war, pp. 70 - 71;
B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 44 - 45;
C.J. Barnard, Generaal Louis Botha op die Natalse front, 1899-1900, p. 83.
73) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 46;
B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer war, p. 78.
74) L.S. Amery, The Times history of the war in South-Africa, 1899-1902 II, pp. 429 en 434 - 435.
75) C.J. Barnard, Generaal Louis Botha op die Natalse front, 1899-1900, pp. 126 - 127
76) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 47;
B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer war, p. 79; L.S. Amery, The Times history of the war in South-Africa, 1899-1902 II, p. 444.

was geen hulp nodig en ook geen versterking gevra nie.⁷⁷ Moontlik het Viljoen se eie aanvalsplan aanleiding gegee tot die gerug dat hy deel gehad het in die verowering van die kanonne by Colenso, soos Strydom vermeld.⁷⁸

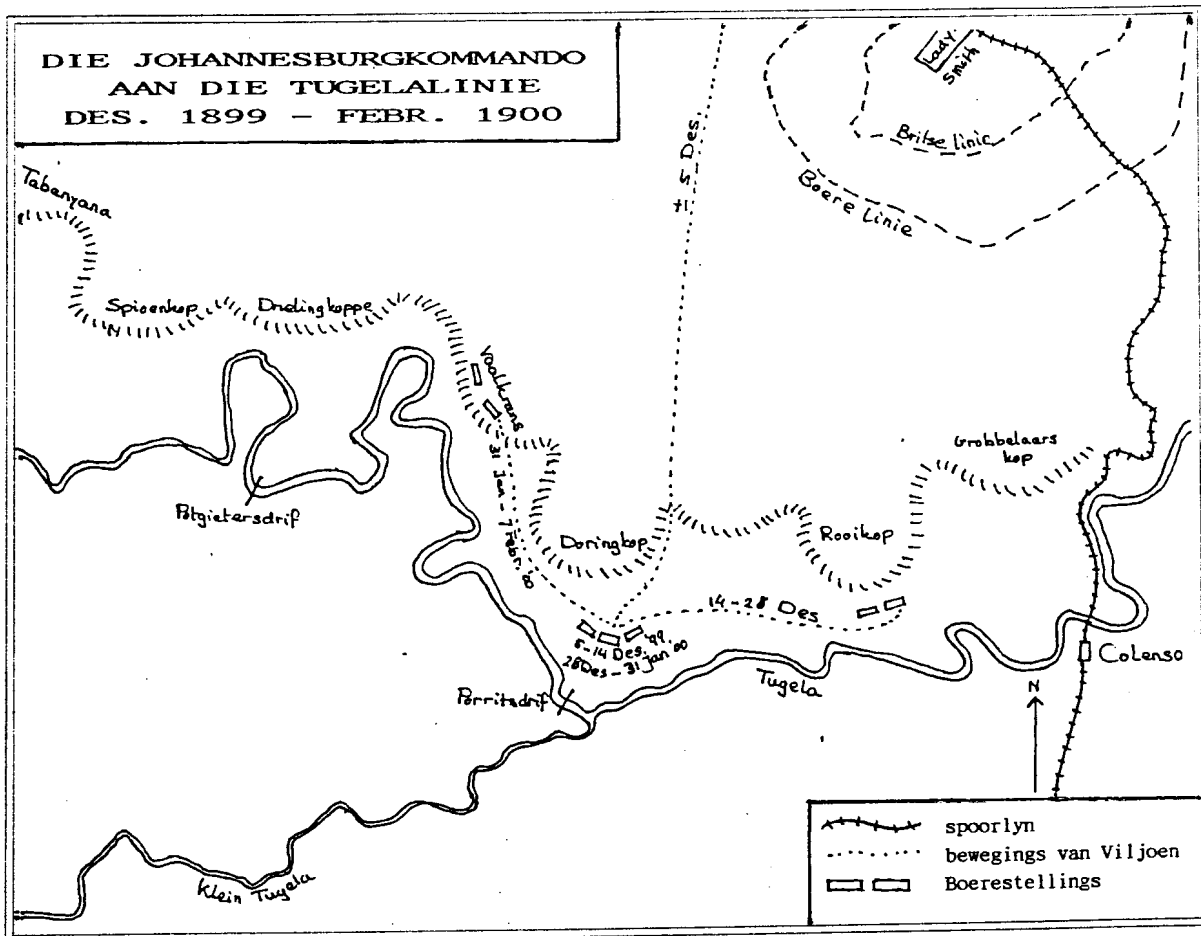
Viljoen het eiemagtig 'n aanval op die Britse batterye beplan. Hoewel dit vroegtydig beëindig is, is die vraag geregtig of hy korrek opgetree het. Sy plan het 'n mate van ooreenkoms met Botha se plan vir 'n flankaanval gehad, maar dit is nie voldoende regverdiging nie. Viljoen het geen oorsig van die totale situasie gehad nie en sy plan was 'n individuele aksie wat moontlik daarop gemik was om die naam van die Johannesburgkommando in ere te herstel. 'n Suksesvolle aksie sou inderdaad roem vir die Johannesburgers besorg het. Maar sy aksie kon ook gefaal het. Die doelwit was nie so onbeskerm as wat Viljoen gedink het nie. Barnard meld dat Viljoen se manskappe meer as een derde van Cronjé se mag gevorm het en dat 'n flankaanval sonder hulle nie moontlik was nie.⁷⁹ Viljoen se optrede het dus definitief gevaar ingehou. Dit getuig wel van Viljoen se betrokkenheid, sy individualisme en sy impulsiwiteit

77) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 47;
 B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer war, p. 80.

78) C.J.S. Strydom, Ruitervuur, dramatiese hoogtepunte van die Boereoorlog, p. 71.

79) C.J. Barnard, Generaal Louis Botha op die Natalse front, 1899-1900, p. 127.

- van sy waagmoed. Volgens sy eie getuigenis was hy aan die voerpunt van die stormloop, nie die plek vir die bevelhebber wat in beheer is nie, maar van die heldhaftige vegter; eienskappe wat hom ook by die geveg te Elandslaagte duur te staan gekom het. Tot Viljoen se voordeel pleit dat hy sy eie planne onmiddellik laat vaar het toe daar 'n bevel van Botha gekom het. As mens het Viljoen natuurlik nie verander nie, maar as militêr het hy vordering gemaak.

'n Paar dae na Kersfees 1899 het die Johannesburgers na hul laer by Porritsdrif teruggekeer. Hierdie keer het al vier broers Viljoen in dieselfde kommando gedien. Wynand en Chris, wat aanvanklik in die Soutpansbergkommando gedien het, het by Colenso by Ben en Jan aangesluit.⁸⁰ Uit Ben Viljoen se herinneringe wil dit voorkom of die Johannesburglaer in die omgewing van Potgietersdrif geleë was. Dit is egter nie korrek nie. Chris Viljoen vermeld baie spesifiek die samevloeiing van die Tugela en die Klein Tugela as die regte plek en Barnard en Breytenbach gee Porritsdrif aan as die plek van die Johannesburg-

80) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (*De Goede Hoop* 1(6), Desember 1903, p. 87); TAB, Aanwins 1063, Die ervarings van kmdt. Wynand J. Viljoen, p. 3.

kommando se laer.⁸¹

Met betrekking tot die slag van Spioenkop op 23 en 24 Januarie 1900 was daar 'n soortgelyke situasie as by Colenso. Ook hierdie keer was Viljoen en sy kommando slegs onregstreeks by die stryd betrokke. Uit Barnard se beskrywing van die geveg by Spioenkop, blyk dit dat daar wel tot tweehonderd manskappe van die Johannesburgkommando by die gevegte betrokke was. Hulle was deel van die versterkings wat gedurende die eerste fase van die geveg na die westelike flank gestuur is.⁸² Viljoen self vertel dat hy aanvanklik een en later 'n tweede veldkornetskap vir versterking moes afstaan. Hy het homself bepaal by sy opdrag om Potgietersdrif (dit moet Porritsdrif wees) te beskerm.⁸³ Leyds wil dit laat voorkom of Viljoen hom onnodig afsydig gehou het⁸⁴, maar hierdie opmerking is totaal ongegrond.

Soos daar nie rede is om Viljoen se optrede af te keur nie, so is daar min grond om dit te oorskat. Tog is daar verskeie bronne wat meld dat hy 'n rol in die gevegte van Spioenkop gespeel het.⁸⁵ By Colenso en Spioenkop het Viljoen en sy mense nie die kans gegee om te bewys van watter staal hulle gemaak is nie. Dié geleentheid het hulle gekry by die derde groot geveg by die Tugela-linie: die slag van Vaalkrans.

Generaal Buller het ná sy nederlae by Colenso en Spioenkop besluit om op Vaalkrans en Groenkop toe te slaan, twee koppies tussen Spioenkop en Colenso waar-tussen 'n pad na Ladysmith geloop het. Die aanvalsplaan was breed opgeset. Ten weste van Vaalkrans sou 'n grootskaalse afleidingsaanval op die Brakfontein-hoogtes gedoen word. Britse troepe sou ook oostelik, in die omgewing van Colenso aktief wees om te verhinder dat die Boere die werklike aanvalspunt sou versterk. Die effek van hierdie voorbereidings het egter verlore gegaan deurdat genl. Andries Cronjé uit betroubare bron berig van hierdie beplanning

- 81) J.C. Viljoen, In den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg Commando, (De Goede Hoop 1(6), Desember 1903, p. 87); C.J. Barnard, Generaal Louis Botha op die Natalse front, 1899-1900, p. 160; J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 III, pp. 77 en 80.
- 82) C.J. Barnard, Generaal Louis Botha op die Natalse front, 1899-1900, pp. 173 - 174 en 193.
- 83) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 50; B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer war, p. 86.
- 84) TAB, W.J. Leyds - huisargief, 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.
- 85) H.C. Viljoen, Viljoen-Gedenkboek, p. 112; C.J. Beyers (red.), Suid-Afrikaanse biografiese woordeboek IV, p. 780; L.S. Amery, The Times history of the war in South-Africa, 1899-1902 III, p. 207; TAB, LA 190 II, lêer 67, afskrif van artikel in Daily Mail by 'n brief van P.A. Nierstrasz, 's-Gravenhage - Dr. W.J. Leyds, Utrecht, 20 Maart 1902. Volgens die artikel sou Viljoen in 'n vraaggesepek gesê het dat hy as kommandant aan die slag van Spioenkop deelgeneem het.

ontvang het.⁸⁶ Die toestande in en agter die Boerelinie was glad nie rooskleurig nie. Die generaals Schalk Burger, Cronjé en Joubert was siek en genl. L. Botha, die enigste wat die noodsaaklike leiding kon gee, het na Pretoria vertrek. Hy was nie die enigste wat, met of sonder verlof, huis toe gegaan het nie.⁸⁷ Sowel die Boeremagte se getalsterkte as hul leiding was swak. Die sektor wat Buller vir sy aanval uitgesonder het, is deur die kommando's van Standerton, Soutpansberg en Johannesburg verdedig, altesaam omtrent 850 man onder bevel van veggeneraal Tobias Smuts. Viljoen was verantwoordelik vir die verdediging van Vaalkrans en Groenkop.

'n Groot deel van Viljoen se manskappe, ongeveer 350 man, onder bevel van veldkornet Japie du Preez het op Groenkop en in die mielievelde oos van Vaalkrans stelling ingeneem. Hulle het die pad versper vir Buller se beplande kavaleriesstormloop na Ladysmith. Voordat Buller dit kon doen, moes hy Vaalkrans oorneem. Daar het Viljoen self, met 'n skamele honderd man, die suidelike kop verdedig, terwyl die res van die Johannesburgers saam met die Standertonners en Soutpansbergers die noordelike kop van Vaalkrans en die verbinding met die Brakfonteinhoogtes beveilig het.⁸⁸

Dit is nie verbasend dat die onderskeie bevelhebbers die telegraafdrade laat gons het soos hulle om versterkings gevra het nie. Die dringende versoeke het nie veel reaksie opgelewer nie. Die Kommandant-generaal in sy hoofkwartier by Ladysmith was van oordeel dat die bevelhebbers ter plaatse kleingelowig geword het en daarom het hy genl. Meyer opdrag gegee om hulle moed in te praat.⁸⁹

Nie net Joubert het min vertrouwe in die Johannesburgers gehad nie - ook Botha was van oordeel dat daar nie op die Johannesburgers gereken kon word nie en dat dit al genoeg rede was om betroubaarder kommando's soos dié van Ermelo of Heidelberg na die Vaalkranssektor te stuur.⁹⁰ Al was die dringende versoeke om versterking tevergeefs, het dit wel meegehelp om Louis Botha dringend na die Tugela terug te roep. Hierdie gebrek aan ondersteuning was vir Viljoen 'n ernstige saak. Na die slag by Vaalkrans het hy in 'n amptelike verslag aan Botha die gebrek aan hulp in verband gebring met die swaar verliese wat hy gely het.⁹¹

86) C.J. Barnard, Generaal Louis Botha op die Natalse front, 1899-1900, p. 214.

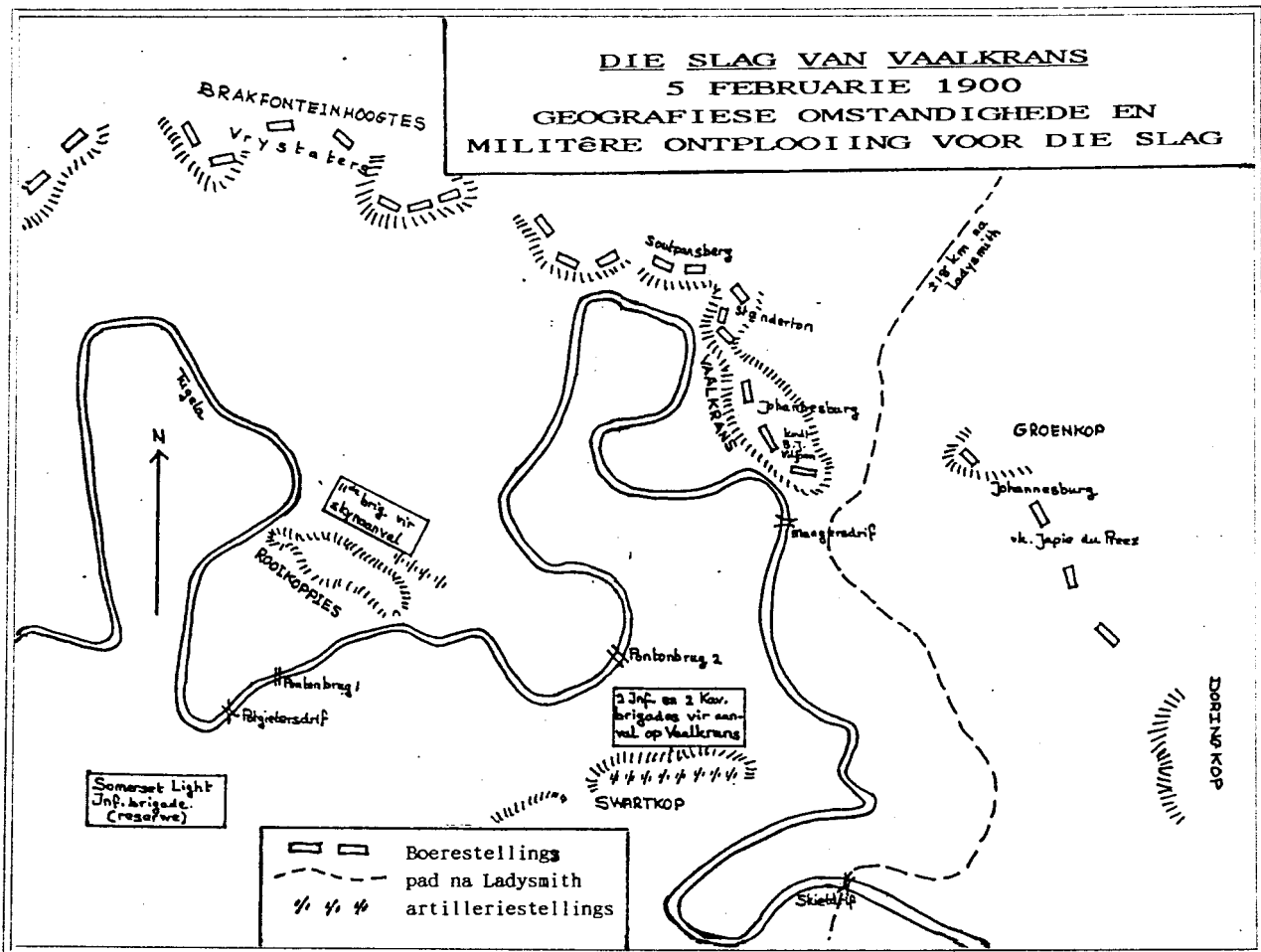
87) L.S. Amery, The Times history of the war in South-Africa, 1899-1902 III, p. 310.

88) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 III, pp. 288 - 289.

89) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 52.

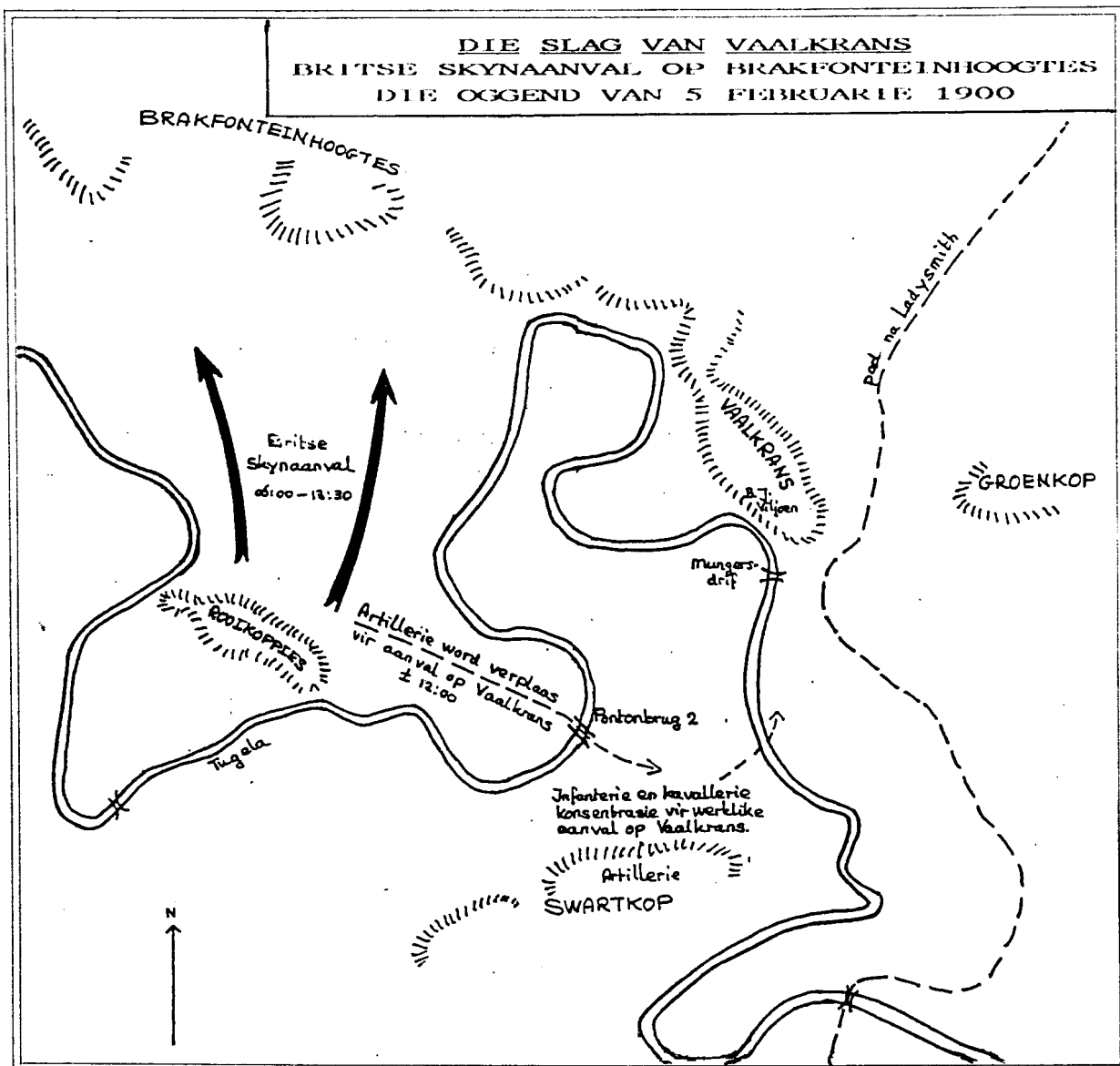
90) C.J. Barnard, Generaal Louis Botha op die Natalse front, 1899-1900, p. 216.

91) TAB, Prellerversameling, band 1, pp. 69 - 78, brief, B.J. Viljoen, Colenso - L. Botha, Colenso, 8 Februarie 1900.

Op Maandagoggend 5 Februarie 1900 het die Britse skynaanval op die Brakfonteinhoogtes begin. Viljoen kon die swaar bombardement deur die Britse artillerie reg wes van hom maklik waarneem. Ook die beperkte getal Boerekanonne het van hulle laat hoor. Nie een van die twee partye het groot voordeel uit die skietery getrek nie. Tot 'n geveg met handwapens het dit nie gekom nie, aangesien die Vrystaters opdrag gekry het om nie te skiet voordat die Britte ongeveer vierhonderd meter ver was nie, maar hulle het nooit nader as omtrent nege-honderd meter gekom nie. Verder kon Viljoen ook die konsentrasie van vier brigades aan die noordelike voet van Swartkop sien, effens suidwes van sy eie posisie. Hierdie troepe kon vinnig die aanval op die Brakfonteinhoogtes via pontonbrug 2 ondersteun, maar in werklikheid was hulle bestem vir die aanval op Vaalkrans en pontonbrug 2 moes die artillerie by Rooikoppies kams gee om vinnig deel van die hoofaanval te word. Hierdie aanval op Vaalkrans het laat die oggend begin.⁹²

92) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 III, pp. 290 - 294.

Die eerste aanwysing vir die werklike doel van die aanval was die konstruksie van pontonbrug 3 enkele honderde meters suid van Mungersdrif. Die bou van die brug is teen 12:00 voltooi. Viljoen vertel dat die Britte dit ongehinderd kon bou en dat die Boere se artillerie 'n goeie geleentheid onbenut gelaat het om die Britse aanval te weerstaan.⁹³ Barnard meld egter dat die bou van die brug plaasgevind het onder die die knaende geweervuur van die kant van die Johannesburgers onder vk. Japie du Preez.⁹⁴ Eers twee uur na voltooiing van die

93) TAB, Prellerversameling, band 1, p. 71, brief, B.J. Viljoen, Colenso - L. Botha, Colenso, 8 Februarie 1900.

94) C.J. Barnard, Generaal Louis Botha op die Natalse front, 1899-1900, p. 222.

pontonbrug het Buller bevel vir die aanval gegee. Inmiddels is Vaalkrans al van 09:15 af gebombardeer; aanvanklik deur slegs twee kanonne vanaf Swartkop. Die aantal het egter toegeneem tot 72 namate die skynaanval beëindig is en die artillerie oor pontonbrug 2 vir die aanval op Vaalkrans ontplooi is.⁹⁵ Om 14:00 het Buller bevel gegee dat die infanterie-aanval op Vaalkrans moet begin. Sy mense moes reg in die spervuur van Du Preez se manne oor die brug storm, maar daarna kon hulle direk na links beweeg en onder die beskerming van die hoë wal van die Tugelarivier ongeveer vierhonderd meter in die rigting van Vaalkrans vorder.⁹⁶

Naby Munger se plaas het die Britse infanterie die wal van die Tugela uitgeklim om uit te spreid en die finale aanval op Vaalkrans te doen. Hulle is deur só 'n hewige vuur van drie kante begroet dat die aanvallers 'n oomblik gehuiwer het. Vaalkrans is uit die suidelike en suidoostelike kant bestorm.⁹⁷ Hier moes Viljoen met minder as honderd man die aanvalle van ongeveer tweeduisend Britte weerstaan. Viljoen en sy mense het op daardie tydstip al langer as vyf uur 'n steeds sterker wordende kanonvuur verduur en hoewel die verliese nie baie groot was nie het hierdie bombardement tog sy tol geëis. Viljoen self het die mening uitgespreek dat hy hierdie dag die swaarste beskieting van die hele oorlog deurstaan het⁹⁸ en sy broer Wynand het beweer dat die bombardement seker swaarder was as wat tydens die hele Krimoorlog afgevuur is.⁹⁹ Nietemin het die Johannesburgers die Britse aanval tot drie maal toe gestuit.¹⁰⁰

Omstreeks 16:00 was die helfte van Viljoen se mense gedood of gewond en die vyand was só naby dat omsingeling nie uitgesluit was nie. Viljoen se enigste uitweg was om van Vaalkrans af pad te gee en tegelykertyd te poog om kontak te handhaaf met Du Preez aan sy linkerkant en die Standertonners op die noordelike Vaalkranskop aan sy regterkant. Op dié oomblik is hy deur 'n barstende lid-dietbom gewond terwyl sy geweer aan stukke geslaan en vier van sy makkers gedood is. Toe Viljoen enkele oomblikke later weer bykom,

95) L.S. Amery, The Times history of the war in South-Africa, 1899-1902 III, pp. 315 - 316.

96) Ibid., pp. 317 - 318. Viljoen se verslag wat hy op St. Helena sonder dokumente geskryf het, is onnaukeurig ten opsigte van sekere detail. Hy skryf dat die Britse aanval oor twee pontonbrûe plaasgevind het en die tye wat hy noem is te vroeg in die dag. B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 52.

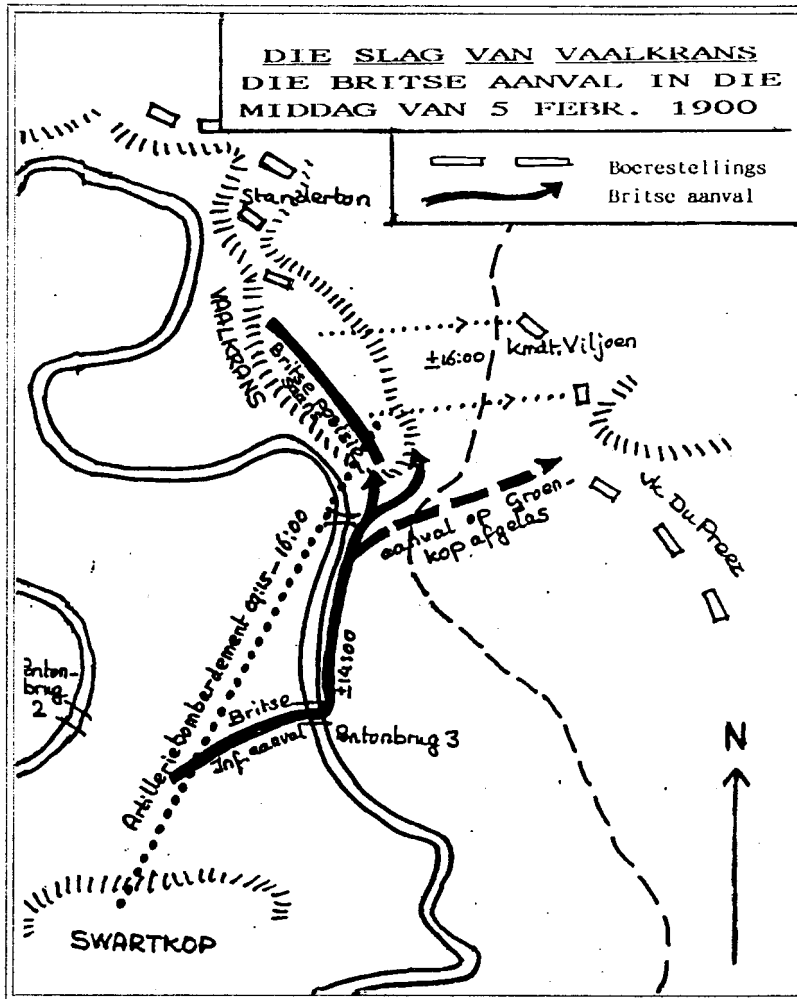
97) L.S. Amery, The Times history of the war in South-Africa, 1899-1902 III, p. 318.

98) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 52 - 53.

99) TAB, Aanwins 1063, Die ervarings van kmdt. Wynand J. Viljoen, p. 4.

100) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 III, pp. 300 - 301.

was die vyand ongeveer 200 meter van hulle af en moes Viljoen en sy mense onverwyld terugval. Onder hewige kanon- en geweervuur het hulle padgegee en Viljoen het self daarvoor gesorg dat die Pom-pom gered is.¹⁰¹ Ongeveer duisend meter oos van hul oorspronklike posisie het hulle by Groenkop opnuut stelling ingeneem. Vanuit hierdie nuwe posisie het hulle dit vir die Britte onmoontlik gemaak om op die oostelike hang van Vaalkrans te kom en daarmee die verlies van die suidelike Vaalkranskop geneutraliseer.¹⁰²

Die Britse aanval is hiermee beëindig. Nog voordat die Britse troepe die suidelike kop van Vaalkrans betree het, was die slag eintlik al verlore. Die aanval op Vaalkrans sou volgens plan onmiddellik opgevolg word met 'n aanval op Groenkop. Dat die oorname van Groenkop noodsaaklik was, blyk uit die feit dat Viljoen vanuit die rigting van Groenkop die Britte verhinder het om die oostelike hang van Vaalkrans te gebruik. Slegs die gesamentlike besit van beide koppe sou 'n kavalleriestormloop moontlik maak en die pad na Ladysmith kon baan.¹⁰³ Terwyl die eerste bataljons wat Groenkop moes aanval al oor die pontonbrug beweeg het, het Buller onverwags dié

101) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 53 - 54.

102) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 III, p. 320.

103) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 III, p. 309.

aanval afgelas.¹⁰⁴ Wat hom tot hierdie beslissing beweeg het, is nie duidelik nie, maar dit is seker dat die verbete weerstand van die Johannesburgers daartoe bygedra het dat Buller aan sy sukses begin twyfel het. Viljoen se persoonlike optrede en moed, sy georganiseerde terugval na Groenkop, die feit dat die res van die Boerelinie nie gewyk het nie (en ook hier was dit Johannesburgers wat op die kritieke punte was), dui op 'n nuwe gees en beter dissipline wat in die kommando geheers het. Daar was nie net die wil en behoefte om die verduurde smaad oor Elandslaagte uit te wis nie, daar was ook die vermoë en eensgesindheid wat dit sou kon laat slaag. Dat genl. Joubert Viljoen na die slag kom besoek en hom met die pragtige verdediging van Vaalkrans gekomplimenteer het,¹⁰⁵ was beslis 'n verdiende bewys van lof en erkenning dat die Johannesburgers nie langer as 'n tweederangse kommando beskou is nie.

Die verwagting was dat die Britte sou probeer om gedurende die nag die veiligheid van die suidelike Vaalkranskop te verseker en dit moontlik te maak om kanonne daar te plaas. Dit het egter nie gebeur nie. Die Boere op die noordelike Vaalkranskop het wel gepoog om die Britte te verdryf. Dit het die Britse troepe gedwing om defensiewe maatreëls te tref, soos die bou van verskansings en die grawe van slote. As gevolg daarvan het daar vir hulle niks anders oorgebly as om die volgende dag aan 'n nuttelose posisie vas te klou nie. Die Boeregeneraals het na die verwoede gevegte op 5 Februarie besef dat die Vaalkranssektor versterk moes word. Gedurende die nag is duisend man en drie kanonne aangevoer.¹⁰⁶

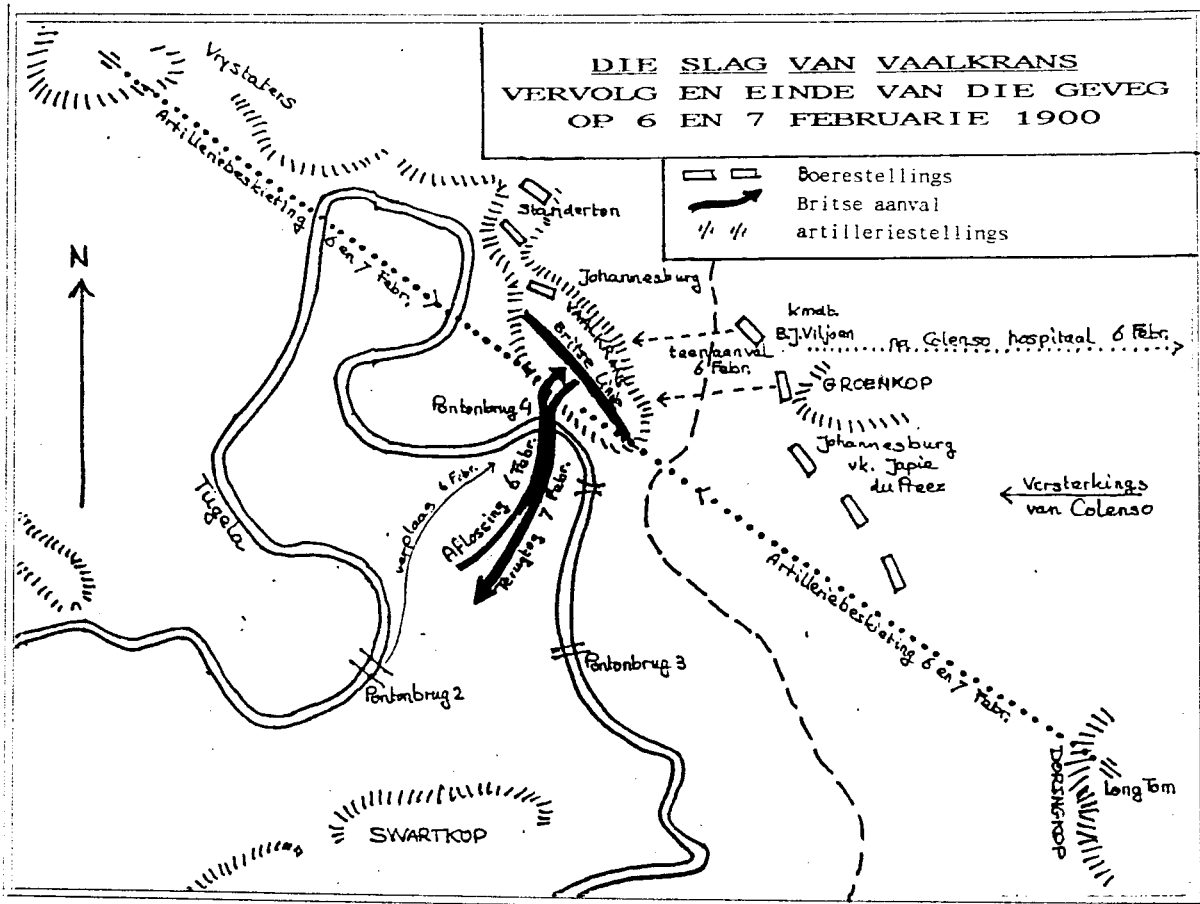
Die situasie op Dinsdag 6 Februarie was totaal anders as dié van die vorige dag. Die Britse leiding was moedeloos en aan die Boerekant het alle tekens van aarseling en besluiteloosheid juis begin wyk. Louis Botha was op pad terug na Natal en het in die loop van die dag die bevel oorgeneem, maar voor dié oomblik het die teenaanval op Vaalkrans al begin. 'n Long Tom wat gedurende die nag op Doringkop geplaas is en ook die ander beskikbare vuurmonde het die Britse posisie op Vaalkrans onder voortdurende druk geplaas. Dit was egter nie voldoende om die Britte te verjaag nie. Die enigste manier om dit te bereik sou 'n aanval oor oop grond wees. Onder dekking van die rook van 'n veldbrand was daar 'n oomblik toe sukses bykans bereik is, maar die Britse reserwes het die balans in hul voordeel beklank. Teen die aand van 6 Februarie het die onderskeie posisies geen verandering ondergaan nie. Onder druk van lord Roberts het Buller, sonder enige selfvertroue of deursettingsvermoë, aan Vaalkrans vasgeklou.

104) L.S. Amery, The Times history of the war in South-Africa, 1899-1902 III, pp. 318 - 319.

105) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 53 - 57.

106) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 III, pp. 307 - 309.

Pontonbrug 2 is na die westelike voet van Vaalkrans verplaas om die vermoeide troepe af te los. Op Woensdag 7 Februarie het Buller in baie opsigte dieselfde gebrek aan deurtastendheid vertoon. In die loop van die middag het die Britse bevelhebbers besluit om die geveg te staak en Vaalkrans te ontruim. Die ontruiming het gedurende die nag plaasgevind en was teen die oggend van 8 Februarie voltooi.¹⁰⁷

Viljoen se aandeel in die gevegte van 6 Februarie was gering. Deur die dag het dit geblyk dat sy verwonding ernstiger was as wat aanvanklik vermoed is. Sy hoofpyne het toegeneem totdat hy uiteindelik weer sy bewussyn verloor het en in die ambulans van dr. Shaw opgeneem is. Daar is vasgestel dat hy ligte skedelbreuk opgedoen het. Hy is na die hospitaal by Colenso vervoer en het vandaar na Johannesburg vertrek om heeltemal te herstel.¹⁰⁸

107) C.J. Barnard, Generaal Louis Botha op die Natalse front, 1899-1900, pp. 224 - 230; L.S. Amery, The Times history of the war in South-Africa, 1899-1902 III, pp. 320 - 327; J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 III, pp. 309 - 325.

108) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 53.

Viljoen kan geëer word as die held van Vaalkrans. Die dapper verdediging deur die Johannesburgers onder sy leiding het Buller se selfvertroue in die beslissende eerste fase van die stryd laat wankel. Die vrugte van hul verbete teëstand op 5 Februarie is twee dae later gepluk. Die een enkele gebeurtenis wat die verbeelding aangegryp het, is Viljoen se optrede tydens die terugval van Vaalkrans na Groenkop, waartydens hy persoonlik die Pom-pom gered het. Self skryf hy oor die voorval met nugtere terughoudendheid. Een aspek blyk duidelik uit sy verhaal: die Pom-pom waarvan hier sprake is, is tydens die georganiseerde terugtog onder hewige vuur saamgeneem.¹⁰⁹ Hierdie gebeurtenis is egter uit verband geruk deur skrywers wat sy heldedaad wou vergroot. So het die Daily Mail gemeld dat Viljoen, hoewel hy deur tien kanonne omsingel was, kans gesien het om te ontsnap.¹¹⁰ In ander berigte is die indruk geskep dat die bom-maxim aanvanklik deur die Boere agtergelaat is en dat Viljoen teruggegaan het om die kanon te red.¹¹¹ Die hoogste eer is Viljoen toegeswaai in 'n romantiese vers van captain A.E. Lynch, U.S.A.: "That notorious general (sic.) Viljoen":

"It was a splendid feat of arms.
Now 'that notorious Viljoen,'
With a span of spanking mares,
Which erstwhile used to cleave the veldt
With Blade of peaceful shares,
Comes dashing down the donga,
Where the Maxim-Vickers lay
Abandoned to th'advancing foe
And soon to be their prey.
To earth he leaps and cuts it loose,
While lies the old team slain;
In spans the new one quickly,
Unheeding shapnel rain.
For, as they mark his object,
Each British gunner turns
His sight upon "that Boer"
Who life and safety spurns. etc."¹¹²

Op advies van die dokter is Viljoen huis toe om te herstel. Danksy die goeie mediese behandeling en die toegewyde verpleging van sy vrou was hy spoedig

109) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 54.

110) TAB, LA 190 II, lêer 67, bylae by brief, P.A. Nierstrasz, 's-Gravenhage - W.J. Leyds, Utrecht, 20 Maart 1902.

111) The P. & S. Advertiser and Townships Gazette, 7 Maart 1917; B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 56; F. Rompel, Heroes of the Boer War, pp. 151 - 152.

112) B.J. Viljoen, An exiled general, pp. 61 - 62.

weer op die been.¹¹³ Die presiese datums van sy verblyf in Roodepoort, waar die familie toe tydelik woonagtig was, is nie bekend nie. Viljoen se verslag aan genl. Botha is gedateer 8 Februarie en hy het dit in Colenso afgehandel. Hy sou dus nie vroeër as die 9de na Roodepoort vertrek het nie. Hy vertel self dat hy omstreeks 25 Februarie deur sy kommando ingelig is oor die nuwe ontwikkelinge by Colenso. Dieselfde aand sou hy van die Staatspresident die versoek ontvang het om so spoedig moontlik na Natal te vertrek indien sy gesondheid dit sou toelaat. Die volgende dag het hy vertrek en op 27 Februarie by die hooflaer te Modderspruit aangekom.¹¹⁴ Die verloftyd in Roodepoort was dus moontlik van 10 tot 25 Februarie. Dit blyk allesins 'n redelike verloftydperk te wees en die oordeel van Leyds klink darem 'n bietjie fel: "Viljoen heeft in de critieke periode de leiding van zijn commando aan Du Preez overgelaten; zijn burgers riepen hem van huis, doch hij kwam eerst toen het te laat was."¹¹⁵ Hoewel Viljoen dit nie vermeld nie, het hy waarskynlik saam met sy broer Wynand gereis wat ook twee weke verlof gekry het. Wynand vertel dat hulle verlof deur die gebeure in Natal kortgeknip is en in dié verband praat hy van "ons aankoms".¹¹⁶ Hy vertel ook dat Chris en Jan in dieselfde periode by die huis was, maar of die ander twee broers met of sonder verlof na die Rand gegaan het, is nie duidelik nie. Afwesigheid sonder verlof het redelik algemeen voorgekom en ook was eiemagtige optrede nie vreemd vir die Viljoen-broers nie. Na die slag by Colenso het Wynand en Chris, van die Soutpansbergkommando, by hul broers in die Johannesburgkommando aangesluit - soos Wynand sê: "... natuurlik sonder vra of permissie van my ou offisiere."¹¹⁸ Dit is onseker of Jan Viljoen ook saam met Ben en Wynand na Natal teruggekeer het. Chris Viljoen het vir die tweede keer by die Speurpolisie aangesluit en in Transvaal agtergebly.¹¹⁹

Viljoen het dus nie die laaste fase van die stryd voor die ontsetting van Ladysmith meegemaak nie. Tydens sy afwesigheid is die kommando's verswak deur die dringende versterking van die troepe wat in die Vrystaat gepoog het om Roberts se opmars te keer; die Tugelalinie het uiteindelik verbrokkel en die Britse deurbraak het plaasgevind. Viljoen het net in die terugtog 'n beskeie rol gespeel. Rempel het Viljoen dus ten onregte 'n aandeel in die slag by Pietershoogte toegedig.¹²⁰

113) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 59.

114) Ibid., p. 59.

115) TAB, W.J. Leyds - huisargief, 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.

116) TAB, Aanwins 1063, Die ervarings van kmdt. Wynand J. Viljoen, p. 4.

117) F. Pretorius, Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902, p. 224.

118) TAB, Aanwins 1063, Die ervarings van kmdt. Wynand J. Viljoen, p. 3.

119) J.C. Viljoen, Door den Anglo-Boer Oorlog met het Johannesburg-Commando, (De Goede Hoop, Januarie 1904, p. 99).

120) F. Rempel, Heroes of the Boer War, p. 152.

Onbewus van die teenslae by Pietershoogte en Perdeberg het Viljoen en sy geselskap deur die nag van 27 Februarie na sy laer aan die Tugela gereis. Die volgende dag, toe die gewondes van die slag by Pietershoogte ingebring is, het hy besef dat sy kommando vir die tweede maal in een maand ernstige verliese gely het. Hy meld honderd man, ongeveer 25% van sy sterkte.¹²¹

By Porritsdrif aangekom, was Viljoen se posisie nie buite gevaar nie. Ten weste van hom het Buller so vinnig as moontlik opgeruk om Ladysmith te ontset. Viljoen het opdragte gevra en bevel gekry om sy waens na Modderspruit te stuur en die Tugelaposisie met sy perdekommando te beskerm. Dit was 'n duidelike aanwysing dat die Boeremagte in volle terugtog was en dat Botha hierdie beweging georganiseer wou laat verloop met behoorlike dekking deur perdekommando's. Daarmee was ook Viljoen se terugtogroete bepaal, naamlik langs Ladysmith in die rigting van Newcastle en Volksrust. Dit was sy mees bedreigde ontsnappingsroete. Die ander roetes oor Vanreenenspas of moontlik selfs Olivierhoekpas sou hom alle kontak met Botha laat verloor het en hom geen kans gebied het om die terugtog van die Transvaalse magte te dek nie.

Viljoen het sy waens wes van Ladysmith langs na die noorde gestuur. Vervolgens het hy die situasie fyn dopgehou, verkenner uitgestuur en die bewegings van die Britte gevolg. Toe hy verneem dat die Vrystaters suid van Ladysmith besig was om hul posisies te ontruim, het Viljoen besluit dat dit vir hom tyd geword het om te vertrek. Die burgers het ook onrustig geraak en gevra hoekom ander kommando's wegtrek. Viljoen het op eie gesag besluit om terug te trek. Hy het dieselfde pad as sy waens gevolg, wes van Ladysmith langs in die rigting van die Biggarsberge en die Sondagrivier.¹²² Teenstrydig hiermee vermeld Wynand Viljoen se verslag dat hulle oos van Ladysmith verbygetrek het.¹²³ Dit is egter onmoontlik, want dan sou hulle op die Britse troepe gestuit het. Viljoen het Botha oor sy besluit ingelig, waarop geantwoord is dat 'n algehele terugtog gelas is.¹²⁴

In sy herinneringskrif is Viljoen vaag oor die datum waarop hy die Tugela verlaat het. Aangesien hy gedurende die nag van 27 Februarie van Modderspruit na Porritsdrif gereis en teen die aand van die Tugela af vertrek het, is 28 Februarie die vroegste moontlike datum vir sy vertrek. Aangesien die Britte Ladysmith dié dag bereik het, is dit onwaarskynlik dat Viljoen na 1 Maart nog veilig verby Ladysmith kon gekom het. Dié mening word verder onderskraag deur Viljoen se vertelling dat groot groepe perderuiters en waens die Kliprivier

121) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 61.

122) Ibid., pp. 61 - 62 en 64.

123) TAB, Aanw. 1063, Die ervarings van kmdt. Wynand J. Viljoen, p. 5.

124) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 64.

moeisaam gedurende die aand en nag moes oorsteek.¹²⁵ Hierdie veronderstelde datum (1 Maart) word min of meer bevestig deur 'n telegram van Du Preez aan die Kommandant-generaal, gedateer 3 Maart. Dit meld dat Viljoen die Kliprivier veilig oorgesteek het en na die Biggarsberge op pad was.¹²⁶

Op pad na die noorde is Viljoen versoek om versterkings in die rigting van Ladysmith terug te stuur om die Pretoriakommando by te staan. Aangesien daar min vrywilligers bereid was om aan hierdie vreemde versoek gehoor te gee, het Viljoen self gegaan. Inderdaad het dit geblyk dat daar geen Pretoriakommando meer te vinde was nie. Gevolglik was Viljoen met 'n klein groepie manne van sy kommando geskei. By die Sondagrivier aangekom, het hulle bevind dat genl. Botha wagposte daar geplaas het om orde onder die vlugtelingte te skep en elkeen voor te keer. Viljoen het die wagte mislei deur voor te gee dat hy 'n spesiale opdrag van Botha gehad het. Sodoende kon hy deurgaans om weer by sy kommando aan te sluit.¹²⁷ Oor hierdie episode, wat Viljoen origens sonder enige terughoudendheid vertel, het Leyds hom hard geoordeel as synde 'n onverantwoordelike persoon.¹²⁸ Die noodsaak van die krygslis is egter 'n ernstiger saak as die krygslis self. Dit was beslis onverstandig van hom om persoonlik op die versoek van hulp te reageer. Sy eerste verantwoordelikheid tydens hierdie terugtog was om eenheid in sy kommando te handhaaf. Viljoen se hulpvaardigheid en moed het hom hier parte gespeel - hy het onmiddellik gereageer en moes toe later die nadelige gevolge van sy optrede regstel. Hierdie gebeurtenis dui op Viljoen se beperkte leierskwaliteite; 'n verskynsel wat deur vorige gebeurtenisse (soos by Elandslaagte) bevestig word. Viljoen het wel, soos die oorlog gevorder het, groter verantwoordelikeheidsin ten opsigte van sy kommando aan die dag gelê, maar die onderliggende neiging om self op te tree, het nou en dan na vore gekom.

Dit is besonder moeilik om Viljoen se bewegings gedurende Maart 1900 presies te dateer en vas te stel. Hy het omstreeks 2 Maart in die Biggarsberge aangekom, vanwaar hy 'n soektog na sy kommando en waens geloods het. Na drie dae het hy berig ontvang dat hulle die volgende dag by hom sou aansluit. Viljoen het lewensmiddele in Glencoe gekry,¹²⁹ sodat daar aanvaar kan word dat hy van 3 tot 5 Maart in die omgewing van Glencoe vertoef het. Die krygsraad wat op 5 Maart in Glencoe beraadslaag het, het nuwe posisies aan die kommando's in die Biggars-

125) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 64 - 65.

126) TAB, LA 737 II, nr. 376, telegram, Kmdt. Du Preez, Vanreenenspas - Kommandant-generaal, Glencoe, 3 Maart 1900.

127) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 65 - 68; B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer War, pp. 112 - 117.

128) TAB, W.J. Leyds - huisargief, 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.

129) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 69.

berge toegewys¹³⁰ en die Johannesburgkommando, nou onder bevel van genl. Meyer, het na Vantondersnek in die omgewing van Pomeroy gegaan. Vermoedelik het hulle omstreeks 8 Maart 1900 daar laer opgeslaan.

Die Johannesburgers het hulself weke lank besig gehou met die bou van versterkings. Aangesien daar geen noemenswaardige aktiwiteite aan die Britse kant was nie, het die oorlogsfront in Natal gestabiliseer en gerustheid onder die Boere toegeneem. Dit het weer tot gevolg gehad dat daar baie probleme met verlofversoeke ontstaan het. Die reëlins wat getref is, was heeltemal redelik en toereikend, maar die burgers was nie gewoond daaraan om hul handelwyse op regulasies af te stem nie, maar eerder op eie behoeftes.

Dat Viljoen ongelukkig oor die ledigheid gevoel het, blyk uit sy titel vir hierdie hoofstuk: "Twee maanden werkeloos in de Biggarsbergen."¹³¹ Viljoen het die situasie glad nie geniet nie. Intendeel, hy het na aksie gehunker. Volgens 'n berig van die Johannesburgkommando het hulle oorplasing na die Vrystaatse front gevra, maar dis afgewys.¹³² Die volgende dag het Viljoen 'n nuwe poging aangewend en aan Botha gesein dat hy en sy kommando onmiddellik kan kom indien Botha hulle sou ontbied.¹³³

Daar was ander sake waaroor Viljoen ook ongelukkig gevoel het. Die voorsiening van proviand was beslis nie altyd na wense nie en vermoedelik het hy ook nie juis rekening gehou met die probleme wat dit sou oplewer om die kommando's deurentyd van die nodige te voorsien nie. Hy het sy misnoeë partykeer op 'n baie oorspronklike manier bekend gemaak, soos toe hy gesein het: "De 30 paarden geheel onbruikbaar, zynde merries, jong, ongeleerd en mager. Geef proviand-commissie kennis die naar een ander lager te zenden, waar acrobaten, veel voeder en geen werk is."¹³⁴

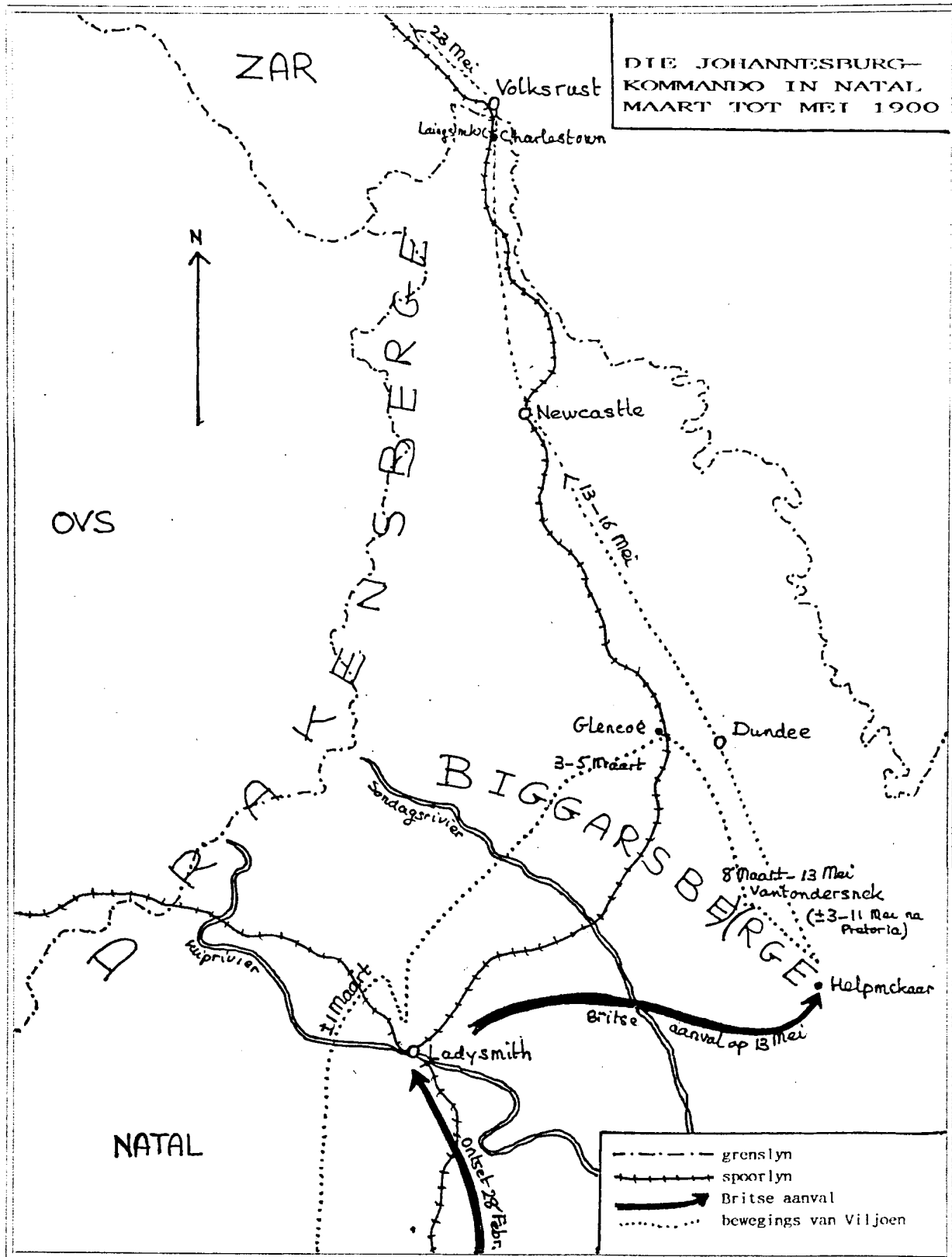
130) C.J. Barnard, Generaal Louis Botha op die Natalse front, 1899-1900, p. 149.

131) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 73 - 76; B.J. Viljoen, My reminiscences of the Anglo-Boer War, pp. 124 - 128.

132) TAB, LAG 1, L 10, deel van 'n brief uit Johannesburgkommando, gedateer Biggarsberg 28 April 1900 en vermoedelik aan die redakteur van die The Standard and Diggers' News gerig. Die naamtekening ontbreek, maar die handskrif kom ooreen met dié van Ben Viljoen. Viljoen het inderdaad korrespondensie gevoer met Van Gelder van bognoemde koerant. In hierdie gedeeltelike brief word daar na Ben Viljoen in die derde persoon verwys. Ook is die Engelse spelling swak. Moontlik is dit 'n brief van Wynand Viljoen.

133) TAB, LA 737 IV, nr. 1637, telegram, kmdt. Viljoen, Vantondersnek - Kmdt.genl., Kroonstad, 29 April 1900.

134) TAB, LA 737 III nr. 1129, telegram, kmdt. Viljoen, Vantondersnek - Landdros, Standerton, 23 April 1900.

Dit is opvallend dat Viljoen twee besondere gebeurtenisse uit hierdie periode nie vermeld nie. In die eerste plek was daar die besoek wat staatspresident Kruger begin Maart aan die Natalse front gebring het.¹³⁵ Dit is dus waarskynlik dat Viljoen die President nie persoonlik ontmoet het nie. Dit kan nie vir die ander gebeurtenis geld nie, naamlik die sitting van die Volksrade wat begin Mei in Pretoria plaasgevind het en waar Viljoen teenwoordig was. Reeds op 25 April het Viljoen in 'n brief geskrywe dat hy oorweeg het om, "the English permitting", vir die opening van die sitting na Pretoria te kom.¹³⁶ Die besoek aan Pretoria het inderdaad plaasgevind. Die notule van die Volksraadsitting op 7 Mei 1900 vermeld Viljoen nie onder die afwesiges nie,¹³⁷ maar Davitt, wat die sitting beskryf het, noem hom spesifiek as een van die aanwesiges.¹³⁸

Voor sy vertrek na Pretoria het Viljoen genl. Meyer in kennis gestel van die inligting wat hy ontvang het, naamlik dat die Britte 'n aanval op Helpmekaar, Vantondersnek en Glencoe beplan het.¹³⁹ Viljoen se beskrywing van hierdie periode skep die indruk dat hy deurentyd in Natal aanwesig was en gevolglik is die datums wat hy noem ook nie korrek nie. Hy vertel dat hy begin Mei deur patrolliewerk die beweging en die moontlike oogmerke van die Britte bepaal het,¹⁴⁰ terwyl die telegram oor hierdie saak einde April gedateer is. Begin Mei was ook die tyd toe Viljoen in Pretoria en Roodepoort was. Die aanval wat hy voorspel het, het wel eers teen die middel van Mei plaasgevind. Op 8 Mei het die Waarnemende Kommandant aan Viljoen in Pretoria gesein dat die Britte begin op-ruk het. Die volgende dag het hy aan genl. Chris Botha, wat vanuit Glencoe die bevel oor hierdie sektor gevoer het, gemeld dat groot stofwolke oor 'n paar myl op die pad van Ladysmith oor De Doorns sigbaar was. Een van genl. Chr. Botha se maatreëls was om Viljoen onmiddellik terug te roep. Ben Viljoen het met 'n spesiale trein na Natal gereis en op 11 Mei weer die bevel oor sy kommando geneem.¹⁴¹

Genl. Meyer het omstreeks dieselfde tyd as Viljoen na Natal teruggekeer en die bevel weer van Chris Botha oorgeneem. Maar die waarskuwing dat Helpmekaar die

135) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 V, pp. 17 - 21.

136) TAB, LAG 1, L 10, brief, B.J. Viljoen, Vantondersnek - Van Gelder, Pretoria, 25 April 1900.

137) ZAR 74, Notule Eerste Volksraad 1899-1900, 7 Mei 1900.

138) M. Davitt, The Boer fight for freedom, p. 422.

139) TAB, LA 737 IV nr. 1319, telegram, kmdt. Viljoen, Vantondersnek - Genl. Meyer, Glencoe, 29 April 1900.

140) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 76.

141) TAB, LA 737 IV nrs. 1660, 1701, 1707 en 1747; 737 V nrs. 1776 en 1840, telegramwisseling tussen Viljoen te Pretoria/Roodepoort, die wnd. komdt. van die Johannesburgkommando te Vantondersnek en genl. Chr. Botha te Glencoe van 8 tot 11 Mei 1900.

Britte se doelwit was, is in die wind geslaan. Hierdie uiterste oostelike flank van die Boerelinie is nie versterk nie en in werklikheid was Buller se weg oop oor die pas. Viljoen het, waarskynlik op eie gesag, 'n wanhopige poging aangewend om die bedreigde pas voor die Britte te bereik, maar hy het daarin gefaail. Die Britte het die Boerelinie redelik maklik oorvleuel en genl. Meyer se magte tot 'n algehele aftog gedwing.¹⁴²

Die generaals se gebrek aan insig, beslissingsvermoë en deurtastendheid het Viljoen bitter gestem. Weer moes hy ervaar dat min bevelhebbers bekwaam genoeg was om hul verantwoordelikhede na te kom. Meyer het hom veral teleurgestel en Viljoen het sonder omweë die Staatspresident self gevra om hom af te dank.¹⁴³ In sy boek klink die bitterheid nog deur as hy skryf dat die opinie van 'n kommandant in daardie dae nie baie swaar by die generaals geweeg het nie en dat geen aandag aan waarskuwings gegee is nie.¹⁴⁴

Die Johannesburgers het nuwe posisies by Laingsnek ingeneem, maar het nie lank daar gebly nie. Ongeveer 'n week na hul aankoms het hulle die verlangde opdrag gekry om na die bedreigde Witwatersrand te kom. Die vertrek het in aller yl plaasgevind, want Viljoen het sonder kos vir sy manskappe en voer vir sy diere vertrek. Vanuit Volksrust het hy die Waarnemende Kommandant in Johannesburg versoek om voorrade na Elandsfontein te stuur.¹⁴⁵ Sy mense wou nie net kos hê nie, hulle het ook 'n dag verlof geëis voordat hulle na die front sou trek en Viljoen het die Kommandant-generaal dringend versoek om dit toe te staan, anders sou die manskappe dros.¹⁴⁶

Was die dreigende toon van Viljoen se telegram 'n poging om genl. Botha oor te haal om die dag verlof toe te staan, of was dit 'n juiste weergawe van die werklikheid? In albei gevalle laat dit sekere vrae ontstaan. In die eerste geval sou dit van Viljoen se kant 'n miskenning van die erns van die toestand wees. Dit is baie onwaarskynlik dat Viljoen hom daaraan sou skuldig maak. Die opmars van Roberts het 'n groot bedreiging vir Johannesburg en Pretoria ingehou en die Boerekommando's het die eerste verskynsels van ontbinding vertoon. In dié omstandighede was elke man nodig. In die tweede geval kan 'n mens vra of

142) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 78; L.S. Amery, The Times history of the war in South-Africa, 1899-1902 IV, pp. 170 - 175.

143) TAB, LA 737 V, nrs. 2049 en 2064, telegramme, B.J. Viljoen, Charlestown - Staatspresident, Pretoria, 16 Mei 1900.

144) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 76 - 77.

145) TAB, LA 737 VI, nr. 2528, telegram, Kmdt. Viljoen, Volksrust - Wnd.kmdt., Johannesburg, 23 Mei 1900.

146) TAB, LA 737 VI, telegram, Kmdt. Viljoen - Kmdt.genl., Pretoria, 23 Mei 1900.

die dringende versoek dan bewys dat Viljoen nie werklik sy kommando kon beheer nie. 'n Ander element kan ook nog 'n rol gespeel het. In sy boek verduidelik Viljoen dat die verlofreëling onder die Boeremagte sterk afgestem was op die behoefte van die boere en dat die kanse op verlof vir die stadsmense baie geringer was.¹⁴⁷ Moontlik het hierdie gevoel van miskien 'n rol gespeel in die houding van die Johannesburgers. Die dringende versoek het tog meriete gehad, want Botha het dit toegestaan op voorwaarde dat hulle daarna eendragtig sou opruk en na Vereeniging gaan.¹⁴⁸ Viljoen het met oorleg van die toestemming gebruik gemaak en slegs 'n deel van sy manne het verlof gekry. Daar was ook 'n aantal wat verlof geneem het.¹⁴⁹

Op Kliprivierstasie het Viljoen bevel van Botha gekry om af te klim en in die rigting van Vereeniging te trek. Op pad daarheen het hy Botha persoonlik ontmoet en opdrag gekry om generaals H.R. Lemmer en F.A. Grobler by te staan. Viljoen het in die Gatsrand by die nek Faro's Fontein stelling ingeneem. Waarskynlik moet hierdie plek tussen die Platberg en Vanwyksrus gesoek word. Die oggend van 26 Mei het die verkleinde Johannesburgkommando posisie ingeneem. Die Britte het hul opmars effens na links geswaai en Grobler se stelling aangeval. Viljoen het probeer om die vyand se regterflank te bestook, maar aangesien hy nie kanonne gehad het nie, kon hy weinig uitrig. Nadat Grobler 'n groot aantal manne verloor het - of het hulle dalk hom verloor? vra Viljoen - het hierdie linie gewyk en moes Viljoen na die Kliprivierberg terugval, waar genl. Botha stelling ingeneem het. Daar het die Johannesburgers op 27 Mei na 'n moeilike nagtelike tog aangekom. Viljoen noem as datum van aankoms 29 Mei, maar dit moet verkeerd wees aangesien die Britse aanval op die Kliprivierlinie op 28 Mei plaasgevind het.¹⁵⁰ Dit is opvallend dat Amery die gang van sake by Vanwyksrus presies andersom weergee. Volgens hom het genl. T.C. Porter 'n aanval van Viljoen op hul flank afgeslaan en hulle uit hul posisies verdryf, waarna hulle baie meer moeite gehad het om Grobler se posisies in te neem.¹⁵¹ Breytenbach se beskrywing van die gebeure stem met dié van Amery ooreen.¹⁵²

147) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 74 - 75.

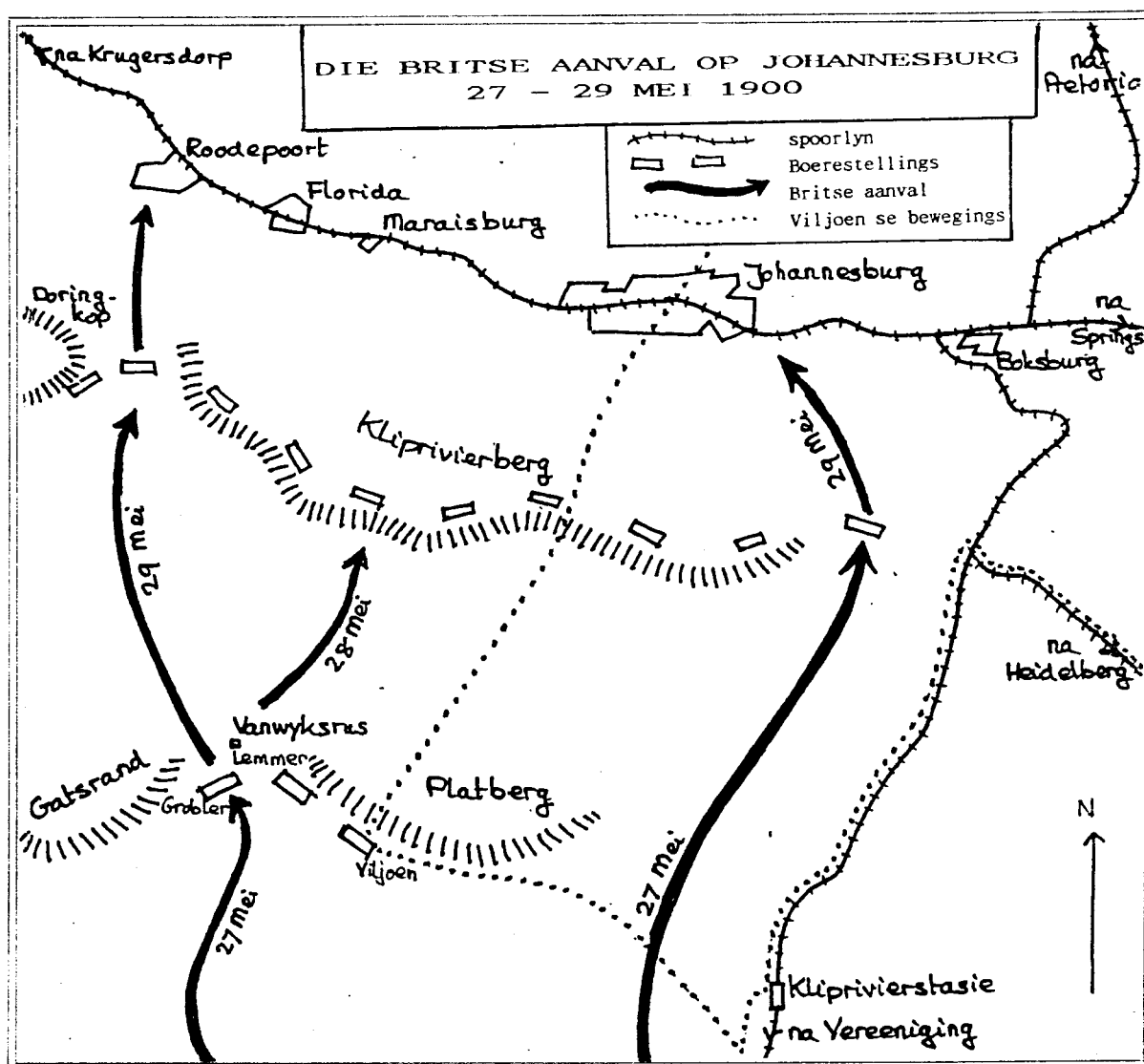
148) TAB, LA 752, p. 357, telegram, Kmdt.genl. - Kmdt. Viljoen, 24 Mei 1900. Hieruit blyk ook dat Viljoen 19 Mei ten onregte as vertrekdatum vermeld (B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 82). Ook Schikkerling is verkeerd met sy datum van 26 Mei. (R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 12).

149) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 84 - 85.

150) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 V, p. 528.

151) L.S. Amery, The Times history of the war in South Africa, 1899-1902 IV, p. 138.

152) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 V, pp. 525 - 527.

In die geveg wat gevolg het, het Viljoen geen noemenswaardige rol gespeel nie. Sy kommando, wat vierhonderd man sterk moes wees, het slegs 65 man getel. Dit was nie net die gevolg van die verlossing wat na aankoms uit Natal toegestaan of geneem is nie. Die algemene gees van wanhoop het ook die Johannesburgers aangetas. Noudat hulle Johannesburg, waar hul families gebly het, moes prysgee, het baie van hulle vir omlaas na hul huise gegaan. Viljoen skryf: "Had ik allen die met verlossing wilden gaan, dit bij aanvraag geweigerd, dan zouden zij toch 'Iersch verlossing' hebben genomen."¹⁵³ Uit hierdie formulering kan afgelei word dat Viljoen die verlossing toegestaan het. Vermoedelik het hy, soos genl. Botha enkele dae tevore, toestemming gegee op voorwaarde dat hulle weer op 'n sekere tyd by hom sou aanmeld. Sonder twyfel het daar heelwat verwarring onder

153) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, p. 90.

die manskappe geheers. Die toestand was baie onstabiel en allerlei gerugte het ontstaan. Dit is ook te betwyfel of bevele altyd die regte persone bereik het. Schikkerling was byvoorbeeld een van dié wat na aankoms uit Natal verlof gekry het, maar ooglopend nie kennis gedra het van die voorwaarde dat hy na 24 uur weer moes aanmeld nie.¹⁵⁴

Die Johannesburgkommando het nie as 'n selfstandige eenheid aan die geveg by Sesmylspruit deelgeneem nie – die laaste skermutseling voor die Britse inname van Pretoria op 5 Junie 1900. Dit was deels toe te skryf aan die feit dat Botha hierdie weerstandspoging slegs geloods het om tyd te wen vir die ontruiming van Pretoria. Hy het dus slegs 'n gedeelte van die beskikbare manskappe gebruik.¹⁵⁵ Dit laat die vraag ontstaan of die Johannesburgkommando inderdaad een van die mees ongeorganiseerde eenhede van die Transvaalse magte was, soos Leyds dit gestel het.¹⁵⁶ En as dit inderdaad so is, in hoeverre was Viljoen daarvoor verantwoordelik? Die antwoorde op hierdie vrae is uiteraard van groot belang vir die evaluering om Viljoen as kommandant te evalueer, maar dit is eweneens duidelik dat dit baie moeilik sal wees om afdoende en gedokumenteerde antwoorde op die vrae te vind.

Om reg te laat geskied aan Viljoen, is dit noodsaaklik om in berekening te hou dat daar 'n algehele gevoel van wanhoop geheers het. Na die suksesvolle verdediging van die Tugelalinie het die Boeremagte teenslag op teenslag verduur. Die Boerekommando's was hoegenaamd nie die portuur van Brittanje se magtige oorlogsmasjien nie. Verslane troepe wat moes terugval, sou slegs deur sterk, geoeffende dissipline as gevegseenhede kon bly bestaan. Dit het heeltemal by die Boeremagte ontbreek. By die nadele van die gebrek aan dissipline in die volksleër¹⁵⁷ mag ook hierdie een gereken word. Die algehele wanhoop na die val van Bloemfontein, die ineenstorting van die Vrystaatse magte, die gemak waarmee die vyand die Boere voor hom uitgedryf het en Johannesburg en Pretoria bedreig het, het talle burgers laat besluit dat die saak van die Republieke verlore was en dat hulle nou hul plig teenoor huis en haard moes nakom.¹⁵⁸ Geen kommando het aan hierdie algemene tendens ontkom nie en geen offisier kon dit keer nie. Ook nie Viljoen nie!

Afgesien daarvan was die omstandighede van die Johannesburgkommando nog in vele opsigte uniek. Hulle was baie naby hul huise en families. Baie van hulle was

154) R.W. Schikkerling, Hoe ry die Boere, p. 12.

155) J.H. Breytenbach, Die geskiedenis van die Tweede Vryheidsoorlog in Suid-Afrika, 1899-1902 V, p. 545.

156) TAB, W.J. Leyds – huisargief, 3, ongepubliseerde artikel oor Viljoen.

157) F. Pretorius, Kommandolewe tydens die Anglo-Boereoorlog 1899-1902, pp. 212 – 215.

158) C.R. de Wet, De strijd tusschen Boer en Brit, pp. 65, 76, 136, 138, 152.

'n lang tyd reeds afwesig en was ten minste by twee bloedige gevegte aan die Natalse front betrokke. Hoewel hulle nie van jongs af as stadsmense opgegroeï het nie, was daar tog 'n mate van vervreemding ten opsigte van die plattelandse lewe en dit mag aanvaar word dat die lewe op kommando vir hulle ekstra veeleisend was. Hoewel Viljoen volkome vertrouwd was met die erns van die militêre situasie het hy ook nie kans gesien om sy mense 'n kort verloftydperk te weier nie.¹⁵⁹

Dit is egter moontlik dat Viljoen se persoonlikheid en karakter die algemene gees van sy kommando ongunstig beïnvloed het. Sy ontvlambare humeur, sy romantiese geaardheid, sy hart-op-die-tong-gewoonte kon maklik aanleiding gegee het tot oomblikke van neerslagtigheid wat hy nie agter 'n masker van standvastigheid en vertrouenswaardigheid kon verberg nie. Hoe maklik kon 'n terloopse opmerking nie 'n gerug veroorsaak het dat ook kmdt. Viljoen geen lig meer gesien het nie. Daar is rede om Viljoen se leierskwaliteite krities te bevraagteken.¹⁶⁰

Dit is belangrik om ook 'n aantal dokumente te betrek by die evaluering van Viljoen as kommandant. Op 31 Mei 1900 het daar 'n draadgesprek plaasgevind tussen die Staatspresident en 'n aantal generaals, L. Botha, L. Meyer, J.H. de la Rey, staatsprokureur J.C. Smuts en as enigste kommandant, Ben Viljoen. Dit is uiters onwaarskynlik dat hy op daardie dag aan daardie gesprek sou deelgeneem het as hy nie die volle vertroue van die regering en leerleiding geniet het nie. Hierdie gesprek het gehandel oor die benarde stand van sake en die dringende noodsaak van 'n vergadering van die Volksraad of Krygsraad.¹⁶¹ 'n Ander dokument bewys dat Viljoen self baie moeite gedoen het om sy kommando op peil te hou. Twee dae na die gemelde gesprek het hy 'n brief aan genl. Botha geskrywe oor sy teleurstelling in sy kommando. Twee van sy veldkornette het gevlug en hy was nie in staat om sy deel in die verdediging van Pretoria uit te voer nie. Hy vra Botha vervolgens om die offisiere wat daarop reken dat hy sekere rante beset het, in te lig dat daar niemand op daardie plekke is nie.¹⁶² Dit is nie die optrede van 'n man wat hom deur sy wanhoop laat meesleur nie, maar die handelwyse van 'n verantwoordelike offisier. Hierdie skriftelike gegewens sluit ook aan by Viljoen se optrede in Johannesburg. Daar het hy volgens sy manskappe se behoefte voedselvoorrade en toerusting uit die opslagplekke van die krygskommissariaat geneem. Eerder as om die voorrade aan die

159) B.J. Viljoen, Mijne herinneringen uit den Anglo-Boeren-Oorlog, pp. 84 - 85.

160) Kyk hieronder, p. 183.

161) TAB, LA 757, nr. 170, verslag draadgesprek, 31 Mei 1900.

162) TAB, LA 757, nr. 206, brief, Kmdt. Viljoen - Genl. Botha, 2 Junie 1900.

Britte uit te lewer, het hy dit aan die plaaslike bevolking beskikbaar gestel.¹⁶³ Hoe hierdie eiemagtige optrede ook beoordeel mag word, dit is nie die daad van 'n défaitis nie. Vir Viljoen was die val van Johannesburg en Robert se onstuitbare opmars nie die einde van die oorlog nie. Die duidelikste bewys is ongetwyfeld dat hy kort na hierdie gebeure tot veggeneraal bevorder is.¹⁶⁴

Viljoen se vasberadenheid en uitgesproke moed staan bo verdenking. Moontlik het hy deur 'n gebrek aan stabiliteit in woord of gedrag uiting gegee aan 'n onderliggende gevoel van twyfel. Dat sy kommando, soos baie ander, 'n swak indruk geskep het, moet gesien word teen die agtergrond van 'n algemene gevoel van wanhoop wat geheers het. Daarby moet in berekening gebring word dat die Johannesburgers 'n moeilik beheerbare kommando was. Die balans is beslis in Viljoen se voordeel as die beskikbare dokumente in ag geneem word. Kort na die val van Pretoria het Viljoen sy kommando weer volledig onder beheer gehad. Die konklusie mag wees dat, ondanks tekortkomings, Viljoen 'n betroubare, lojale en moedige kommandant was.

163) J.C. Roos, Johannesburg en die Tweede Vryheidsoorlog Oktober 1899 - Mei 1900, pp. 59 - 61.

164) Kyk hieronder, p. 136.